

EGY BOLYONGÓ TÁRCÁJÁBÓL.

Valamennyi szerzői jogok fenntartatnak.

EGY BOLYONGÓ
TÁRCÁJÁBÓL.

IRTA

ASBÓTH JÁNOS.

ELSŐ KÖTET.

PEST,
SZERZŐ SAJÁTJA.

—
1866.

340691

Pest 1866. Nyomatott Emich G. m. akad. nyomdásznál.

NÉHAI NAGYSÁGOS

JAKABFFY KRISTÓF

M. KIR. TANÁCSOS, KRASSÓMEGYE E. ALISPÁNJA ETC.

ÖZVEGYÉHEZ.

SZERETETT NAGYNÉNEM!

Vannak emberek, nem sokan, de mégis — üdv az emberiségnek — vannak, kiknek élete hosszú áldozat a jóért, nemesért; kik hivatásuknak érzik nagykeblűségükben, a közönséges emberén túlhaladó szellemükben — minden érdek, minden haszon, sőt gyakran minden öröm és köszönet nélkül, áldó kezüket rátenni ama sebekre, melyeket a mostoha sors rámért egy-egy szerencsétlenre; kik sirnak a sirókkal, kik panasznak a panaszlókkal; kik enyhítik

setét börtönében, csörgő láncában a fogoly keserves búját; kik táplálják az éhezőt, ruházzák a meztelent; kik a siralmat és a keserőséget keresik és kutatják, hogy annak súlyát magukra vehessék, hogy megoszthassák véle azt, mivel a sors megáldotta őket.

Az előretörő emberiségnek tám- és vezéroszlopok gyanánt küldé im ezeket a sors, hogy látásukon felépülhessen az, a ki össze akar rogygni már-már az élet súlya alatt, és hogy új bátorságot nyerjen az, a ki küzdelmét, erejét, mindenét szentelve az emberiségnek: küzdelmének látszólagos meddőségén, erejének csekélységén, már-már csüggedni kezd.

Boldog, a ki ismert egy ilyet.

Százszor boldog, a kit ilyenben meglátogatott az Isten.

II.

Miért olyan puszta, hangtalan minden? Valamiként ha egyetlenegy nagy temető volna.

Csak zokogó jajszó hallatszik. Az is csak elvétve tompán.

Jajgat az anya, az árva, csördül a rablánc.
Vért szí a földből a kalász.

Siralmas napok. Kétségbeejtő éjek.

III.

A gyöngé, védtelen nő oldala mellől elrántják a férfit, és a nő nem tudja: vajjon holnap nem-e özvegy!

És a kised gyermekek kérdik: hol van apánk. És a nő nem tudja mondani: a börtönben, vagy — oh könyörületes istenem — — —

De hiszen a válság nemsokára beállott. A kegyelem angyala megérkezett — az élet fennmaradt.

De az elhagyottak szívében vájt a kétségbeesés, és a borongó setéségbe nem esett egyetlen egy kis sugárka sem.

Ekkor, midőn csordultig volt a keserv — lépett hozzájuk ő, szólván:

Ime, ti élő apával árvák, te élő férjjel özvegy, ki oltalmatlan és védtelen vagy, jertek hozzám, én leszek apátok helyett, én leszek oltalmazód védőd helyett.

Nem-e lélekmegindító ez egy hatvan éves aggtól, a ki nem csak tőlünk, de már a világtól is alig várhat valamit. Minden érdek nélkül.

S mi lett volna különben belőlünk.

Egy anya három gyermekkel. Köztük alig négy éves én, a legidősbik.

Atyánkkal együtt elvették mindenünket. Nem volt hová tenni fejünket; földönfutókká lettünk volna.

A nagy szerencsétlenség nagy részvétre talált.

És ő véled együtt, kedves nagynéném, tartott bennünket mint sajátjait.

És a mi vagyok, és a mi leszek, ő tett azzá.

Ma van két éve, hogy — meghalt. Ott álltam halálos ágyánál és azt hittem, hogy széthasad szivem.

Vége volt a nemes életnek, mely nemcsak nekünk, hanem még sok más szerencsétlennek mentő és nemtő volt.

Mely annyi nemes ügynek szentelte magát.

Melyet áldott mindenki. Melynek hamvát ezren kísérték.

Ime én szegény vagyok és az én erőm gyenge.

Tetteit meg nem hálálhatom és meg nem hálálhattam volna soha sem.

Emléket nem állithatok neki maradandó kőből, fényes márványból.

Állítok ime emléket erőmhöz képest Gyarlót és gyöngét.

Melyben nincs talán semmi jó, semmi szép, kivéven a jó és szép akaratot.

Az emlék nem méltó hozzá, de mit tehetnek egyebet?

Rövid idő szele bizvást elfujja, de nincs egyebem.

Legyen e könyv emlékének szentelve.

Bizvást e könyv kevesebbet használ nevének,
mint neve e könyvnek.

Neve talán itt is áldás lesz, mint áldás
volt mindenütt, a hol ő megjelent.

Carlsruhe, 1865. október 30-án.

ASBÓTH JÁNOS.

ÉGY BOLYONGÓ TÁRCÁJÁBÓL.

ELSŐ KÖTET.

ELŐSZÓ.

„Szokás minden könyvhöz előszót írni; szokás szintén azt el nem olvasni.“ Legyen tehát egész előszavam csupán ama kérésem, hogy egy pályakezdő botlásai iránt türelmes elnézéssel viseltessék az olvasó. Az olvasónőt nem kérem erre, mert előre is elvárom ezt a lány női szívtől.

I. K Ö N Y V.

R Ö P T É B E N.

I.

Szabadon mint a madár . . . . . össze-vissza, korlátok nélkül, nyugvás nélkül tévelyegni, bolygani; földgömbünk országain ide-oda cigányoskodni; örök változást egyetlenegyben, mindig újat a régiben; sehol se otthon, avagy inkább mindenütt otthon . . . . . mily élet volna ez!

Norvégia hólepte fenyveseitől, szabad parasztjaitól, a kőszén-gőzü Britannián, a néhai római-német szent birodalom sentimentalis

harminckét vagy harminchárom — valóban nem tudom — utódait képező kis és nagy államokon, Reuz-Greiz-Schleiz-Lobenstein-Gera-Saalburg et comp. nevű európai nagyhatalmaságokon keresztül, a hol a levegő pipafüst, a folyóvíz pedig merő sör, tovább-tovább Franciaországba, a hol már a csecsemő gyermekek szerelmi vallomást mondanak dajkájuknak, a hol a csecsemő lányok már tekintettel vannak arra hogy vászon tekersekben lehetőleg kecsesen drapirozzák magukat; tovább, a Pireneök félszigetjére, a cigaretták, haramják, hidalgok, donnák és duennák paradicsomába; tovább-tovább Helvetiába, hol a jegesek és havasok az égbe érnek, az emberek rútan beszélnek és még rútabban élnek; az isteni Olaszországba, — hol minden nő három udvarlóval bir, az egyik a férj — ez stoikus; — a másik egy tisztességes öreg úr — ez plátói; — a harmadik egy nem kevésbé tisztességes fiatal úr — ez az epicuri bölcsészeti irány képviselője. Ezekből látni, hogy az olasz nők pártolják a tudo-

mányokat, s hogy inkább gyakorlati, mint elméleti irányban teszik ezt: az, tekintve a mai kor gyakorlati voltát és a philosophia száraz létét — igen indokolható módszertani nézet.

És tovább Törökországba, a hol aztán minden bim-basinak legalább négy jobbfele van — a miből látszik, hogy minden igazhitű osmanli két annyit ér, mint egy giaur; és folytonosan csak tovább — tovább — tovább — a havasoktól a pálmákhoz, a cethalaktól a tigrisekhez — barna, fehér, zöld, sárga, piros, lilaszínű és fekete szépségeknek hozni a köteles lovagi hódolatot . . . . . Szabadon mint a madár . . . . .

Magniperb élet volna! Az örök isteneket nem irigylem úgy, mint a drótostótokat, cigányokat, tengerészeket — ide tehetném még a commis-voyageuröket, de nem teszem, mert gyűlölöm őket, irtózom tőlök, még inkább mint a kel-káposztától, és rettegek tőlök minden utazásomban, inkább mint valami rablóktól; alig szól az ember velök másfél szót, már kezdik

dicsérni házukat, ügyeiket, áruikat; hazudnak, mintha könyvből tanulták volna, vagy mintha poroszok lennének; — az egyik elmondja, hogy egyedül az **i** pontok kihagyása által a levelezésekben cégjének ennyi meg ennyi akó tintát takarít meg; míg a másik két óra hosszat gondolkodik azon: vajjon miféle még nagyobb hazugsággal lehetne túlszárnyalni az elsőt.

Nincs rózsza tövis nélkül; az utazás tövissei a commis-voyageurök.

Te szép olvasónóm megdöbbensz kóbor vágyaimon és conservatív (minden szép nő conservatív, ha másban nem, legalább — szépségében és ifjúságában) hangon mondod: „Mindenütt jó, de legjobb otthon.“

Mindenütt rossz, de legrosszabb otthon. Ezt mondom én.

Hidd el, hogy vigasztalhatlan vagyok — véled ellenkező véleményen lenni bájos olvasónő; de e vélemény épen nem mondható indokolhatlannak.

A legnagyobb ember megszűnik nagynak

lenni komornyika előtt. Ez ismeretes tény. De barátjai és közel ismerősei előtt is szintén veszt tetemes adagot nagyságából. Ez épen oly igaz tény.

Hogy miért?

Tekintsünk csak ki az ablakon bájos olvasónő.

Mily gyönyörű az a bérces tájék!

Valóban az!

De induljunk oda:

Hisz itt az út feneketlen!

Itt meg majd megfulok a portól.

Istenem! Istenem! Mint félek!

A kocsí úgy dökög e köves lejtőn, mintha minden percben fel akarna fordulni; vissza, vissza a kedves szobába és ne hagyjuk el többé az ablakot.

Látja nagysád azt az embert.

Ah! ki az? Mily deli, mily öntudatteljes — az emberek mint köszöntik őtet — mily tisztelettel, alázattal — ez igen derék ember lehet.

Ez igen haszontalan ember, — fájdalom ismerem közelebből. A milyen gazdag és magas rangu, ép oly jellemtelen — sokan köszöntik — még többen átkozzák.

Ah! hihetetlen. Nézze csak nézze.

Mily gyönyörű fogat, mily gyönyörű szolgálák, és mily gyönyörű öltözék!

Ki ez? Nem ismeri? Ismerem. Nagysád irigylí őt? Majd elmesélem történetét és szánni fogja.

Távolról csak a világost, fényest és ragyogót látjuk. Ezek messzire hatnak. Lépünk közel s az árny nem fog hiányozni.

Ezért szeretek én kószálni, bolygani.

Mindenütt csak rövid ideig lenni.

Persze azért mégis látom az árnyat mindenütt, de meghaladja mégis a fény. Ha tovább maradnék, az árnyak mindinkább nagyobbodnának. El tehát, el — tova — tova! És ne neheztelj rám szép olvasónóm azokért, miket fent mondtam. Tudom én becsülni az otthont is. Majd csak kezdjek kopaszodni, öszülni, s jöjjön

rám a podagra előzménye — szentül ígérem, hogy akkor én is megházasodom, hogy akkor én is philister leszek. De addig . . . . . szabadon mint a madár!

És ha csak tehetem, és a meddig csak tehetem, mindig meg fogom ragadni a vándorbotot.

Most is egy kis kirándulásra kérlek fel. A meddig tetszik jőjj velem, ha untatlak, hagyj el; . . . . hidd el nem csapok lármát hűtlenségedért . . . . igazat adok neked; . . . . meg van engedve minden, kivéve az unalmat . . . és ne félj — ezuttal csak civilisált országokat látogatunk.

Fogunk találkozni néha durva neveletlen emberekkel — olyanokkal, hogy szintén vadaknak tarthatnók; de fogunk találkozni egy-egy akasztófával is néha-néha, és ez legbiztosabb keze lesz annak, hogy civilisált országban vagyunk.

Vadak közé, emberfalók közé, kik előtt csak a pipa szent, nem megyünk. Igen, e tekin-

tetben a pipa igen jó, és ha eddig gyűlölted, most tanuld becsülni. Az emberfalók ugyanis érintkezvén több ízben dohányzó embertársaikkal, közelebbi ismerkedésnél — t. i. mikor már falatoztak belőlök — tapasztalták — inductio útján — hogy a dohányzók husa nem bir azon édes gyöngéd izzellel, mi a kanibal-gourmand haut-goutja. Ezóta a dohányos embert nem falják fel, hanem csupán csak egyszerűen eleve nem megsütik és aztán kutyájuknak adják.

És most harmadszor kérlek, ne neheztelj cigánykodásomért.

De mikor én majd minden emberrel összeveszek, ha sokat vagyok vele. A mikor még leggyöngédebb szerelmeimnek is kisebb-hosszabb idő után veszekedés volt a vége.

Csak egygyel nem vesztem még össze.

Szöke, szelid gyermek . . . . .

Ha véled is összevesznék, akkor — akkor — akkor — nó! mit is mondjak, hogy nagyot mondjak? Akkor a legirtózatosabbat követhetném el magamon. 'Akkor — akkor — a nagy

magyar Shakespeare nekem félreismert műveit venném elé, és olvasnám egyfolytában addig, míg meg nem ütne a guta.

Ez bizvást a harmadik darab második felvonásánál bekövetkezik.

Értem ama nagy férfiút, kinek ép oly kizárólagos szabadalma van az Akademia drámai jutalmaira, mint darabjainak a közönség előtt való megbukásra.

Ha nem is épen egészen, legalább közeli-tőleg.

Mert hisz igaz, néha más is kap jutalmat — minden tiz évben egyszer; és néha más darabja is bukik. No de ő, ha pályáz, mindig kap jutalmat, ha pedig előadásra kerül darabja — mindig bukik. Legalább így tapasztaltam 6, vagy 7 remek művénél.

Hja! A közönség izlése romlik. Azelőtt tetszettek művei, most?! . . . Vigasztalódjék a nagy férfiú abban, hogy minden évben találkozik még is néhány pályabíró, ki magát kész szivességgel blamálja miatta és műve miatt.

Valóban nemeskeblü önfeláldozás!

Avagy nem volna az? Tán valóban oly nagyok e siralmas komediák, hogy korunk meg nem értheti és csak ama vasárnapi szépek és ítészek tudják becsülni, kik mindenha a vadnak hátsó frontja mögött vannak, mint az angol agár, és az egész civilisatiót meghaladják mindenha legalább is egy — lófőnyivel.

II.

Gyakran hallottam panaszt emelni a vasutak ellen. Némely patriárkális barátom órákig tud sopánkodni az emberi elme eme valóságos diadalán.

Elveszett az utazás minden költőisége. Az utazás teherré vált és nem mulatság többé.

Az ember le van kötve minden tekintetben.

A század prózája lassankint elfoglalja a költészet minden terét.

Igy sohajtanak e költői kedélyek, kik előtt hitregetan, kétségbeesés és rabló nélkül — lehetlenné válik a költészet.

Az én prózai irányom soha se volt képes megérteni őket.

Utaztam én is kocsin huszonnégy óráig folytonosan. Nem is igen tenném még egyszer, a míg csak elkerülhetem.

Döcög egy olyan emberkinzó ketrec hegyen fel, hegyen le, képzelhetetlen lassúsággal. Minduntalan meg kell állani, kereket kötni, leszállni. A nap majdnem hogy megsüt. A porról szólani se akarok, és ha a kereken baj nem esik — szerencséről beszélhetsz. Hogy délre valami becsületes városba jutsz, arról ne is álmodj. Egy kétségbeesett csárdában ábrándozhatsz az utazás költőiségéről és készülhetsz sovány ebédnél a délutáni örömökre.

Ha rossz az idő, akkor — isten irgalmazz!
És a vasuton! . . . Szabadon mint a madár; vagy legalább is — sebesen mint a madár.

Mintha csak tündéerkertben volnál, úgy re-

pül el a táj, táj után; mintha varázsálmot álmodnál . . . liget, várrom, tó és folyam, bérc és völgy, kert és erdő — és szabadon tekinthetsz ki mindenfelé.

A vidék, melynek unalmassága megöl ha kocsin döcögöd keresztül, még az is érdekessé lesz a gyors változatosság által.

És kell-e sok képzelődő tehetség, hogy beleképzeljed magad a madár repülésébe?

Igen ám! Csakhogy a legszebb, legérdekesebb helyeken is oly gyorsan repül el. Sok kellemetlent mellőzünk, de a legkellemesebbet eljátszuk.

Ugy van. De miért játszod el?

Egy közmondás azt tartja: add az asszonyoknak kisujjadat és rögtön követelni fogják egész kezedet.

A közmondás igen igazságtalan.

Ha az, a ki feltalálta (nyilván valami agglegény volt) már nem akarta a férfiakról mondani, kikre pedig még sokkal jobban illene,

mondta volna rá az egész emberi nemre. Mivel a vasuttal úgy is sok időt nyernek, még többet akarnak nyerni. És holott az előtt kényszerűségből mindenütt felakadtak, most seholsem akarnak szünetelni, még ott sem, a hol a művészet vagy természet remekei előtt imádvá kellene földre borulniok.

A szegény ártatlan vasutra tolják azt, a mi kislelkőségük eredménye. Én dicsérem a robbogó gőzkocsikat. Sebesen hasíthatom át az országok térségeit — a mig így akarom; megállhatok a hol kívánom, maradhatok mig tetszik, indulhatok ismét tovább mikor tetszik; egy-két óra nem fog különbséget tenni.

Csak egy utazási mód kényelmesebb és költőibb egyszersmind (itt csak az okkal móddal való gyaloglást véve ki), a gőzhajózás tudni illik. És azt szívesen megigérem: találják fel a mozdony ellenségei, mikép lehetne gőzhajóval utazni szárazföldön, és rögtön feladom védenemet. De addig csak siessünk a pályaudvarra, még pedig most az egyszer a bécs-nyugatira.

Mert hisz a mult éjjel arra használtuk, hogy Pestről Bécsbe érjünk.

Váltsunk jegyet gyorsan, fohászkodjunk a sors vezéréhez kellemes útitársakért, és bizuk magunkat a mozdonyvezetőre.

Megnézhattük volna Bécset is; hadd mesélhetnénk róla is valamit! Hadd szólanánk ama goromba bérkocsisokról, görbe, kacskaringós, szűk, kebelszorító utcákról és ama híres, híres doktorokról.

De hiszen tudjuk, hogy a magyar ember innen amúgy is már többet hallott, mint a menynyi épen inyére lett volna.

Tovább — tovább!

III.

Bús az idő, bús vagyok én magam is.... a dal igen szép, de csak félig igaz. Az idő tudniillik gyönyörű.... én azonban csakugyan bús vagyok. Voltaképen még sem bús; tudja az isten minek is nevezzem e kedélyállapotot. Rosz kedvemben vagyok, vagyis inkább semmiféle kedvemben. Úgy örültem a külföldnek; most itt vagyok és még sem tudok neki örülni. Úgy vágytam ezen utazás után; most a határon állok és vissza szeretnék inkább. Hogy miért?

Alig mondhatom. Csak azt tudom, hogy néhány évre távozom a hazától s mind attól, mit szeretek, mi engem szeret. Úgy eszembe jut minden édes otthoni emlék, úgy eszembe jut egész eddigi életem. Minden, minden... mind ama kedves ajkak, melyek rám mosolyogtak; mind ama szemek, melyek nyugodt — nyájas tekinteténél felmelegszik az ember szive; az az édes magyar szó, azok a szép hegyek és szép puszták, a királyi Duna, a sirva vigadók népe, a gyönyörű szüzi Pest... Oh Pest, Pest! Hogy el tudtalak hagyni téged... a bánat könye rezg pillámon! Az az isteni váci utca, a nemzeti opera másfél tenoristájával és egy század baritonistájával; az a féltucat szebbnél szebb primadonna, kiknél az ember nem lehet ment a csodálattól. Valóban, ha művészetüket nem is csudáltam soha, azt mindig csudáltam, hogy ajkuk oly szép, piros, tiszta, — mikor annyi hang jő ki azon, mely épen nem tiszta.

És az a sok elegans csolnakda, mely, meglátjátok még tengeri nagyhatalommá fog ki-

nőni ;.. az imponáló lóversenylapok, melyeken több az angol, mint a magyar, hadd sejtse a polgárság és a köznép szent borzalommal, hogy itt magasabb régiókba tévedt! Ezek a jámbor emberek, kik néha ugyan deklamálnak az arisztokratia ellen, de azért mégis önmaguk emelnek körüle fényesebb fénykört, mint valaki tehetné, — mondhatnám vallásos kegyelettel. . . . Nézd azt a fiatal embert; rajong a democratiáért; mutass be neki egy grófot, bárót; alig hallotta meg fél fülével hogy gróf, báró — és kapja térdén van és alakja hasonlít egy kettős görbületü görbéhez. Pedig azelőtt oly tekintélyes pofát vágott. Nézd azt a kis leánykát . . . igen kedves, sőt szellemdús . . . de ha valami bálon van és okosan akarsz vele beszélni: társalogj vele mielőtt valami fiatal jövőbeli nagyreményü felsőházi tag vele táncolt egynehány lépést, mert azután . . . ha nem más, de legalább is szórakozott.

És az a derék pesti köznép! Valami előkelő előadásnál mint tolong, hadd lássa, vaj-

jon a hercegnőknek is arcuk közepén van-e az orruk?

És ezt mind odahagyni könnyelműen, az ismeretlen idegenért!

Való, való, mégis való! — Odahagyunk ugyan sok kellemetlent, mindennapisága által boszantót, — ha így kirándulunk messze messze földre; de odahagyjuk mindazt is, a mit szeretünk — a vér, a szellem, a sziv rokonait, — a gulyáshust és a töltött káposztát!

Ez fáj, ez fáj!

Valóban igen keserű hangulatban voltam, midőn ott ültem az elindulandó bécs-linzi vonat kocsijában.

Oly keserű hangulatban, hogy jó ideig utitársimat meg se néztem. És midőn megnéztem őket, nem tetszett egyik sem.

Négyen voltak. — A világ minden részéből.

Volt ott egy kis olasz nagykereskedő. Folytonosan járt a szája; mindenféle kérdeni

valója volt. Német szomszédját nyaggatta folyton. Ez aztán irtózatosan okos ember volt; mindenről tudott teljes felvilágosítást adni. Egy angol lordot azonban nagyon is ostobának tartottam. Ezenfelül még kétkedtem is lordsága valódiságán. Legalább úgy rémlett előttem, mint ha Pesten ezt az oroszánt commis-voyageur-szamárbőrben láttam volna. No nem baj. . . . ezek az angol urak külföldön gyakran nemesítik magukat, és elvégre ha egy commis-voyageur lordnak adja ki magát, legalább — befogja száját.

Ezt aztán tette is. Csak néha-néha harapott össze szájában egy-két hangot, közbe-közbe egyet ugatott, meg ismét nyikorgott és nyöszörgött. Azok kedvéért, kik a nagy nemzet nyelvét nem ismerik, ide teszem, hogy ezt a mütétet az angolok beszédnek csufolják.

Ez a kevés szó negyedik uti társunkhoz volt intézve.

Amerikai volt.

Ennek valódiságán cseppet sem kétked-

tem ; olyan piszkos, mint ez az uri ember, csak amerikai lehetett. A mint mondom, olyan roszt kedvű voltam, hogy egy uti társamat se tudtam méltányolni.

Csengettek, füttyültek.

Az éles fütty mintha szivemen ment volna keresztül. El tehát, el . . .

Keblem összeszorult.

Lassan lassan mozogni kezdett a vonat, de csakhamar gyorsabban törekedett előre, míg azon sebességet elérte, mely minden gyorsvonalat kutyakötelessége. És repültünk tovább, mindig tovább. Eleintén fel se akartam tekinteni. Annyira jutottam, hogy már nem is képzelhettem : mint lehet szép egy vidék, mely a nemrég átlépett határon túl van.

De a kis olasz minduntalan felkiáltott, elragadtatásának kifejezést adandó; a német egyfolytában magyarázgatott; az angol meg az amerikai szünet nélkül nézett, felváltva majd zsiros uti könyvébe, majd ki az ablakon — hogy végre is elgondoltam magamban : ha

az olasznak is ennyire tetszik a táj, kinek oly szép a hazája; ha annyi magyarázni való van rajta; ha oly szép piros könyvekben is irtak róla, — csak megnézheted te is.

És néztem, néztem.

És addig néztem, mig egészen elmerültem.

Úgy jártam mint egy szép asszony szemével. Néztem, néztem, addig néztem, mig észrevettem, hogy bele szerettem.

Pedig nem csudálni való vidék, nem megkapó, elragadó. Világért se tudtam volna érte annyit felkiáltani, ugrándozni, fickándozni, mint az a kis hófehér haju, piros arcú olasz.

De bájos, felüdítő, hizelkedő.

Felmelegszik az ember szíve látásán. Az ember majdnem beleszeret valójában.

Falura falu, völgyre völgy, — mindenik más, — és mégis mindenik egyenlő eme jellemében.

Az elveszett paradicsomból egy félhomályos emlék, egy elhangzó viszhang dallam....

Két tartományon keresztül vezet e nyuga-

ti pálya. Mindenik gazdagon ellátva a természet pazar, kimerithetlen szépségeivel. Az ipar virágzik a tömött népességnél. Annyira emlékezetesek a századok folytában itt szerepelt világtörténelmi események folytán. Hatalmas havasi tájképek, bájoló völgyek, egy fejedelmi folyó vadregényes partjai, mohos várromok, melyek ledőltek a kor szelleme előtt; gazdag zárdák, melyek mesterségesen feltartatnak ugyanazon kor szelleme ellenében.

Mindez 2 mértföldnyi rövid uton elvonul az utazó szeme előtt, és az embernek e mellett még maradjon ideje a vasutépítészet néhány remekeit is csudálni.

Valóban, mindjárt eleintén ódai elragadtatásig jutottam volna, ha szerencsémre az amerikai nem köp, az angol nem ásít, az olasz nem kérdez, a német nem felel annyit. Ez a német valóban kiállhatatlan okos volt.

Minden talpnyi földről tudott valamit. Professor, vagy legalább is doktor volt. Már

Schönbrunn mellett kezdé magyarázni a rajongó olasznak Hietzing származtatását.

„A török háboruban a pogányok egy jámbor keresztényt egy fához kötöttek, ez azonban Krisztus urunk szüz anyja hatalma által megmenekült. Midőn el akart menni, a fákon elrejtett Mária kép rákiáltott még : „Hüet'seng' (vigyázz!)“ Innen aztán Hietzing.

Az olasz kérdezte a németet, lehető-e ez?

Erre aztán megereszté a jó doktor tudása zsilipjeit s nem volt az az odvas fa, repedt fal vagy útféli kötömeg, melyről valami épületes történetet ne tudott volna.

Ezek után nem csodálkozhatom rajta, hogy egy osztrák belletrista már kétezer ötszáz hirlapi tárczát irt Bécs nevezetességeiről.

Nagy philologjainknak (minden bokorban van egy féltucat) és lángelmü „szócsin-tanászaiknak“ azonban figyelmükbe ajánlom még a következő környékbeli helység-nevek származtatását :

Meidling, Speising, Maxing, Penzing, Ha-

tzing, Mödling, Döbling, Liesing, Simering, Ottakring, Weidling, Vierling, Grinzing.

Kettőt várok ezen ajánlástól.

Először is, hogy a tudományos akadémia nyelvtudományi osztályához választ ily nagy értékű dolog megpendítése miatt.

Másodszor, hogy körülbelül egy félév múlva már egy három kötetes mű fogja fejtegetni az illető származtatásokat.

Hiszen nem akarok jó magyar nyelvtant. Tudom arra még várhatunk egy félszázadig.

Csak egészen meddő, haszontalan és érdektelen tárgy fejtegetését akarom. És tudjuk, hogy az ilyesmi a mi nyelvtudósaink kedvence....

Presslaunál az eddig oly élénk vidék a méla magány jellemét ölti. Nagyszerű, emberkéztől alig érintett erdős bércei tájék. Komoly fenség, magasztos csend. De nem sokára belejövünk ismét az előbbi tájképbe, miután még néhány állomáson át alkalmunk volt a talajnehéz-

ségek legyőzését csudálnunk, nagyszerű alagutak, sziklametszetek és hidakban.

Ismét az a gyönyörű idyll!

Tiszta-zöldebb pászitot csak Helvetiában láttam ismét. Szébb falvakat ott sem. Sőt oly csinosakat is csak alig. Különösen a szép fehér eredeti alaku templomok varázsosan emelik e helységeket, melyek oly kacéran kacsintgatnak a hegy hátának lombjaiból.

Az imponáló Melki zárda elébe értünk.

A tudós német, látván, hogy magyar vagyok, azon hő vágyában, hogy én is csudáljam tudományát, hozzám fordult és hosszasan, szélesen mesélgeté, fejtegette nekem a „Niebelungen-Liedet,” azt a világ legnagyobb szerű művének nevezvén, mire aztán elkezdte, hogy abban előfordul egy Astold nevű hún, a ki itt Melkben fogadta a németeket!

És kezdte citálni:

„Da brachte man aus Medelik auf

Händen getragen

„Manch reiches Goldgefäss angefüllt
Mit Wein.

„Den Gästen auf die Strasse ; sie sollten
Willkommen sein.“

Csudáltam ötöt és csak hagytam élvezni örömét.

De mikor aztán Pöchlarn-ba értünk, szintén a Niebelungen-Liedből én mondtam el neki egy ide vonatkozó helyet, eredeti ó-német nyelven.

Erősen hiszem azonban, hogy az angol többet értett belőle, mint az én jó, pápaszemes doktorom. Legalább tökéletes barom pofát vágott rája és csak akkor tudott ismét szóhoz jutni, midőn kereken megmondtam neki: hogy biz én nem is tartom oly különös nagyszerűnek azt a Liedet; s mikor aztán Hegel-t is felléptettem mellettem, ki nem épen hizelgően nyilatkozott a Niebelungen-Liedről: akkor az én jó németem letette a fegyvert, és miután még óvást tett azon állításom ellen, hogy a legnagyobb is, a mi e költeményben van, magyar

és hún ösdalokból lett meritve: egy szót se szólt többé hozzám. Nyilván megijedt nagy tudományom előtt. Az ilyen bölcsek csak olyanokkal szeretnek beszélni, kikről feltehetik: hogy legalább is még egyszer oly ostobák, mint saját maguk!

De a fenséges Melket igen gyorsan hagytuk el. Az egész vonal legérdekesebb pontja kétségkívül.

Akár természetes fekvése, akár történelmi emlékei, gazdag természettudományi és műkincsei szempontjából.

Száz lábnyi magasságu kocka alaku alapszikláján székel a fejedelmi kinézésű zárda, díszes homlokzatával, számos tornyával és kupolyáival uralkodóan tekintve le a tiszta zöld Duna csendesen mozgó hullámaiba; az örök nyugalás jelképe, az örök haladás jelképébe. És bár mily uralkodóan, és bár mily mogorván tekint le a folyó, bár megütköznek küzködő hullámai szünet nélkül a sziklatalpba, a folyó halad, folyton halad. . . és eljövend az idő, melyben a

folyó tovább és tovább rágva — elmossa a sziklát, melyen áll e büszke uralkodó templom!

És a haladás le fogja győzni a nyugvást.

Előre — előre!

Mea dilecta! Így kiáltott fel Julius Caesar, mondják, megpillantva e vidéket.

Innen vette volna aztán nevét a későbbi helység is, mely most már meglehetősen nagyságu: Medlik, később Melk.

Itten a vidéken még sok emléke maradt fenn a rómaiaknak és más világhódítóknak is.

Egyáltalán ritkán lesz egy oly apró tartományhoz annyi nagy emlék kötve.

Itt majd minden helységnek van vonatkozása a világ legnagyobb hőseire.

Majd minden nagy hódító igyekezett koronájához fűzni e gyöngyöket.

Itt jártak a rómaiak: Julius Caesar és sok más. A hunok, a magyar vezérek, Hunyadi Mátyás, és végre I. Napoleon.

Mily nevek! Mily emlékek!

Ők elköltöztek. Hol vagytok Róma nagy

fiai, hol ti húnok, isten ostorai, hol Corvin Mátyás, hol te magyar dicsőség? ... Oda — oda — szorul a sziv... és csak egy gyenge remény tartja fenn még.

De a tájak megmaradtak és szépek, mint valaha, vagy szebbek is tán.

Az ember halandó, a természet örökkévaló.

Bösenberg várpalotája vonja magára később ismét az utas szemeit. Egyszerű, de egyszerűségében mély benyomásu.

Átellenében egy várrom.

A hegyek mindinkább magasabbra nyúlnak. A helységek szintén terjedelmesebb mezővárosokkal váltakoznak, St.-Peter, Steyer, Enns.

A vidék kezdi veszteni eddigi jellemét. Van ugyan még mindig elég kedves falu, tekintélyes várrom, diszes zárda, de az a különös légység, az a sajátságos báj, csak néha-néha ömlik el ismét a tájon.

Közeledünk Linz felé.

Még két állomás és ott leszünk. Linzben egy óráig maradunk.

Volna idő megismerkedni közelebbről a várossal. Azt mondják igen szép, költői.

De van-e szebb, költőibb valami egy éhes ember előtt — a jó ebédnél. És midőn a kettő között választanom kellett, mindazon tisztelet mellett, melylyel Linz irányában viseltetem, mégis inkább az ebédet választottam.

IV.

De ha nem is szólok a városról, kárpótlásul mégis akarok szólni más valami szépről.

Minden eddigi utazó, ha ide ért, megemlékezett a linzi nőkről.

És miután különönc lenni nem akarok, én sem mellőzhetem őket.

Az utazók két pártra oszolnak. Némelyek rajongnak ezen szépségekért, mások az egész elterjedt véleményt előítéletnek állítják.

A legvalóbb nézet talán itt is a szélsőségek között leend.

Gyönyörű nap volt, és a város előtt, a pályaudvarnál, a sétálók száma roppant nagy.

Különösen a polgári osztály volt képviselve.

És kétségkívül ez az irányadó, ha egy vidék lakóinak szépségéről van szó.

Az előkelőbb körök nincsenek úgy a vidékhez kötve, mint a polgáriak.

Az éghajlat és a vidék oly lágy, hogy nem esudáltam annyi kedves alakot találni a sétálók között.

Ha görög arcélről szó se lehet is, annyi bizonyos, hogy növésük szép, karcsu; tartásuk, testhordozásuk különösen tetszős és ezek folytán valóban csinos szoborminták volnának.

A tájviselet: arany főkötő, feszes derékfüző, elegans lábruházat — igen emeli szépségüket.

Minden egyéb német népviselet, melyet látni alkalmam volt, csak elcsufítja a legszebbet is; különösen a bajor túltesz ebben a tekintetben mindenben.

Láttam itt sok hosszas orrt, kék szemet,

szőke haját. De valami arisztokratikus hiánya a piros arcoknak igen feltűnő. Azt mondják hogy jó szívűek és engedékenyek. Talán azért oly — halaványak. Született bécsi szobalányok többnyire.

Itt már kezdetét veszi a női pincéernőség.

Az bizonyos, hogy szép leányarc kitűnő kocsmái cég. Csakhogy az ilyen céget közönségesen fel is számítják emberségesen.

Úgy jár az ember velük, mint mikor a második palack bort rendeli „de jobbat;“ a csapláros ugyanazt a bort adja, de jobbitja a számlát. — Egy szóval tehát, a linzi nők szépségéről szóló hír nem igazságtalan. Es ha némelyek épenséggel rajongnak értük, ez sem esuda. A kis tájék, mely áldva van e szép alakokkal, csak Welsig, Lambachig, Passauig ér. Köröskörül bizony alig lehetne szépszeti tanulmányokat tenni a nőkön. Ha azok köréből jut ide az ember, valóban felüdülve érezheti magát, és már csak csupa hálából is rajonghat a kis linzi boszorkányokért.

Nekem, a mint bevallottam, e boszorkányok igen jól tetszettek és talán én is rajonghattam volna egyikért másikért, ha Magyarországból nem jöttem volna.

A ki ismeri a magyar nőket, másokért nem rajonghat.

V.

Mivel épen a női szépség tanulmányozásába mélyedtünk, még egy bájos teremtésnek akarok itt néhány lapot szentelni.

Enns mezővárosából, egykét órányira Linz előtt, legalább is három mázsás hústömeg bukkan kocsinkba.

Valóságos női Falstaff volt.

Az ajtón alig tudott beférni.

Elöl a kis olasz és a tudós német húzták, hátul három más női lény toltá. Ez a három má-

sik, ha nem is kövérségben (ámbar erre is mutatott hajlamot,) de mindenesetre rútságban versenyzett az elsővel.

Talán lányai voltak.

A nő épen legjobb korában volt, a mivel az udvarias ember a negyvenen túlt fejezi ki.

Kezeiben egy csomag volt, épen oly vastag, mint ő maga. Ez pedig igen sokat akar mondani.

A szerencsétlen nem volt még megelégedve terjedelmével. Roppant krinolint is viselt. Midőn belépett, valamennyiünknek csak feje látszott ki, a kis olasz kivételével. Ennek még feje is eltűnt. Csak midőn már elhelyezkedett, mertünk ismét nyugodtan lélekzeni. Az olasz is előjött megint.

Mindnyájan mosolyogva néztünk rája. Ő is mosolygott, de oly titokteljes gyanúsan. Vajjon miért. Eleintén az angyal néhány szóra méltatott minket. Elmesélte, hogy egy serföző vigasztalhatatlan özvegye. Hanem hogy hát ő igen gazdag, ennyi szölleje, mezeje, majorja,

háza van. És hogy hát ő igen szent állapotnak tartja ám a házasság életét. És ha ő így magányosan él még sok ideig, talán egészen tönkre jut férje után való nagy keserves búbanatában. Eleintén csudáltam, hogy oly nagy búbanat mellett oly jó színben van, hogy oly imponáló terjedelmet nyerhetett. Később átláttam, hogy nyilván csak az a tömérdek búbanat, mely sovány testben nem talált helyet, fujta fel ily mesés mérvéig e jámbor nőt.

Ruházata igen elegans volt. Vagy legalább is annak tartotta ő maga. Szüntelen csinosította. Szoknyáján a szivárvány minden színe ragyogott. Kék derékfűzőjén arany és ezüst láncok csörömpöltek — rézből és ónból. Narancs színű ujjasa fölibe tulipiros nyakkendőt kötött. Főkötője zöld, fehér, vörös és arany részekből állott. Ezen úgy mint bájos keblén a tük és kapcsok özöne. Mind merő tiszta sárgaréz, cseh gyémántokkal és drága üvegekkel ékítve. Búbajos arcán meglátszott, hogy serfözőnő. Ha

a linzi szépségek halaványak voltak, ez a zsiros pirosság netovábbját képviselte.

Burgonya orra versenyzett a tudós németével.

Szellemdús társalgásának fáradalmi csakhamar pihenésre kényszerítették. Morpheus karjaiba vetette magát nemsokára és édes álmairól tanuskodott élénk hortyogása.

A természeti törvényeknél fogva, mentül hátrább hajolt ő, annál feljebb igyekeztek az indiskrét vasabroncsok.

Ne féljen az erényes olvasó. Mindennek van határa. Ezen emelkedés is elérte legmagasabb pontját és ekkor sem láttunk egyebet egy kék harisnyánál és egy sallangos cipőnél, melynek orrán még egy-két lábujjhegy kandikált ki a nagy világba.

VI.

Délutáni utunkra készülvén, búcsúznunk kellett e hölgytől, valamint a dicsőített linzi szépségektől is.

De búcsúztunk még valamitől, mi komolyabb érzelmeket költött — ha nem is a többiekben, mégis bennem.

Mindeddig legalább valami kisért engem hazámtól távozó utamon, mit otthoniasnak, ismeretesnek, úgyszólván honfitársamnak tekinthettem.

Most elmaradt az is.

Európa királyi folyója, a Duna volt ez.

Születési helye nem magyar. Tudjuk mind, hogy valami apró sváb városban buzog fel első forrása.

Ismerjük ama derék huszár történetét is, ki ott valami „Bundes“ ügyben járván, lábával befedte a forrást, önelégültséggel mondván: „De hiszen csudálkozni fognak otthon, ha majd egyszerre elakad a Duna.“

És hazánk megszűkült határait el is hagyja ismét; de a hová azután lép, magyar föld volt az egykor szintén.

És merre partjai nyúlnak, nyugattól keletig, forrásától kiömléseig látta ő a magyar-nak nagyságát, dicsőségét, a nemzet alkonyodni szállott napjának tündöklő sugarait.

És magyarrá lett keresztelve, magyar bajnokok forró, piros szivvérével.

És magyarrá lett keresztelve sok keserű égő könnyel, mely omlott és omol a sorson, hogy: pusztulunk, veszünk.

Mint oldott kéve hull szét nemzetünk! A régi nagyság, a régi dicsőség és fény elhagyott minket; nagyjaink pihennek zöld hantok alatt, pihennek egy dicső élet után; ők nem könnyörülnek a nemzeten, melyet elhagyott az isten és a föld, ők vissza nem térnek többé soha sem — régi szerencsénk, boldogságunk, elhagytak ők is.

És vannak pillanatok, midőn szorul a sziv a férfikebelben, midőn sötétebb fellegekbe borúl a szellem, midőn egy homályos érzet suttog sejtelmesen, mintha mondani akarná — talán elhagyott a remény is immár bennünket? — Minden, minden elhagyott bennünket mi fejünkre termette egykor a babért; de te hű maradtál, te régi Duna és egy régi bús emlékezet, és egy régi szentebb fájdalom.

Avagy valóban hazám könnye vagy te, oh folyó? mint a nagy költő mondja.

Akkor nem csudálom apadhatatlanságodat.
Menj, menj! Hullámozz tovább. Hiszen

tudom jól, miért sietsz úgy, miért ugrándoznak
vigan hullámaid.

Sietsz Magyarhon felé!

Ott majd lasabban fogsz haladni, ott majd
szélesebbre fognak terjedni vizeid.

Hogy többet csókolhassák az édes földet.

Menj, menj! Hullámozz tovább. És ha
látod a napégette pusztákat, melyeket síkra te-
remtett az isten, mint a tengert, hogy legyenek
szabadok mint a tenger, mond nekik: hogy kö-
szöntöm őket. És ha látod a hantokat, melyek
alatt nyugodnak a hősfiak, mond meg nekik:
hogy hiába küzdtenek. És ha hallod a puszta
gyermekeinek mélán elhangzó dallamait, és ha
hallod az édes magyar szót: vidd el e hangokat
Rákos zöld mezejére, Mohácsig, Nándorig — az
ottan járó szellemeknek, hadd hallják unokáik
keserveit.

Menj, menj! Hullámozz tovább.

VII.

És még egy utolsó bucsú intést küldtünk e bájos völgy felé.

Azután Salzburgra tartottunk.

Mindég feltünőbb lesz a vidék jellemének változása. A völgyek szűkülnek, a hegyek nyúlnak felfelé. A fenyves kezd terjedni. De még nem juthatott határozott uralomra. Ez fenségesen mogorva tekintetet adhatna. Így vegyíték, határozatlan az egész. Hiányzik az őszhang, mely oly kellemesen érint. A falvak sem olyan

fehérek, tiszta csinosak, mint a milyenek az imént elhagyottak voltak. Az egész felfelé akar törni; erőlködni látszik; igyekszik a helvét tájak fensége felé.

De csak akar, csak erőlködik, csak igyekszik.

A plasztikusban pedig soha se szép az erőlködés, a küzdelem. Csak a győzelem vagy a szerénység, a megadás és a kétségbeesett kín nyugalma szépít.

Az imént elhagyott vidék a szerénység idyllje. Később látni fogjuk az égbe érő jegek époszát.

Ez valami — dráma féle.

Ha a természeti szép aestheticáját írná meg valaki: a holt természetet, a szobrászat és építészet művészeteinek találná megfelelőnek. Ezekben pedig semmi helye a küzdelemnek.

Ha kedves olvasóimat talán az ilyen bölcselmi magyarázat úntatná, ime szolgálok egy érthetőbbel.

Ismerünk egy fiatal embert. Már nem

mondhatjuk gyermeknek, de férfinak tán egyelőre még kevésbé. Gyönyörű gyermek volt, gyakran csókolgattuk; talán szép férfi is lesz. Jelenleg mint gyermeket még sem akarjuk többé csókolni; mint férfit pedig — még nem akarjuk csókolni. Oly magas, mint bárki. De talán még nagyon is vézna. Meglehet egy kis szakáll is van már; de az oly pelyhes, borzas! A gyermek elragadó gyermetegsége, a férfi elragadó biztossága küzd társalgásában. Benne van mindakettő, de nem juthat érvényre egyik sem. Mindig hajbakapnak. És ha egyik-másik mégis győzne: az első sületlenségnek, a másik nevetséges elbizakodásnak vagy épenséggel — szemtelenségnek látszanék.

Hiányzik az öszhang, a határozottság. Mozgásai is oly szögletesek. Egy szó mint száz: csak anyjának tetszik feltétlenül.

Ne legyünk igazságtalanok. Van benne sok szép, sok jó. Valóban, néha szinte tetszhetne; de ha lehet, mégis mást választunk inkább.

Ugy-e bár ez érthetőbb?

Mindjárt eleinte zavarba hoz a welsi puszta.

Nem olyan puszta ez, mint a mi magyar pusztánk. Abban tömérdek szépség van, melyről sejtelve sincs az idegennek. Feltétlenül annak nyújtom az előnyt a púpos vidék előtt, ám bár látni fogja az olvasó, hogy tudom méltányolni ezt is.

De ez nem magyar puszta. Ez amolyan hegyek közé szorított puszta. Wels előtt még Marchtrenkbe érünk; ama Trenk család székhelye, melynek egyik ivadéka pandur-vezér volt a hét éves háborúban.

Itt valaha igen szigoruan bántak el a civakodó házaspárokkal. Egy vasbölcsőben ringatták őket nyilvánosan. Ujabb időben átlátták azonban, hogy a helység egész pénze ily vasbölcsőkre fordulna, ha megtartanák a szokást; abba hagyták tehát.

Wels után igen boszantó hely mellett vezet el útunk. Értem a Traunsteint. A hegy

maga szép benyomást tesz, különösen : mivel minduntalan más alakban mutatkozik.

De egy valaki — a ki megérdemelné hogy ezért zúzott üveggel klysztirozzák, ugy találta : hogy ez a hegy ama tizenhatodik Lajos képmása, ki a nép felsége elleni büneiért a vesztőpadon bünhődött.

Azóta minden útikönyv és minden útas itt csak erről tud fecsegni.

Később a Pokol hegység és néhány középkori vár teszik érdekessé az utat. Hócsúcsok is tünnek fel néha.

A Vöckla és a Vischah, úgy mint a többi hegyek is, sok nevezetes vasuti építészetre adtak alkalmat.

A Waller-tó merül fel előttünk egyszerre.

Talán egy mértföldig kísérvük partjait. Találkozni fogunk még sok tóval. Ez útunkon az első. Nem is akarok szólni sokat róla, de ha az ember először lát nagyobb tavat, mélyen zöld tükrével — mely a partjaira boruló magas erdőséget és mosolygó fehér helységeket oly bá-

josan tükrözi vissza — igen kellemesen hat a szemre.

Seekirchenben állunk meg még egyszer, és aztán Salzburgba érünk.

Egy szép hölgy tette kötelességünké Salzburg megtekintését. Igyekeztünk lehetőleg eleget tenni kötelességünknek.

Talán Németország egyik legfestőibb városkája.

A Stauffen, Untersberg, Göll, Gaisberg stb. havas-bástyákat, fenséges háttért képeznek az olasz városhoz hasonló helységhez.

A Salzach által egészen a hegy oldalába van szorítva. Némely részek merőleges sziklaktól lettek leküzdve. Az Untersberg gazdag kőbányája tette lehetővé a márvány oly pazarlását, hogy még a küszöbök és ablakszárnyak is vörös márványból készítvék, majdnem kivétel nélkül.

Majd minden házfedél lapos.

Olasz dísz, délszaki építészet a havasok között.

Tömérdek templom; hisz papok voltak itt az urak valaha.

Sok szép tér, sétány, szobor, szökőkút. És mind erre meredek alapsziklájáról tekint le Hohensalzburg vára.

Salzburg környékéről kell, hogy érdekekkel beszéljen az ember. Festői táj, só- és márványbányák, bájos völgyek, kitünő legelőkkel és kitünő marhákkal. A tehenekkel úgy bánnak itt, mintha mindenik egy-egy Io fejedelemlány volna, kit Zeüsz szerelmi-hálából tehénné változtatott.

És kétségkívül van elég pásztor, ki még magasabbra becsüli a marhát, mint a neveletlen Homér, midőn azt mondja: hogy egy virágzó, mivel asszony — megér négy tehenet.

A vidék egyik főbáját veszi ott, hol a szárvasmarhát zárva tartják. Az a legelőre való, mint a madár a levegőbe, a vad az erdőbe. Ezek hiánya halottiassá teszi a tájt. Élet és szépség elvész.

Roppant erős lovakat is láttam. Csakhogy vastag fejűek, mint a francia lovak, és hátulsó frontjuk nagyon is kiemelkedő. Majdnem mint az ottani asszonyoknál. A népnél a szürke szín az uralkodó. Kitünő lövészek. De csak ott szeretnek löni, a hol rájuk nem lönek. Katonák nem igen akarnak lenni.

Itt papok uralkodtak még a mult században. A tartomány ezeknek köszönheti többek közt néptelenségét is. Harmincezer protestánst számkiűztek.

Üldözések és kivégzések után elhagyták csendes völgyeiket és északi Németország, Anglia, Németalföld és Amerika felé indultak. Az uralkodó püspök csakhamar vigasztalódott a pápa dicsérére folytán.

Egy itteni püspök már a nyolcadik században állította fel az ellenlábасokról szóló tant. A pápa ő szentsége ezt nem csak nevetésesnek, hanem eretnekinek is tartotta. Zakariás ő szentsége így okoskodott: ha antipodek vannak, akkor oly emberek is léteznek,

kik nem származnak Ádámtól, mert Ádám fiai lábukon és nem fejükön járnak. Tehát vannak, kiket Krisztus urunk meg nem váltott. A ki azonban azt állítja, hogy ő nem váltott meg minden embert — az eretnek!

Igy cselekedett Urbán Galiläivel; így cselekszik az encyklica korunk bölcselmével, természettudományával, szellemével.

Hogy a föld egy gömb, hogy a nap körül forog: azt a csalhatatlanok lehetetlennek tartják.

A zene Shakespeareja — Mozart, Salzburgban született.

Teophrastus Paracelsus Bombastus, a nagy magicus, szintén.

Az Untersbergből várják a németek Nagy Károlyt egész hadseregével. Ez majd szétkergeti a Bundestagot, és egyesíti a harminckét német hazát — a maga idejében. Addig csendesen várnak a németek.

Szikla-bak és bivaly is volt itt még hajdanában. Az utóbbiakat kiirtották.

Hajdanában egy összeesküvése is volt az

országának. Schwarzachban gyültek özsze a fők. Az ottani korcsma asztalán az egész történet le van festve.

El akarták kergetni a papokat, a mi azonban nem sikerült.

Víg a nép itten, lyrai. Mindenütt tánczene és énekszó. Eredeti népdalok, melyeket kár volna lefordítani; gyermetegségük elveszne:

O god und Hear,
 Gib ma, wos i begeahr,
 I begeahr jo nit viel,
 Nuer des, wos i will.

A legsebesebb keringő uralkodik itten. Rugdalódnak, forgatják a leányokat; a szoknya néha magasabbra repül, mint épen kellene. Nem baj. Doromb-művészt mindenütt látni. Néha-néha valóságos Madonna-arcra akad az ember. De mégis ritkán szépek az itteni szépek. A legjobb példányok még a pincérnők között találhatók, ámbár ezek is rövidek és vas-

tagok. A görögök elvéről, hogy egy szép nő keblet a tenyérrel el lehet fődni — természetesen soha se hallottak. Ha egy darabot le is metszhetnének, mint az amazonok, közönséges érintőnek (tangens, sinus) igen nagy volna az ilyen kebel.

Rousseau, a ki fő dolognak tartá ezt a szép nőnél, itt boldog lett volna. Egy másik francia encyclopedista pedig, ki menyaszonyát abba hagyta, itt nem mondhatta volna: „Aussi pour-quoi n'a-t-elle pas des tetons.“

Golyva itt tömérdek van; oly gyakori, hogy fel se tűnik, nem is rút. Azt mondják, némely faluban a sima nyaku idegeneken sajnálkoznak, és a papok szükségesnek tartják hirdetni a szószékről, hogy az ilyen szerencsétleneken ne vétkezzenek csufolódás által, különben az úr isten majd őket is sima nyakkal fogja büntetni!

Salzburgban, mint határvárosban, útlevel-és podgyászvizsgálatot kellett kiállanunk.

Átutazván később még négy országon,

volt alkalmam e tényhez önmegelégedett eszmeláncolatot fűzni. Mily példás rend és figyelem! Pesttől Salzburgig háromszor vizsgálták podgyászomat keresztülkasul.

A másik négy ország könnyelmű hatóságai se ki-, se bemenetelnél a szó teljes értelmében nem is hunyorítottak se útlevel, se podgyász után.

Áldom a végzetet, mely ausztriai honpolgárrá tett, biztosnak és boldognak érezhetem magamat. Mert hisz nemcsak ebben, hanem körülbelül mindenben ilyen a különbség ausztriai hazánk és a külföld között.

Azon kedves olvasóimnak, kik némi részvétellel vannak irántam, jelenthetem, hogy semmi tilost nem találtak nálam. Pedig jól megmotoztak. A mint Piloti mondja: „Ha felgombolják nadrágodat, ha az órazsebet is tapogatják, fehérruhádban órákig turkálnak és könyveidet elveszik, tudhatod, hogy Ausztriában vagy. *)

J e g y z e t. A Schmerling-miniszterium lelépte után szabadabb szellem lengvén át mindent, e nyög is eltö-

Nálam nem találtak semmi titkost. A mit magammal hordottam, az jól elvont rejtve. Szívemben és agyamban.

Miután elindultunk, nemsokára esteledett. Csak egy darabig láttam még az érdektelen bajor hegységeket.

Tizenegy órakor értünk Münchenbe.

Egy fél óra múlva már kérdezősködtek, milyennek tartom az idevaló sört.

---

röltetett az új hajnal beálltával. Szerző egyáltalában szeretett volna több keserű panaszt változtatni, ha késő nem lett volna már; szokása a magyarnak, hogy mentől jobban nyomják, annál keményebb, míg viszont enged az engedőnek.

II. KÖNYV.

MÜNCHEN.

I.

Isár-Athen — a német Athen, vagy épenséggel az ujkori Athen. Így nevezik a müncheniek imádott szülővárosukat és egészen elvannak ragadtatva, ha más is így nevezi. A régi Athent látni még nem volt szerencsém, és hiheőleg nem is lesz. Azért igyekeztem ezt az ujkorit jól szemügyre venni, összehasonlitgatván mindent avval, mit valaha olvastam a classikus görög városról. Igyekeztem ez által a r r ó l szerezni magamnak lehetőleg teljes képet.

Mentül tovább bocsájtkoztam a sörország fővárosának rejtelseibe, annál inkább tapasztaltam folyton emelkedő meglepetéssel: hogy valóban igazuk van a derék münchenieknek, hogy korlátolt hiúsággal épen nem vádolhatók, hogy a sör-civilisatió fővárosa csakugyan párhuzamba hozathatik a classikus civilisatió fővárosával. Ha tetemesen el is tér ettől bizonyos dolgokban, ezek többnyire mellékesek. A főben (ritka kivétel) egyezik példaképével; gyakran túl is tesz rajta. Szemléljük csak Athen legjelesebb, legkiválóbb, legnevezetesebb tulajdonit, intézményeit.

Kezdjük a baglyokon; hisz tudjuk, hogy Athen ezekről is igen nevezetes volt. A baglyok itt is igen gyakoriak; nagy tiszteletben is részesülnek; némileg különböznek ugyan az athe-neiektől, de az nem baj. Így például: míg amazok többnyire barnák voltak, ezek nagyrészt feketék; ámbár barnák is vannak. Aztán mindenik, kivétel nélkül, f ü l e s b a g o l y!

Más különbség is létezik köztük.

Az atheneiek a bölcsesség felvilágosodott istennőjének jelképei voltak; az itteniek csupán a setétség barátjai gyanánt szerepelnek.

Röpdösnek ugyan gyakran a gyújtott gyertyák körül, huhogván, hogy hiszen ime ők a világosságnak mily nagy barátjai.

Igen ám a gyertya világosságnak. Azt szeretik; tetszés szerint lehet irányítani; az setéten maradhat, mit setétnek akarnak; aztán meg a legfényesebb gyertyavilágítás sem közelíti meg a napvilágot.

Ezt gyűlölik. Rejtőznek előle. Szemtelen sugarai eljutnak mindenhová hivatlanúl, ha egyszer bebocsájtattak. Nem parancsolhatunk véle. Ha pedig bebocsájtják, színes üvegen kell átmennie elébb. Homályosabb lesz így és más színü. A tiszta fehéret zölddé, a piszkos szürkét is égszin kékké; az egészen kéket égetőn pirosra varázsolhatjuk így.

De ha néha-néha egy szentségtörő betöri festett ablakjaikat, felröpdösnek, krákognak és huhognak: Ime a napvilág! A mit eddig zöld-

nek mondtunk, az tiszta tündöklő fehér akar lenni, mint az igazság. A mi eddig a meny képét viselte, piszkos avult, szürke. Ime a napvilág! Zárjátok el, zárjátok el! Szenttelenül, kegyetlenül és kegyeletlenül oda veti mindenhova sugarait és megvilágítja az épület oly gondosan eltitkolt káros helyeit, a romantikus pókhálókat, a szentelt százéves port. És szemünk mint fáj! Ime a napvilág; zárjátok el, hozzátok el ismét áldott szentelt gyertyáinkat!

A Phrynék és Laisok állomása szintén kitünően van betöltve.

Még pedig hasonlíthatlanul nagyobb számban, mint az előképben. Néha az utcán világos nappal is veszekednek utánad.

Ebben a tekintetben az életvidor athenei bölcsészeket itt is tökéletesen ki lehetne elégiteni.

Plátó hamar találhatna kárpótlást hazai kedveseért, és itt ép oly kevésbé követelnének tőle plátói szerelmet, mint ott. De hiszen nézne is egy nagyot phil. dr. Plátó, ha szeretője néki

plátói szerelemről fecsegne. Hogy mikép jutott épen ez a bölcs, ki ugyancsak reális oldaláról tekinté a dolgot, oly kétséges tisztelethez, hogy azon eszeveszett elméletet utána nevezték el — mai nap sem tudom.

Ha Isten egy félórára hatalmát rám ruházná, elrendelném: hogy mindaz, a ki plátói szerelemről ábrándozik, soha másra ne is akadjon. Tudom, hamar el volna kárhoztatva a szép gondolat.

Hogy az eddig tárgyalt két osztályra visszatérjünk, még megjegyzendő, hogy nappal háborúskodnak, éjjel azonban igen jól elférnek egymás mellett.

A nagyszerű ó-görög szabadságharcok és hősi tettek itt utcai és korcsmai verekedéseken kívül, még úgynevezett sörös-forradalmak által is utánoztatnak.

Hogy mik ezek a sörös-forradalmak?

Hjah! Ezek csak itt léteznek.

Ha felszáll a sör ára — kitör a forradalom! A nép tolong, zúg, zajong, kiabál, ordít. Ilyen-

kor néha aztán ágyuk is szegeztek már feléje.

De a classikus nép spártai jellemerejével a legközelebbi hasonló esetnél azért ujjonnan felkél és küzd szent jogaiért, hogy t. i. a sör ne legyen hat és fél, hanem legyen hat krajcár, mint eddig volt.

Feltűnt előttem itt még valami.

Egy szép, nagy, diszes, forgalomdús utcán sétálgatván, egyszerre elbotlok és el is merülök, ha bérszolgám meg nem ment, ez alkalommal majd nem kiszakítva karomat.

Egy utcai árok hidjára lépve, az egyik deszka elcsúszott lábam alól; magamnak különben semmi bajom se történt; egyedül fény-mázcsizmám mostoha sorsát kell vala siratnom. Meg vagyok azonban győződve, hogy ez a hid-építészeti remekmű is kétségkívül valami ó-görög dologra célzott. Hogy nem tudom mire, annak csak ismerethiányom az oka.

Az olympi játékokra térjünk.

Szerencsémre ép akkor tartattak, midőn ott voltam.

Teljes mértékben élvezhettem.

Mint a régi görögöknél, ugy itt is a költészet és egyéb művészetek, a nemes testi erőjátékok és más efélékbeni versenyzés a nép épületes multságára vannak szentelve.

Itt együtt látjuk az antik világot, felüditve jelenkori polgárosodásunkkal.

Hegedősök, lantosok, dalnokok, troubadourok, minnesängerek magas versenye.

Ott egy kolbászos bódé szögletében egy emelkedett szellemü lyrikus, az ujkori Pindár⁴ hagyja mézes ajkáról folyni az édes hangu költemény bübájos zengzeményét. Mellette kecsesen recsegő hangokat varázsol ki hárfájából egy vestáli szüz. Némelyek ugyan kétkednek vestáli tisztaságán. Nem tudják azt összeegyeztetni az illető hölgy bizonyos mozgásaival, jeleivel, nagyon is kétértelmü, vagy is inkább — már nem is kétértelmü beszédjeivel. Ezek azonban csak azt bizonyítják, hogy fel nem fogták

soha az antik világ angyali elfogulatlanságát, tiszta gyermetegségét. Egy ifjú leány keserveit zengi a dalnok, megindító szavakkal:

O du mein liebes Herr Gottle
 Wass han i dir denn thann,
 Dass du mi an mei Lebelang
 Nit willst heirate lann.

Itt is, mint a régiéknél, rögtön koszoruzza a nép a szerencsés dalnokot; nincs itt egy se, ki egy két krajcárt ne dobna a gyűjtő tányérjára.

Még nagyobb tetszést arat az epikai költő, korunk Homérja, egy öreg világtalan, ki meg-rázó hangon meséli a népnek Schinder Hannes rettentő viselt dolgait. A zenén kívül, mely művészetet itt egy búbánatos arcu kintornás képviseli, a festészet is egyesül vele és dicsőíti a divatos népszerű hőskölteményt. Minden szakasz-nál hatásteljes képeket mutat elő egy borzas hajú ifju.

Nagy lelkesülésben mutatkozik a művészek és művészetük iránti érdekeltség.

A divatos Homér diadala teljes. Legvégre még egyet apellál a humanismusra, némi adományért könyörögvén „egy szegény világtalanak.“ Adjunk neki valamit.

Másnap egy sörcsarnokban találkoztam vele. Szemei nyitva voltak és a domine igen jól látott.

Megszólítom.

Egy cseppet se jó zavarba.

Hogy hát ő bizony egy híres doktornál volt és hogy hát az ötöt operálta, de hogy hát igen könnyen megeshetnék, hogy megint megvakúl, és hogy hát azért tovább is esedezik pártfogásomért.

Ahá! — — —

Menjünk tovább, keressük fel a nemes viaskodó játékokat.

A kocsi és lóversenyek egy ékes „ringli-spiel“ által képviselvék.

Ennek meg van az az előnye, hogy ki ki maga magát tekintheti elsőnek.

Ez által el van kerülve minden ok a nem-telen irigységre és kárörömrre.

Amott szivrettető állatviadal. Egy nagy-lelkű gladiátor, szemén kívül tökéletesen beburkolva roppant vastag bőrökbe, három kutya által hagyja magát földhöz vágni.

Néhány lépéssel odább fa-szarvasra lövöldöznek kegyetlenül, különféle zöld kalapos sűrű kabátos Nimród-unokák.

Tömérdek sörös-bódé, árus-sátor, lebujs, mézeskalácsda, kolbászda, etcetera.

Ujjoángás, zaj, részegség.

Verekedés, káromkodás, gorombaság.

A nép-mulatság minden kívánalmái.

Ime az olympi játékok ujdontúj kiadása.

A bölcsészetet képviseli a diogenesi piszok és rongy.

A különlegesen nemzetit, a megtettesült lelkesítő eszmét, a közös öszpontosítót — a sör képezi.

Oktoberfestnek nevezik itt e nevezetes nemzeti ünnepélyt. Eltart egy hétig, úgy hiszem, és egy nevezetes, roppant horderejű honi történelmi esemény örök emlékére van alapítva.

Orpheus volt ama hires zenész, kinek bővös dallamai megindították az egész természetet. Nemcsak az élő lények, a pásztorok és pásztornők, zenedühöncök, kezdő keringő-zene-költők, zongorát kinzó szűzek, fuvolát, hegedüt gyötrő ifjak, primadonnák, tenoristák, utazó angol touristák, vadmacskák, kutyák, tigrisek, elefántok, arszlánok, gilisták, osztrigák — hanem a holt lények, a szilárd sziklák is megindultak lantjának varázshatalmára.

Egy ilyen Orpheust is szerzett München számára a kegyes udvar, legujabb időben.

E nagy férfiú észrevette és feltalálta, hogy a dallam és öszhang, a zene eddigi sarkoszlopai — elcsépeltek, avultak, unalmasak.

Jól van. Ő tehát eredetit állított fel. Dallamot, öszhangzatot — csak kivételkép tűr meg. Eredeti uton jár. Bizonyynal eléri evvel a régi görög zenészt. Eddig még nem történt kísérlet, de ha megtörténnék: kétségkívül megindulnának, megszöknének erre a zenére a legegyszerűbb nyegleségtelen öszhangra szoktatott antik

Görögországban még a mozdulatlan kősziklák is. Az Olympus a szent Gellérthegyre menekülne, és a budapesti népségnek épületes mulatságára szolgálnának ama víg, meztelen pogány istenek, ha csak nem kényszerítené egy magas egyházi személyiség Vénus asszonyságot krinolinba, Marst huszár hadnagy egyenruhába, Apollót ifju óriási, Ganyimedet fertálmágnási plundrába. Apollónak különösen jó dolga lehetne nálunk. Beállhatna jogásznak, következőkép egyszersmind valami újdondásznak és füzfapoétának. Sok kilátása volna a segélyegylet főjegyzői hivatalára. Minerva valami gouvernante lehetne; Herakles naponta megverekedhetnék, ha nem is n a e m e i, de mégis v á c i u t c a i arszlánokkal, kik, azt mondják, még veszélyesebbek.

Venus ő nagyságának gyülne meg egyedül kissé a baja. Nagy a concurrentia.

Folyamodjunk az ujkori Orpheushoz, hogy tartson néhány csindedaratta hangversenyt Görögországban.

Legujabb időben ugy hallottuk azonban,

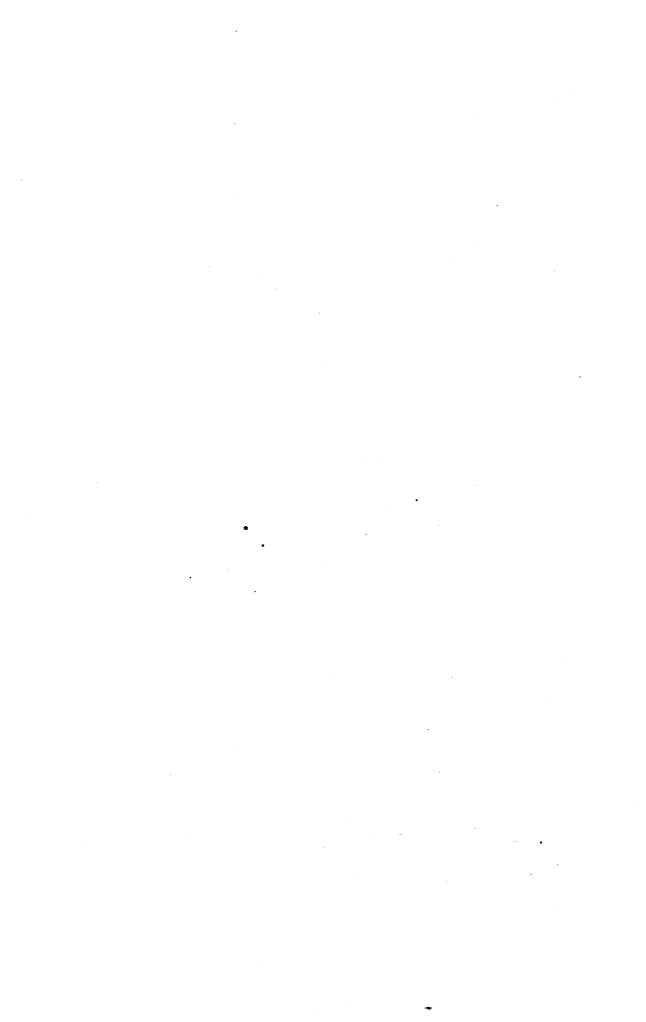
hogy ő felségének a nagy művész igen sokba kerülván, elbocsátatott.

Még sokról lehetne beszélni. Ezekből is láthatja azonban a méltányos olvasó, hogy az atheniság főkellékében nem szükölködnek a müncheniek.

Némely mellékes hiányzik ugyan. Az való. Például a pedans Aristides, az istentelen Sokrates, a jacobinus Plátó, a szemtelen Aristophanes, a communista Aristoteles, az izgató Sophokles, Euripides, Aeschylos, a köztársaság, a nép valódi önérzete, politikai magassága, felvilágosodottsága stb.

De tudjuk, hogy korunkban az efélék részint feleslegesek, részint — és pedig kiválólag igen veszélyesek.

Nevetségessé lesz tehát mindenki, ha el nem ismeri, hogy a sör hazájának fővárosa korunkban az, mi az ókorban a classicus civilisatio fővárosa volt. Hisz Athen egyik külvárosát is Munchiának hívták.

II.

Azon tudományos honfitársaim számára, kik a fentérintett irányban szándékoznának még tovább buvárkodni, talán jó lesz némi szerény vázlatát adni a bajor népszokásoknak. Csak vázlat, igen gyenge vázlat lehet ez. Ismertetése annak, mit rövid érintkezéssel a népél láttam. Itt is természetesen legtöbbet köszönhettem az olympi játék — ah mit mondok ! — az október-festnek. A paraszt asszonyok ruházata tűnik fel legelőbb. Förtelmes fejkötőjük

hátára másfél lábnyi kerek lepény van bigyesztve. A husos, széles, sörkövér arcok keretje ez. Tömérdek tarka szalag, égbekiáltó színvegyülék. A szoknyák ezer ráncban diszeskednek; minden ráncban egy bolha; és oly rövidek, hogy a kecs-alak lehajolván, az ember vagy elfordul és semmit se, vagy oda néz, és a soknál is többet lát. Többnyire a mell alatt, derekaljul, vastag tekercseket tesznek, amugy is már megáldott bizonyos becses részekre; ez némileg emlékeztethet a krinolinra. Piros harisnyák tökéletesítik a bájt.

Azelőtt az előkelő hölgyek is viseltek némileg ehez hasonló öltözéket.

Egy régi képet láttam valamelyik müncheni gyűjteményben. Csudálatos jelmez. A főköttő a homlokról hegyesen lenyúl egész az orrcimpáig. A nyakon súlyos aranylánc, összekötve egy tökéletes mellvérttel, az álltól egész a csipőig. Ebben oly biztosnak érezheti magát, mint a teknősbéka teknőjében. És mégis valami hegyes halcsontos lemez ér le majdnem térdig.

Gibraltari erőd. A habszülötte Aphrodite merő ellentéte. Azonban épen az erődítmények tulzása jelöli a vár leggyöngébb pontját. És valóban, az itteni erődök nem is igen erősek.

Egy gascognei, Münchenben tartózkodó honfitársánál bizonyos intézet után tudakozódván, azt a feleletet nyerte, hogy : biz az itt igen nagyszerű, Augsburgnál kezdődik és Passaunál végződik.

Igaza volt, csakhogy a végét még a Dunán jóval lejjebb tehetné volna.

Az egész népség felette érzékies. Látni ezt már dalaikból, közmondásaikból is, melyektől azonban természetességet és gyermetegséget lehetetlen megtagadni.

Schatzl i bit di drum,

Wiekl deine Füß um meine herum.

Vagy : ötven lány, száz eset. Ide tartozik az adat is, hogy minden harmadik gyermek törvénytelen.

A bajor nyers és durva, de erőteljes, a mi még eléggé becsülendő, ha az ember meggon-

dolja, hogy századokon át egyesült itt a csuklya az alsószoknyával — az ország megrontására.

És titokban talán még most is áll ez a frigy.

Az ujitók kemény üldöztetése dacára a lakosság egy harmada evangélikus, a királyné törvény szerint szintén az.

Zsidó is van elég. Ezek iránt a kormány sok türelmet mutatott midőn kimondá, hogy a keresztény uzorások cseppel se jobbak a zsidó uzorásoknál.

A faj határozottan rút. Ügyetlen, alacsony, barnapiros sörös kamaszok; oly potrohosak, mint sörös hordajuk. A kiberetvált arcok közönyt és restséget tanúsítanak. A sört csak úgy pusztítják. Tíz itcét egyszerre elbir mindenikük. Mint mindenki, úgy ők is mentséget keresnek hibájukért. Azt állítják, hogy enni sör nélkül igen egészségtelen, és ha valaki húsos ételhez vizet iszik, összechapják kezüket.

Ettől a tömérdek sörtől gyakran egészen elbutulnak. Fejük pusztá, hús-kinövésé lesz

vállalk között, hogy felakaszthassák rá a kalapot, parókát, pápaszemet, mint valami fogásra.

A tekézésen, céllövésen kívül egyik nemzeti mulatságuk a nadrágfűtés. Egyetlenegy nadrágot húz fel hat ember. Mindenik egy-egy lábbal búj bele.

Szeretik szenvedélyes zenét, a táncot, a dalt.

A népdalok közül néhány u. n. „Schnaderlhupf“ 2 und 4 Zeilige-t akarok itt bemutatni, melyek különösen kitűnnek kedély, eredeti gyermetség és természetesség által. A nyelv-járás mutatványai egyszersmind.

Bin a' Kiähbu, bin a' Saubu, bin a' Ochsatreiba,
Wenn i gross wir, wenn i gross wir, wer i Ober-
schreiba.

Vor da Mitternacht geh i net hoam,
Was moaht das Braunbier vor a Foam;
Vor da Mitternacht geh i nit weck,
Weal mir das Bier so gut schmeckt.

Fall i a' wohl neunmal nieda,
Steh allemal auf, und sauf a' glei wiada.

Auf's Gassel (lányokhoz) bin ganga,
 Auf's Gassel geh' i no,
 Der Scherg vall mi fanga,
 Er hat mi nit no —

Wie soll er mi fanga? bei Tag da geh i nit,
 Bei da Nacht is stockfinsta, da sieht a' mi nit.

Geh weih von ma Fensta,
 Hör auf dei Singa,
 Wenn der recht' Bua wärs
 Warst scho lang drinna!

Lustig und allert,
 Weiss kai Mensch wie lang's wärs;
 Wärs wie lang 's wöll,
 Kai Mensch kommt in d' Höll.

A liederlich Buabel bin i,
 Trink gerne a Bier,
 Bin überall schuldi,
 Därf nirgends neht 'in.

Baim Lamble an Gulde,
 Baim Kaiser zween,
 Wie wirts mer ufe Stunde
 Beim Hirschwirth gehn?

A sok évi papuralom maradványa a tömérdek szent kép és feszület, mely még most is előzőnli az egész országot.

Némely részekben még nagy a bigotteria és a kör- és búcsú-menetek szerte virágoznak.

Az ilyen búcsúmeneteleknél, a hol sok ideig együtt van sok nép, minden foglalkozás nélkül, a régi eredendő-bűnre sok az alkalom, és a nép így okoskodik: ha már most amugy is vétkeim rovása előtt állok, mindegy, akár nehánynyal többet vagy kevesebbet kell majd lerónom. Egyre megy.

III.

Hogy általános fogalmat nyerjek az egészről, mindenekelőtt egy nagy körsétát tettem a városban.

A mai München, I. Lajos király műve, kétségkívül sajtós város.

Első benyomását a szemlélőre nem lehet másnak, mint megzavarónak nevezni.

Lajos király Münchent világhírű várossá tette, az bizonyos; de megis látszik rajta hogy mindent csak egynek köszönhet.

Ha valami — és legyen az bármi: ember, növény, művészet, mesterség, nép, ország, vagy város — nem fejlődik önmagából, saját erejének fokozatos növekedése által nagygyá, hanem rátukmálják a nagyságot; ha a lényegnek életrevalótlanságát, ürességét, éretlenségét vagy durvaságát csak amugy kívülről akarják elfedni bármily nagyszerű és fényes, sőt valóban értékes cifrasággal: — itt is, ott is, fent és lent is szemébe fog ötleni a ferdeség annak, ki látott önmagából kifejlett hasonnemű valamit.

Öltöztessetek egy bérest nagy urnak, állítsátok a high life sima termeibe, adjatok meg neki minden kitelhető külső tényezőt, mely megfelel annak, a mit belőle csinálni akartok: és mégis egyaránt kellemetlen helyzetben lesz ő és az egész társaság, melyben mozog.

A forró-öv növényzete, mely tündérregébe varázsol a maga helyén, mindig csak korcs marad üveg-házainkban, legyenek ezek bármily kitünők a maguk nemében. És azért különbözik München minden egyéb világvárostól.

A nézletek között való arányosság, az öszhang hiányzik.

A lényeg az alakkal, az alak a lényeggel, a külső a belsővel és fordítva — ellenkezésben van.

Egy költemény; — mely majd azért hat kellemetlenül, mert a szép vagy nagy gondolat kínosan küzd, vagy épenséggel többé nem is küzd hanem végkép el temettetett már a döcögős nyelv által; majd pedig azért, mert a legszebb zöngedezéssel sem mondhat semmit.

És ez utóbbi — ámbár előfordul mind a kettő — gyakoribb itt. És ez utóbbi sajnosabb még mint az előbbi.

Tekintsünk körül.

Nézzük Velencét.

Valóban felismerjük már külsejében is a tengerek volt királyát; ime a lagunák, a jelvények, a trophäák; a nagyság, melynek el kelle buknia a túlnyomó erő előtt; és ama jellemesség, ama nyugott bú és keserv, mely nyilatkozik mindig ott, hol a tények kérlelhetlen logikája megértette velünk: hogy immár csak

a lemondásban lelhetünk üdöt, — nincs-e oda irva az üresen álló, roskadozó, de elhagyottságukban is fenséges tekintetü paloták kapujára; nincs-e oda irva mind ama mély kifejezésü arcokra.

Velence tudja jól, hogy a tengerek királya nem lesz többé soha se; tudja, hogy sorsa a lemondás; de tudja azt is, hogy nagy volt és nagy maradt bukásában is.

És erről regél minden oszlop, ezt morogja a lagunák hulláma, ezt énekli a gondola evezőse is.

És az ifju szüzi Pest, nem-e fővárosa a népnek, mely — „nem volt, hanem lesz!”

És London, New-York és Páris, meg a fejedelmi Róma! Nem beszél-e ott mindenütt valamennyi kő nagy és furcsa dolgokról, egyaránt tarka vegyülékben; és nincs-e ott öszhang még a széthangzóban is, és minden arc és alak és szokás nem-e egyedül csak magyarázója annak, a miről szólnak a mozdulatlan kövek.

A müncheni arcok, alakok, szokások csak

azt magyarázzák, hogy a világ szép, az élet kellemes, az erény jó, az önfeláldozás nagy; de a legszebb, legkellemetesebb, legjobb és legnagyobb szerű öszhang teljesen a s ö r b e n egyesült és azért a meddig a 275 sörház fennáll — a többi mindegy.

És a kövek nem szólnak egyébről, mint hogy volt egy jelentéktelen országnak egy jelentéktelen fővárosa; hogy jött egy király, s ez a király a legjobb akarattal volt egy ujkori Hellas megteremtésére; hogy azonban szél ellen nem lehet — — és hogy mind a város mind az ország jelentéktelen maradt; mert a minnek jelentősége volna, az csupán csak oda van bigyesztgetve, nem tartozik hozzá, s csak arra való, hogy a többinek hitványsága annál kirívóbb legyen.

És valóban város-e ez?

Hisz ez csak építészeti alakok és modorok i d o m g y ü j t e m é n y e, egy nagyszerű képzőművészeti tanoda gazdagon felszerelt mintázó terme. Másnak tekinteni lehetetlen.

A ki egyebet keres itt, az csalatkozik; a ki ezt akarja találni, az bizonynyal ki lesz elégitve.

Az ifju művész itt csekély költséggel tanulmányozhatja a képzőművészeteket egész terjedelmükben.

És ezt I. Lajos királynak köszönheti. Nem tartozik reánk itélni a felett: vajjon ez által jóvá tette-e büneit? És büne volt elég.

Ha e fejezet bevezető sorai igazat állítanak, akkor bizonyos: hogy egyesek, a mig a küzdterre nem lépnek, a mig csak a pártfogásra szoritkoznak — a tudománynak, művészetnek valódi benső lendületet soha sem adhatnak.

Csak fentartását eszközölhetik annak, mi már fennáll.

És ezt megtenni bizonynyal kötelessége mindenkinek, ki képes reá.

Teremteniök nem lehet. Se most, sem ezen-túl, sem ezelőtt.

A történelem mutatja, hogy valahányszor egy művészeti ág nagyra emelkedett, mindig a

nép szívében verte gyökerét, mindig nemzeti alapon állott, mindig a kor szellemének volt függvénye, mindig sajtósággal, különleges zamatokkal birt, mely ugyanama korszellemnek volt hű tükre; ez a modor. Lángészt csak a nép és a korszellem teremthet; modort csak a lángész.

A lehetetlent Lajos király se tudta véghezvinni: és ha arra tört — hibázott.

De e hibáját nem róhatja fel neki senki se.

Mást akart tenni, mint a mit tett. De akaratja szép volt, és tette jó.

Sőt még több: nagyszerű és dicső.

A művészetek istennője följegyzendi nevét aranytáblájára; de követi-e őt ebben Clio...?

I. Lajos király alatt a fekete papi köntös és fehér alsószoknya dicső szövetsége kormányzott feltétlenül; és e részben minden szót legkárhózasabb értelmében kell érteni.

A ki az egyik vagy másik uralkodó tényezőnek el nem adta magát: az az országglási ügyekbe bele se szólhatott.

A fentnevezett két tisztelendő tényező mind-egyike bir számos követővel, feltétlen hívekkel; és távol legyen tőlünk valakinek ízlését rontani.

Nem fogunk szólani az ellen, ha valaki hiszi: hogy a katholika egyház a haladás, a felvilágosodás, a türelmetesség és a gondolkozási szabadság zászlósa, és vele együtt fogjuk védeni szent vallásunkat roszakaró megtámadások ellen, melyek netalán szemére vètnék Galilei, Husz és sok másnak esetét; az inquisitiót, mely maiglan is üdvösen fennáll; különféle erőszakos térítést, vallási háborút, concordatumot és encyclicát; — nem fogunk szólani az ellen, ha valaki továbbá azt állítja, hogy ez az egyetlen vallás, melyben legszebben nyilatkozik a felebaráti szeretet és a megbocsátás elve. Valamennyi közül valóban a katholika vallás az, mely valódi atya gyanánt tökéletesen megbocsát és elenged tévedt gyermekeinek minden bűnt, kivéve a szentlélek ellen való bűnöket. (Hisz reservának csak kell lenni!) Az ilyen már

megérdemli azt az örökké való, soha véget nem érő raffinírozott kínt, a mit a „pokol“ című cikkben oly eleven színekben fest a káté. Mert hiszen bűnhödni a többiek is bűnhődnek; de azok azután 100,000 vagy 200,000 évi purgatórium után elvégre mégis csak felvétetnek a kegyes atyához, ha unokáik és dédunokáik sokat imádkoznak, böjtölnek és péterfilléreskednek, (azt mondják, ez különösen hatásos szer). De hisz az világos, ha el is engedhető a bűn, a büntetés még nem az. Már csak az igazságért is kell büntetni, és hol maradna az igazság, ha azok is egyenesen a menybe jutnának kik bűnben haltak el, ép úgy mint azok, kik még utolszor gyóntak? Nem szólunk ellene annak sem hogy a jézsuiták működése üdvös, habár ez már ellenkezik némely tényekkel. Azonban gondoljuk meg, hogy ők is emberek és hibája minden embernek van. Tekintsük céljukat, irányukat; az ellen nem szólhatunk.

De igen is szólhatunk az ellen, hogy or-

szágok élére egyházfit állítanak. A lelkiismeretes egyházi előtt kell hogy az első az egyház legyen. S illy ellenmondásba tévedt Lajos király is.

„Gedichte von Ludvig von Bayern“ ott volt a maga idejében minden bajor asztalán, ki loyális honpolgárnak akarta magát tekintetni. Mindkét bünéért bünhődött különben. Az egyikért a Lola-Montez-féle botrányokkal, a másikért kemény kritikákkal, talán — nevetségességgel is.

Itt nem hallgathatok el egy adomát, mely egy más magas állásu költővel történt, a ki elébb kegyelt, de birálata után gyűlölt kritikusanak megparancsolta, hogy hagyja el az országot 24 óra alatt.

„Az ország oly nagy, hogy ezt nem tehetem saját két lábammal; hanem adja ide fölseged versei fölösleges lábait, s akkor két óra mulva tul leszek a határokon,“ — válaszolt a bíráló.

Hogy azonban az építészeti minták ama

gyűjteménye, melyet Münchennek hínak, a tökély elérhető fokán áll — az kétségtelen.

Nem tekintve a huszonhat templom és nyolc zárda által képviselt szent építészetet — melynek mint szentnek, külön fejezetet akarunk szentelni — csak a profan mintákban is mennyi változatosság, mennyi különféle izlés, módor, irány van; itt ott rendszerezve és rendezve, többnyire azonban csak úgy tarkán összekockázva — a maga nemében dicső kotyvalék, valódi boszorkányleves.

Ime itt van megoldása ama feladatnak, mi-kép lehet tömérdek, egyenként tagadhatlanul megragadóan szép részlettel — a rút hatását megközelíteni.

A város közepén fekszik körül-belül a királyi palota, és rendeltetése úgy látszik az, hogy az idegent rögtön felvilágosítsa az egész város lényéről.

Ebben központosított kivonatban megvan München minden szépsége, minden badarsága. Építészeti szörnyeteg, alakjára ép úgy, mint ki-

vitelére nézve. Egymás mellé állítva, kirívó el-
lentétben, egymással feleresztve telhetőleg sok
különböző styl, künn ép ugy, mint benn.

Itt együtt látunk mindent; ha kábító ha-
tásától szédülni kezdünk, forduljunk a részletek
különleges tanulmányozásához.

Térjünk be jobbra. Nagyszerű távlatban
áll előttünk a Maximilián-út. És ez valóban
szép út. Szebb utcája talán csak Párisnak van.
Nem oly széles mint váci-útunk, de mégis szé-
les, és ez külföldön ritkaság; de a légszesz-
lámpák, az árnyas fasorok, az itt-ott mosolygó
virágágyak, a kövezet, a járda — egyaránt
eszményítettnek mondható. Itt sétálgat a beau-
monde és — mint mindenütt — ennek nyomá-
ban a demi-monde. A kinek szorul a keble a
sok doktor, bureaucrata, mucker és pietista lá-
tásán, az felüdülhet a sok üde arcon; majdnem
ugyanaz a genre, mint a linzi. Szépnőin kívül
azonban nincs is Münchennek más természeti
szépsége.

És ezen az uton mindjárt megkezdhetjük képzőművészeti tanulmányainkat.

Vannak benne kivétel nélkül csinos és gyakran igen szép épületek ; kezdetén mindjárt az udvari színház, a Münzgebäude, egyik szárnya oszlopszatokkal, szobrokkal és freskókkal ékítve, aztán az óriási Regierungsgebäude, virágok és bokrok közepette, átellenében a nemzeti muzeum és elvégre, mint zárköve az egésznek, miután az Isar díszes hídján áthaladtunk — a Maximilianeum, szemben az utcával.

Ebben a roppant mérvű diszépületben, mely gazdagon van felszerelve mindennemű ékítménnyel, csupa beamtereket nevelnek, hogy legyen pusztítója — a papirnak, időnek és adónak. Kár azoknak ilyen szép ház.

Az épületek tervezésénél az volt a főirány, hogy egyik se legyen öszhangzó a másikkal. A feladat megoldása azonban nem sikerült tökéletesen, és ez az oka annak, hogy a Maximilian-Strasse mégis a világ egyik legszebb útja ma-

rad, a tiszta izlés egyetlen menhelye a város téerein és utcáin.

Meglehet különben, hogy azért is viseltem ez út iránt oly jó indulattal, mert végig sétálva rajta, egyszerre csak egy szivarárus bolt-cégén — csak képzelje az olvasó örömet — a sok : real havanna sigars, echte havannach cigarren stb. között a „valódi havannai szivar“ felírást is ott találtam.

A müncheni ember második büszkesége a Ludwigsstrasse ; a királyi laktól balra.

Fiatal építész, akarod-e a Medicieket tanulmányozni ? Ime itt van mint nyitány a „Feldherrenhalle“, előtte áll ágyúkból öntve Tilly és Wrede szobra. A többi nagy bajor vezért képzelj oda magad. Ha többet mondanék, valaki maliciosusnak nevezhetne.

Menj néhány lépéssel tovább. A kir. könyvtár előtt állsz. Itt a tiszta florenzi modor már fel van eresztve a byzancival. Ez által persze az épület nem lett görög-classikus, hanem maradt olasz-regényes. Mégis ott ül előtte, az élet-

nagyságnál nagyobb alakban: Aristoteles, Homer, Hippocrates és Thucydides. Oly classicaí mozdulatlanságban és merevségben, mintha azon váltak volna kövé, hogy quojure teszik ide őket és — épen csak egyedül őket. Csak Homer arca derültebb, a boldog ember — vak! De ő sem látszik hinni, hogy az ujkori Athenben van.

Önérzetteljesen pillant le eme avult journalistákra, publicistákra — mindenesetre pedig cimertelen emberekre — I. Lajos és V. Albert királyok szobra. Ezek aztán még sokkal méltóbban csudálkozhatnának azon, hogy miként jöttek oda. De felsőbb és legfelsőbb körökben az ember nem szokott csudálkozni.

Körülöttük mindenféle erre méltatott tudós és költő féldomborművü arcképe, az előteremben számos bajor király szobrocskája. Azután mindenféle könyv- és státus-archivum.

Következik a Ludwigskirche; de ez szent dolog, és profán fejezetben nem szabad róla szólnunk.

Erre azonban — nehogy az olvasó az

örökös florenzi stylt megunja, habár ez is fel van eresztve classicus elemekkel, vagy mivel-hogy minta-terembe és gyűjteménybe egyféléből sok nem való — következik valami római renaissance modorban épült magán palota.

Azután a Damenstiftsgebäude. — Hosszu homlokzata három pavillonból áll. Micsoda modor? Nem tudom. Tiszta középkori olasz modoru azonban az egyetem épülete — azt tudom, és azt is, hogy az egyik oldalszárnya rövidebb, mint a másik, a mi mindenesetre eredeti izlésről tanuskodik. Itt is I. Lajos király szobra. Itt van helyén megcáfolni azokat, kik tagadják, hogy I. Lajos halhatatlanná tette magát. A ki maga magának állított vagy egy tucat szobrot, az bizonynyal halhatatlanná tette magát. Egyáltalában megjegyzendő, hogy Münchenben soha se csináltak szobrot a nagyemberek miatt, hanem csináltak nagyembereket a szobrok miatt. Ha volt egy arravaló ember és kellett tiz szobor, csináltak az egy embernek tizet. És ha egy arravaló ember sem volt: a genialis ki-

rály mindig úgy jutott ki a hinárból, hogy emeltetett maga magának szobrot.

Ebben a nagyszerű utcában még az antikvilágból is kapunk egy harapást; tessék, ott áll a végén a Siegesthor — a római Constantin-diadalív lemintázása.

Ha nagyobb harapáshoz akarunk jutni, siessünk a brienni útra, ott áll az athenei Propyleák utánzása, a dór modorban épült roppant kapu; mely a korinth-stylü műkiállítási-épület és a jón-izlésü Glypthotek között áll.

Mind a három antik modor szépen egymás mellé állítva, mint valami építészeti kézikönyvben, a reáltanodák harmadik osztálya számára.

Akarsz-e látni egy darab Egyiptomot? Ott van a Karolina-téri obelisk. A Napoleon alatt Oroszország ellen elesett bajorok emléke. Ott áll: „Auch sie starben für des Vaterlandes Befreiung.“ Wie so? — kérem alásan.

Akarsz-e látni egy darabot Londonból? Ott van az iparkiállítások épülete, a londoni kristálypalota.

Folytathatnám ezt a szemlét még néhány oldalon át. De félek, hogy elfárasztlak. Különben felesleges is volna. Vagy meggyőződteél arról mit fentebb állítottam, vagy egyáltalán nem fogsz meggyőződni róla soha sem. A mit itt felirtam, keverd azt fel számos meglehetősen girbe-görbe utcával és roskadt épülettel, vityillóval, sőt az Izar mentében valóságos fa-gunyhóval is, számtalan kisebb-nagyobb szoborral, szökőkúttal, freskóképpel, templommal, nagyobb épülettel és sörházzal; tégy beléje néhány virágágyat és bokrot, melyek egyikében (mint különösen exotikus és ékes növényt egymás mellett) külön ágyban három szál kukoricát találtam, mire majdnem úgy jártam, mint ama otahaiti király, ki a párisi növényes kertben egy pálmát pillantván meg, oda ugrott és átölelte, kiáltván: Otahaiti, Otahaiti! — Tedd meg ezt mind, vezesd rajta keresztül a piszkos, csuszó mászó Izárt — és előtted áll München, az ujkori Athen.

Ime mind az, mit a művészetben létrehozhatni, ha azt nem a nemzeti sajtóság és

a korszellem talpkövére fektetjük, s mi röviden egybevonható egy jeles kritikus — Viszker — következő szavaiban :

Az elágazó tehetség hasonló a felfuvalkodott tehetetlenséghez, mert széjjel morzsolja a kitünőt tömérdek készülletlenség, szögletesség és szegénység közepette; — végtelen sokaság, egybefüző kötelék nélkül a részletben, egység hiánya a különfélében ; szóval semmi közös, semmi nagy vonás, mely az egyesek önállósága mellett egyformán magával ragadna valamennyi nemzetiség és korszellem által egybefüzőtt erőt.

Ezért hiányzik a közönség érzete nemzet és művész között — vagy viszont; a mint tetszik.

Ezért akadályoztatik a művészet kifejlése ott leginkább, hol az avatatlan a legnagyobb pártolást véli látni. És így van ez mindenha, mindennemű művészettel; korunkban főkép a festészettel, építészettel, szobrászattal.

Mit festünk mi? Mindent, és ha lehet — még valamit! Isteneket, Madonnákat, hősöket és parasztokat ép úgy, — mint építünk görög, mór,

bizanz, gót, florenci, renaissance s rococo modorban, és csak olyanban nem — mely a mienk. Mi festünk, építünk a mit csak lehet; ott vagyunk mindenütt és sehol sem. Nincs közép, nincs főétel a sok főzelék, édesség, nyalánkság között, mely alatt leszakad az asztal. A fa mögött nem látjuk az erdőt. És ez aggasztó.

Képzőművészetünk nem tud gyökeret verni; libeg-lobog, mert nem bir közös irányt a néptudattal.

E sajnós jelenség egyik főoka tagadhatlanul a korban gyökerezik. Korunknak van jövője és van multja, de jelene nincs. Új alakulásra törünk. A képzőművészet pedig még nem fér a küzdelemmel, kivéve talán — de csak csekély mértékben — a festészetet. És ezért építészetünk, szobrászatunk épen nincs, festészetünk is alig. Csak itt-ott lézeng valódi öserő és szépség érzete egy-egy kiváló művészi egyénben.

Ugy látszik, hogy ebben a tekintetben még mi vagyunk megáldva leginkább, dacára an-

nak, hogy főuraink a magyar nemzetre nézve szükségesebbnek tartják a telivér lovat és kutyát — mint a művészet pártolását (e gyöngéd figyelemben csak énekesnőink és táncosnőink részesülnek) — s dacára annak, hogy másutt több az eszköz, több a gyakorlat, a technika. Én legalább egyedül csak magyar festészeinknél akadtam valódi igyekezetre — a festészetet újítani a nemzeti lét és népszellem alapján. Meglehet önkénytelen a nemzeti élet hullámaitól hordva, melyben több positio van, mint más népekében.

Mily derék nevek : Markó, Barabás, Madarász, Thán, Ligety, Székely, Libay stb.

Csak előre! csak bátorság, kitartás, több szorgalom és technika, kevesebb szinpadiasság. A földolog megvan.

Tagadhatlanul szerencsés fogás volt Izsónktól is lángelmű vakmerőséggel a legbensőbb néprétegekbe szállani.

Reméljük, hogy bár mennyi oka van csüg-

gedni, a magyar erő és áldozatkész hazafiság fentartja őt.

De térjünk vissza Münchenbe.

Két dolgot kifeleltem belőle. Egyik végére a városnak bigyeszd oda az Octoberfest-Wieset, s ennek legvégére a Bavariát a Ruhmes-Hallével.

Hogy mik ezek ?

Először tehát: a Bavaria egy ércből öntött roppant magas német szűz, a világnak talán legnagyobb mérvü szobra. Ha egy jó magasságú lépcsőzeten felmászta és vagy 30 krajcárt fizetél, megengedi a német szűz, hogy szoknyájának egyik végét kissé felemeld, és ott aztán bebújj.

Ne félj, semmi erkölcstelen látványod nem lesz, legfeljebb ha véletlenül épen vagy öt perccel előtted indult fel egy krinolinós lény, úgy hogy az áruló csiga lépcsőzeten — talán egy eltévedt mécs mögött, épen fölötted áll. Az ilyen szerencsétlenség persze megtörténhetik. Nagyobb szerencsétlenség az, ha épen fehér kesztyűd van, és valamibe kapaszkodol, mert a

szüz belsejébe hatolva, a roppant melegségen és ditto setétségen kívül, még roppant nedveséget is tapasztalsz.

A szüz fejében eltér hét férfi. Hölgy nem fér el benne, ha csak le nem mond a crinolinról. Különben a feje aránytalanúl nagy.

Ez a teremtő művész részéről nyilván baklövés, vagy — irónia. Hogy meg ne sértsük őt, nevezzük el ironiának.

Bizvást tehetjük.

A műveltség századában élünk.

Művelt embernek, művelt században, baklövést tenni, ostobaságot mondani — igen kellemtelen dolog.

Miután azonban azt elkerülni még sem lehet, fel kellett találni valamit, a mi a legnagyobb ostobaságot is képes rehabilitálni. És szerencsésen feltalálták az ironiát.

Ha valaki azelőtt számárságot mondott, azt mondták, hogy: „Öcsém, számár vagy!”

Ha most mond valaki számárságot, rámondják, hogy: „dicső ironia”; és mondják,

mondogatják addig, míg az illető maga is elhiszi, hogy hát ő igen okos ember.

Udvarias században élünk.

E miatt is szükséges ez a találmány, mely-nélfogva a Golyhó is tehet néha éles és szellem-dus megjegyzést.

Aztán a következetesség századában is élünk.

A tetteket nem a tettek, hanem a tettes szerint latolgatjuk. Következetlenség volna azt megróni, kit egyszer megdicsértünk — és viszont.

A dolog eléggé világos. Gyakorlati korunkban senkit se dicsérünk a nélkül, hogy megszerezte volna elismerésünket.

Már most világos : ha megszerezte, el nem vonhatjuk többé. Ez több volna a következetlenségnél. De ha sületlent, badart, ostobaságot mond az, mit (következetes jellemünk parancsolván) dicsérnünk kell — hogy segítsünk magunkon ?

Igen egyszerűen. Azt mondjuk : „Ah ! pom-

pás ironia!“ És ez ironia itt eléggé világos. Bavaria vastag fejü ugyan, de üres fejü is.

A Ruhmeshallenak hátat fordít.

Ez a Ruhmeshalle egy négyszögü csarnok, elől egészen nyitva, és közepén a mellszobrok hosszú sorával; vörös falain a fehér szobrok igen kitűnnek, többnyire még jobban mint kitűntek eredetijük az életben.

Itt látni legjobban, mint gyártották a nagyembereket — a szobrok kedvéért!

Nem tudhatom művelt embernek, ki soha se hallotta eme neveket: Holbein, Dürer, Tilly Gluck, Schelling.

De a valódi nagyságok — nem első rendü nagyságok — közül itt nincs több.

Ezeken kívül azután itt van még Schön, Reuchlin, Vischer, Burgkmeier, Eck, Kranach, Hans Sachs, Orlando di Lasso, Pappenheim, Fronenhofer, Platen, Wrede, Richter, Schwanthaler, Rottmann.

Egytől egyig nevezetes és kitünő, többnyire érdemdus, jól hangzó név; de senkinek, a

legműveltebbnek se fogom szemére vetni, ha egyikét másikat nem ismeri, sőt még akkor se, ha szak-ember.

De már most kérdem, ki ismeri a következőket, és ha ismeri, miről ismeri, miért vannak itt, mi „dicsőt“ tud rólok, lehetségesnek tartja-e hogy egy önérzettel bíró nemzet a „dicsőség csarnokába“ (mily fenhéjjázó szó!) helyezze az ilyeneket, mint: Behaim, Krafft, Celtes, Tritheims, Wohlgemuth, Sickingen, Frundsberg (ez a kettő még valamivel fennebb áll), Pyrkheimer, Stoss, Thurmayer, Altorfer, v. Eck (nem a nevezetes hittanár), Apian, Peutinger, Amberger, Fingger, Müller V., Schwarz, Canisius, Hasslang, Hervart, — Witte, Preysing, Holl, Mercy, Holzhauser, Mändl, Balde, Sandrart, Thungeholf (mázoló), Werf, Homann, Gundling, Beich, Neumann, Kreitner, Haimhausen, Schmidt Michel Ignázt, Gattener, Vogler, Rumford Benjamin, Reichenbach, Schrank, Ohlmüller, Schmid Simon, Schenk, Gärtner, Ohm, Schorn.

És ezek mind ott tündökölnek a dicsőség csarnokában!

És az ember ne jöjjön arra a gondolatra, hogy kellett 75 szobor, csináltak tehát 75 nagyembert.

Megjegyzendő, hogy eme 75 között csak itt-ott van egy-egy bajor. Minden nevezetesebb ember ki csak egy hétig tartózkodott Bajorország mostani határain belül, e nagy nemzethez annectáltatott.

Ezek közé valók épen a legnevezetesebbek: Schelling (würtembergi), Dürrer (magyar származásu), Tilly (flamandi).

Ime a bajor dicsőség csarnoka.

Mentül kevesebb élvezetet nyújt a természet maga München lakosságának, annál nagyobb volt mindig az igyekezet e hiányt keretek és nyilvános mulató-helyekkel pótolni. E szerint van tehát Münchenben egy „Englischer Garten“ egy „Prater“ és egy „Hofgarten.“ A ki ismeri a bécsi Pratert, természetesen igen elbizakodottnak tartja az itteninek nevét miné-

müségéhez képest. A müncheniek azonban azt állítják, hogy van nagy előnye bécsi névrokona előtt, t. i. az — hogy Münchenben van!

Más valami nevezetes nincs is rajta, ép úgy, mint nincs az „englischer Garten“-on. Itt legalább azt lehetne megemlíteni, hogy egy gróf Tompson alapította, a miért szintén fel is találta a maga helyét a bajor dicsőség csarnokában, nagyobb részt hozzá méltó társak közt. Mindezeket jóval felülmulja a „Hofgarten mit seinen Arcaden“, mit a loyális müncheni soha se feled hozzá bigyeszteni.

Ezekből észrevette bizonynyal az elmés olvasó eddig is már, hogy mint Hofgarten a fejedelem közvetlen pártfogása alatt áll, és hogy oszlopsorai is vannak. Ez oszlopsorok közei a legdiszesebb fresko képekben bővelkednek, és még pedig három különféle osztályban.

Különféle festészekről legelőbb is a képek sora ötlik a néző szemébe, melyek mindegyike a bajor nemzeti történet egy-egy legeslegkitűnőbb mozzanatát ábrázolja.

A bajor történelemnek mind össze tizenkét ily fő-fő mozzanata van, a mi már azért is szép, mivel a tizenkettő egy igen rendszeres szám: 12 apostol, 12 egy tucatban, 12 holnap egy évben stb.

Hogy elég szorgalommal, figyelemmel igyekezettel és sikerrel is vannak kidolgozva, azt senki se fogja tagadni. Azonban, fájdalom, rájuk is ragadt ama betegségből valami, mely képzőművészetünket mindenüvé üldözi.

Ez a szörnyü syphilise a képzőművészeknek a — reflexió. Igenis, ama derék, becsületes, érdemdu reflexió, mely annyi áldást hozott már a tudomány és az elmélet műveibe, mely azonban gyilkosa minden művészetnek, a költői képzelet műveinek.

„Ne okoskodj“ — mondja a magyar elég gyakran, elég különféle alkalommal. „Ne okoskodj, minden szentre kérlek, ne okoskodj!“ Így szóljon mindenki a művészhez, kinek szíven fekszik a művészet. Okoskodással talán mindent lehet készíteni, csak nem költeményt,

zeneművet, szobrot, festményt, új építészeti modort — egy szóval műremeket.

A mint egyáltalában képzőművészetünkben, úgy itt is kiváltkép kétfelől nyilatkozik e nyílt seb.

Benne és semmi egyébben kereshetjük okát ama végtelen bizalmatlanságnak és bizonytalanságnak, mely először, s már csak a tárgyak választásában is — nyilatkozik.

Csak az által lehetséges az, hogy — óh hallatlan valami — a festész oly feladatokat tűz maga elébe, melyek ecsettel egyáltalában meg nem oldhatók. Talán előbb lehet mennyiségtani képletek szerint remek szomorujátékokat készíteni, mint szépészetileg kezelni ecsettel oly tárgyat, mint a minőket napjainkban gyakran tűz ki magának a művész.

Nem örült gondolat-e — s kivitték, még pedig jónevű művészek — egy képet festeni, melynek tárgya amaz ismeretes adoma: hogy Sokrates élemedett korában a lanton játszani tanul-

ván, az ezen elcsudálkozó Alkibiadesnek azt feleli, hogy: tanulni soha se késő. Avagy festeni Hamlet magánbeszédét „Lenni vagy nem lenni.“

És különösen a német művészeknél találjuk számtalanszor párját az ilyen hebehurgyaságnak. Igaz, ezeknél nem csuda, hisz a reflexió tette tönkre minden tekintetben e nemzetet.

Itt is, tessék megnézni, van akárhány ily kép. Például: „második Wittelsbacher Otto hűségéért a bajor hercegséggel jutalmaztatik“; a kijáratnál lévő két kép: „III. Max Joseph tudós akademiát alapít“; „I. Max Joseph pedig alkotmányt ad a népnek“; aztán a kilencedik kép — és ez már minden határon túlcsap — „IV. Albert az elsőszülöttség jogát alapítja meg a bajor uralkodó házban“. Egy ember, kinek szive és esze helyén van, — kérdem: képes-e magának fogalmat alkotni e festmény kinézéséről.

De ezeken kívül itt van a tizenegyedik: „I. Max, választó-fejedelemmé lesz kinevezve“; aztán — de látom már borzad olvasóm, hagyjuk

el e szemlét, mely nevetséges lenne, ha nem volna oly szomorú.

Pedig mily egyszerű az, hogy a műremek, mely utalva van saját magát önmagában magyarázni, csak oly jeleneteket állithat elé: melyek széptani jelentősége az élet felszínén jelentkező páthoszban van, nem pedig egyedül csak határozott szavakban kijelölhető határozott fogalmakban.

S dacára ennek megtörtént még az is, hogy valaki olajba festette: mint találja fel Newton a súly törvényét és a bolygók pályafutását.

És az ilyen botlástól nincs menekvés míg a művészet át nem látja, hogy utalva van elé-állítani, anyagul választani, és mindinkább mívelni azt, de egyedül csak is azt és semmi egyebet: mi nemzetének, korának szellemével össze van forrva, mi nemzetének, korának legszentebb páthosza! — és ha még is fest mást is, az csupán tanulmány legyen ehhez. Így aztán nem lesz habozás és lehetetlenné lesz a botlás.

És itt vagyunk ismét minden művészet

súly és sarkpontján. Csak így lehetséges az összhang a művész és a közönség között; csak így érti meg ez amaszt, és csak így lehet szó művészetről, mert a hol a nép, a tömeg fel nem karolja a művészt, nem élvezi remekeit mint sajátját: ott egyes bármily áldozatkész Mäcenas nem tehet semmit sem, ott virágzásnak a művészet nem induland.

És csak így, áthatva művének tartalmától, öszhangozva nemzetével és a néppel, mely csak az egyszerűen nemes és természetes alakokat érti meg, csak így fog eszményítve dolgozni a művész, az az teremthetni magának nagy modort, mint Raphael és Michael Angelo; modort, mely távol tartja magától a kicsinyest, a zavartat és a történetest.

Ime a betegség egyik nyilvánulása.

A másik, az örökös jellegezés, jelvényezés. Minden kép átellenében ott van egy jelvényes alakban a kép tartalma még egyszer. Ott vannak a hűség, az erő, a gazdagság, a bőség alakja. Az okoskodás az egyszerű hatással be nem éri;

még valami különleges, valami igen jelentékeny, valami igen-igen nagyon mély hadd legyen ott. A mi a műben már ki van mondva, azt oda bigyesztgeti még egyszer a művész; az elsőre a másodikat, — míg elsilányította az egészet.

Pedig abban a jóhiszemben teszi, hogy evvel majd csak kimutatja: lám ő elmés ember, neki vannak gondolatjai is; lám ő ebben a festményben ezt akarta mondani. — Az elvontság a művészetben kárhozatos, és azért visszatetszik minden egészséges izlésnek ama kiszivattyúzása a tartalomnak és szellemnek, oly célból, hogy a tulajdonképi mű mellé oda mázoljuk ujonan.

Meg van a maga helye a jelvénynek a művészetben kétségkívül. Különösen például az építészetben és ott — hol határozott fogalmakat akarunk előállítani, a nélkül, hogy az írást igénybe szabadna vennünk. — De hisz e képek feliratokkal birnak és a jelvény annál feleslegesebb. Valódi műremek pedig önmagában a

jelvény sohase lehet, bár mily művészettel kezeltetik is. Művészettel kezelni egy éji-edényt is lehet.

A jelvélynél legelőbb is arra gondolunk: mit jelent? — és ez már okoskodás. Műtárgynál okoskodni egyáltalában nem szabad. Se készítésénél, se élvezésénél. Itt különösen nem. Itt csak érezni szabad. — Eltekintve mindezekről, a festmények valóban remekek. A bajor történelem 12 legnevezetesebb mozzanatai; néhányat már fentebb említettünk; a többiek: „mint jutnak tönkre az ellenséges csehek egy hid össze omlása által; mint koronáztatik meg Lajos császár a pápa által; mint utasítja vissza III. Albert a cseh koronát; mint vétetik be a Godesbergi fellegvár; mint veszi el bajor Otto a rajnai Agnes grófnőt; és mint ütköznek meg a többi különféle országbeli katonákkal együtt a bajor zászlóaljak is Arcis sur Aubenál Napoleon ellen.“

A második osztályát e képsornak Rottmann olaszthoni tájképei képezik.

Lehetetlen itt meg nem említenem az újabb Pinakotheka VI. nagy termét. Szintén Rottmannak van ott egy 23 példányból álló tájkép sorozata.

Szólhatnánk ezekről ugyan akkor is, midőn majd az újabb Pinakothekát meglátogatjuk, de annyira különböznek ezek a többi ott kiállított képtől számtalan tekintetben, és annyira együvé valók a művész olaszthoni fresco tájképeivel, hogy lehetetlen egy füst alatt nem szólnani mindkettejükről. — A varázsos és igéző göröghoni vidékek vannak ebben méltó ecsettel vázolva.

Oly ecsettel, mely az ugynevezet történelmi tájkép nagyszerű fenségével — a különleges alakzatot, az egyéni lényegét egyesítvén: megfelel a kor igényeinek, és azért — bár korlátolt téren — utal egy korszerű művészre, a szó legörvendetesebb értelmében.

Ebben tűnnek ki különösen e festmények más hasonnemüektől.

A tájkép a történelmi képből fejlődött;

Poussin idejében ép úgy, mint a festészet minden más korában és iskolájában. És mint Poussin, úgy igen sok más jeles tájfestész művei is bizonyos történelmi köszvényben szenvednek. Egy éretlen ösztön tévedései, valami idegen, azért idéltlen elem — helytelen alkalmazásai.

A staffage, a helyett hogy vagy egészen hiányozzék, vagy lehetőleg igénytelen legyen : szentelenül előre tolakodik, beszélyes vagy regényes, sőt néha épenséggel történelmi jellemet ölt.

Rottmann, bár elég alkalma és kísértése lett volna reá történelmi tájképeiben, alig esik valahol e hibának csak árnyába is.

Persze, hogy ez is hiba, s bár tagadják sokan, de hogy mégis az — könnyü lesz kimutatni.

Legelőször is tekintsük azt, mi a tájkép lényege, és mi érdekekkel birhat a holt természet eme előállítása. Az ember, — az érzésnek egy derengő sejtelmével, — az elemi külvilágban : a bércek körvonalában, a dús növényzetben — saját hangulatának tárgyilagossá vissz-

hangját leli fel. A légkör szeretettel karolja át a földet; büszkén emelkedik a hegység; zuhatagban, zivatarban dörög a harag; tombol a düh; félig sejtelmesen suttog a falombja; friss erőt lehel a reg; nyugalmas csendet az est. A szellem keresi magát anyjában a szervetlen természetben és egyesíti a világegyetem megbomlott részeit. Ebben az átvitelben fekszik a tájkép bája; a természet megszóllamlík és szava lelünk elhaló visszhangja. Lelkünk működése itt azonban valami kölcsönzés. Mert hisz tudjuk: hogy a holt természet, a néma szükségképiség birodalma — nem érez és nem szól; kölcsönözzük tehát neki érzelmeinket. Nem üzletszerű okoskodás ez, hanem önkénytelen valami. Ha a természetet széptanilag szemléljük — ez az önkénytelen működés már megtörtént! Mindenütt az embert látjuk. Érezzük azonban folyvást, hogy ez csak kölcsönzés. Azonban még sem hagyunk fel vele. Megalapítjuk azt a képzelmet, hogy a természet bírja

az emberi hangulatot és az emberi kedélyt, — s mégis, zavartalan tárgyilagosságában és törvényszerűségében az emberi sajtó sebeket nem ismeri Gondolkodástanban ellentmondás! Széptanban igéző báj! A kettő egygyé lesz. A szép természetben ott látjuk saját állapotjainkat, csak hogy a szabadság és öntudat küzdelmei vagy még szenderegnek, vagy már pihenni tértek. Azért kedvezőbb a nagyszerűen csendes jelenet, mint a háborgó; de ez utóbbiban is: mintha az erkölcsi világ küzdelmeit látnók, az öntudat fájdalmai nélkül. Innen a megindulás, az érzélgés minden tájképi hatásban, innen visszont az érzelő költészet hajlama a táj festéshez. Ezért nem létezett antik tájfestészet. Az érzék és a szellem élete náluk természetes egyensúlyban lévén, nem volt okuk utána vágyódni a tájképben. Tartalma tehát az alanyi élet tükröztetése a tárgyilagós természetben. Már most így gondolkodik a művész: „jellem, és így emberi hangulat fekszik a tájban, azért kiemelem méginkább ama sejtelmes köl-

csönzéssel beléfectetett lelket azáltal: hogy élő jelenetet festek hozzá, mely egészen ama hangulat értelmében van fogalmazva. Embereket festek oda, kik jellemzetes helyzetben lévén, emlékeztetik a nézőt: hogy a természet csak az emberi szellem által bír jelentőséggel az emberi szellemre nézve. Hisz ez helyén és rendén van így.“

Ez azonban nincs se helyén, se rendjén; a helyes következtetésnek homlokegyenes ellentéte. Mert épen ama két elem egysége (és nem csak egyesítése vagy egyesülése) képezi a tájkép különleges hatását. Az érzés — nem a tudat — hogy csak kölcsönözök, és e folyvásti kölcsönzés: az érzés határa! Jellemző emberi cselekmény által már most a figyelem erre irányul, kezdetét veszi a széthangzás, megemlékszünk: hogy szellem és kedély csak az élőben van, ama öntudatlan kölcsönzés megszűnik; mert öntudatossá kellene lennie, és mint ilyen absurdum volna.

Érdekünk rezzenő lökéssel másfelé vettett, az emberekkel gondolunk és nem a ter-

mészettel. Mivel ez azonban még is az első helyet igényli az egésznek rendeltetésénél fogva: elháríthatatlan az ellentmondás. Elháríthatatlan a két központ egy és ugyanazon körben.

Az egésznek két alanya van, az egység megszűnt, az az megszűnt a műremek.

A staffage legyen tehát lehetőleg igénytelen; az embert ne állítsa elé máskép, mint csendesen, nyugodtan; erkölcsi céltól és küzdelemtől távol önelégedetten; mintegy feloldva és egyesítve az elemi élettél: pihenő vándort, vadászt és juhászt, kanászt, gulyást és csikóst. Olyakat, a kikre ragadt valami a természet közvetetlenségéből az által, hogy a szabadban élnek folyvást. Hibás volna azonban például egy félelmes és regényes rabló csoport, ámbár az imént kívánt szükséglet ennél megvolna. Azonban az ilyen embereknél alig van borzasztóbb és még is szánalmasabb; ezek tehát két irányban vonják el figyelmünket a főtől.

Főleg a ruházat legyen egyszerű; a mi történelemre, divatra, valami magasabb, avagy

épen természetlen szükségletre utal, hadd maradjon számüzve.

Némelyek a tájképet a genre, vagy a történelembe akarják emelni; a külön ágazatokat magasabb nembe akarják egyesíteni.

De kérdem, nem mutatta-e a művészet történelme, hogy épen különválásában fejlődött minden egyes művészi ág legtovább?

Mentől önállóbb, mentől egyénibb, annál tökéletesebben állítja elé külön nemében az egész nem általános lényegét. Nincs kizárva evvel egyik nem felvétele a másikba — a míg kész magát alárendelni. De soha se követeljen kettő egyenlő figyelmet egyszerre, mert azt megadni, talán igenis az istenek, de semmi esetre sem képesek az emberek. Két műnem összevegyítése az éretlenség, fejletlenség, vagy legjobb esetben a fejlődés hibája. Caracci, Domenichino Poussin, Claude-Lorrain szükségesnek tartották a hitregetanból vett stafaget. És ők képviselői a tájfestészet érésének, fejlődésének. Hogy hibájuk még egészen más okból is külö-

nösen nagy, azt másutt lesz alkalmunk tárgyalni. Ép annyi művészi tapintatot, széptani érzéket tanusít Rottmann az építészeti művek tájképi alkalmazásában, mint a staffageban. Ennek kétségkívül van jelentékeny szerepe művészeti águnkban; az épület mértanilag rendezett vonalai kellemetes ellentétet képeznek a természet öntudatlanul alakuló architektúrájával; az ember helyesen alkalmaztatik a tájképen mint a természethez kötött és simult lény; szeretjük tehát látni lakhelyét is alkalmazva az adott éghajlati és kültermészeti viszonyokhoz. Hisz az építészeti modorokat megalapító képzelet kétségtelenül a környező természetből vette alakzatait.

Ovakodják azonban a tájfestész ujdonat új tisztaságban állítani elé épületjeit, mint azt épen az úgynevezett történelmi tájfestészet tette. Ez által ki lesz forgatva jelleméből.

A tájkép, melynek elvégre is csak a természet lehet tárgya, csak oly építményt tűr meg, melyet már körébe vont a természet; csak olyat,

mely már nem tisztán mint az „ember műve“ tűnik fel — azáltal: hogy a véletlen és az elemek hatásának jellegét hordja magán. Legyen rajta valami ódonság, valami megbarnult korhadtság, félig épen, félig omladozva, repdeső madarakkal környezve, kiket kiküldött a természet, hogy számára foglalják le az ember művét, megfészkelve benne.

Mind ez benn van Rottmann fentemlített műveiben. Csak itt — ott látunk egy-egy sajnós kivételt. Nem értjük itt az első számú görög-honi tájképet Nemäat. A középtéren I. Lajos király ő felsége áll, környezve a pálma levelekkel hódoló görögöktől.

Ezt nem festette Rottmann — a kir. bayr. Hofmaler. Ez komédia! Erről szóllani sem akarunk. De nézzétek meg ama vakmerő vonásokban szabadon oda vetett tájakat, melyek belopznak az ember szívébe; ama belterjes, élénk és összhangzó színezést, mely ritka tehetséggel sajátított el a déli égöv tündöklő természetétől; csodáljátok ama tündérszerű növényzetet,

mélyen kék levegőt, a hűs tavakat — lehetetlen, hogy ne vágyódjatok utána.

Ha végig nézzük e képeket, csak egy lesz visszatetsző és megfoghatlan: hogy lehet ily gyönyörű festményekre oly verseket csinálni, mint a milyenek itt ékes betűkkel mindenik fölibe irattak.

Engedje meg a tisztelt olvasó, hogy egykettőt ide tegyek, a mint épen jönnek, minden különös válogatás nélkül; fájdalom huszonnyolcan vannak.

1. Trient.

Ander's Natur und Gebräuche auch, wo italienisch die
 Sprache,
 Schöner wird Alles, es spricht Alles erheiternd uns an.

2. Die Veroneser Klausen.

Wittelsbach Otto der Grosse, erhabener Kämpfer für
 Deutschland,
 Diese Alpen, sie sind ewiges Denkmal von dir.

3. Florenz.

Florenz, dir fehlt das, was Rom hat, und diesem just, was
 du besitzt,
 Wenn ihr beide vereint, wärs für die Erde zu schön.

8. Campagna di Roma.

Öde immer dem Blick, am bevölkertsten aber dem Geiste
Bist du stilles Gefild, dem die Vergangenheit lebt.

9. Monte Cavo.

Steine warfst du Bergaus, einstens Eroberer der Gegend;
Beide ruhet ihr nun, ruhet für ewig nunmehr.

10. Lago di Nami.

Spiegel Dianens genannt wirst du See, jungfräulicher
Ruhe,
Von der jungfräulichen Natur giebst du zurück das Bild.

20. Girgenti.

Still ist es in dir nun, Akrogentinon, es wirkt
Kunst nichts und Wissenschaft mehr, blos die Natur noch
in dir.

21. Syrakus.

Warest auf Felsen gegründet, doch stürztest du darum
nicht minder,
Einstmals herrliche Stadt, grösste der griechischen Welt.

23. Die Cyklopen-Felsen.

Die Cyklopen, so heissen die Felsen noch, wie du sie
nauntest
Unerreichter Homer, fester als sie, noch dein Ruhm.

25. Messina.

Um als Siciliens Hauptstadt zu glänzen, würdest Messina
Du die würdigste sein, hätte Palermo es nicht.

26. Reggio.

Näher der Heimath nicht, als in Sicilien, ist Reggio dem
Deutschen ;
Doch weil dazwischen kein Meer, glaubt er halbwegs sich
daheim.

27. Scylla und Carybdis.

Nahe Messina erhebt die Scylla sich und die Carybdis ;
Einer Gefahr sich befreit, stürzt in die andere der Mensch.

Bocsánatot kérek, ha fülét sértetem a ked-
ves olvasónak e hallatlan döcögös versekkel ;
nem én csináltam, hanem I. Lajos bajor király
ő felsége.

Rottmann képei után, cifra s zinezetü hadi
jelenetek díszitik az udvari kert oszlopsorait :

a törököktől emancipált újabbkori Görögország történelméből vett nevezetes mozzanatok. Tárgyuk többnyire szép, sőt megrázó és nagyszerű. A hazafiuság, az önfeledte áldozatkészség, a bajnoki vitézség, a halállal bátran szembe néző férfiu elszántság jelenetei.

A kivitel gyöngébb, mint a compositió; de elég jó mégis. Élethűen állnak itt ama vadregényes hősök, csodálatos bátorságukban és még sokkal csodálatosbb nevükkel: Rigas, Ypsilanti, Germanos, Dikas, Oekonomos, Mauromichalis, Anagnostaros, Metaxas, Agraphai, Athanasius, Kantakuzenos, Georgaki, Odysseus, Gonras, Kephalos, Kanakaris, Maurokordatos, Panurias, Kanaris, Plaputas, Nikitas, Potnasos, Londos, Marco Bozaris, Sachturis, Makrijanis, Kolleti, Kolokotronis, Staikopulos, Miaulis, Karaiskakis.

Harminckilenc ilyen kép van. A három utolsó tárgya a következő: Kolleti kikiáltja I. Lajos bajor király ö felségének fiát Ottót, az ujjonnan megalakult Görögország királyának; a

görögök hódolnak Otto előtt; Otto király fogadtatása Naupliában.

Valaki indítványozta e képsor számának kikerekítését negyvenre. A negyvenedik kép tárgyául vehetnék ama ismert mozzanatát az új görög történelemnek, mely a legnevezetesebb esemény a fent említett harcok után, t. i. I. Lajos bajor király ö felségének fia I. Otto görög király ö felségének megfuttatását Athenből Münchenbe!

Azonban azt mondják, hogy e terv nem találkozott a kellő legmagasabb tetszéssel.

Ez oszlopsorok hosszában nyúlik el az érdekes kinézésü bazár.

IV.

Ismeretes dolog, hogy a szentegyházat illeti mindig az első hely; ha mi még sem szóltunk róla első helyen, csak azon szándékunk okozta, hogy bővebben akarunk szólani róla, hogy egy egész külön fejezetet akarunk szentelni az isar-atheni templomoknak.

Szükségesnek tartottuk pedig először is a városról, mintegy a keretről adni némi fogalmat, mielőtt beleillesztenők a földolgot.

Mert ebben az istenfélő városban valóban

födolognak látszanak a szentegyházak, annyi pénz, annyi munka, annyi gond van fektetve rájuk.

Legfőlebb a sör versenyezhet velük az elsőségért.

Néhány évtized folytán átfutottak itt valamennyi létező és nem létező, lehetséges és lehetetlen egyházépítési modoron; valami újban, szépben megállapodni, a modorokat egygyel bővíteni, egyáltalában örvendest teremteni nem tudtak. És ez igen természetes.

Építészeti modort, mint egyáltalában minden művészeti teremtményt, nem lehet úgy létrehozni, mint valami új gépet. Gondolkozunk, rajzolgatunk, szerkesztgetünk, számítgatunk, igyekszünk és akarunk — és nem hozunk létre semmit se.

A művésznek, a lángelmének önkénytelenül működő képzeletje, a nemzeti és a kor-szellem irányától indítva, gyümölcsöztetve: rájön a valódira egy ihletett percben, a nélkül hogy maga is tudná.

Egy kornak, egy világnézetnek gyermeke akaratlanul egyirányban, az illető világnézet irányában fognak működni; a kor zamatja, eredetisége, ha nem is rögtön, de mégis biztos, bár lassu haladásban mindinkább ki fog válni műveikben, azok a különleges különbségek dacára, egy új, egy magasabb egységbe fognak összeolvadni és egy későbbi kor, egy távolabb, tehát általánosabb nézpontról fel fogja ismerni a meglepő jelenséget, melyre a saját kor alig figyelhetett, és el fogja nevezni egy újabb modornak.

Ez minden művészeti, ez az építészeti modornak is fejlődési módja. És ebből világos az is: hogy nem új egyházépítési modor teremtése, hanem csak fejlődése is — korunkban lehetetlen.

Hol volna Kant, Fichte, Hegel, Voltaire, Laplace és valamennyi encyclopedista, Vogt, Virchow, Moleschot és Darwin és Renan, és a nagyszerűen kifejlett természettudományok korában ama gyümölcsötető magv, mely megfogamzanék a művész agyában, teremtven egy

új szent modort. Hol van a rúgó, hol a világnézlet, mely ellenállhatatlanul buzdítaná egy határozott irányban a teremtő művészt.

Tömérdek ember törekedett és törekszik most is minden úton új építészeti modor felfedezésével.

A szegények hiába törekednek.

A legszorgalmasabb keresés, a legkitartóbb fáradozás sem használ semmit se. Találni, felfedezni csak azt lehet, a mi létezik; azért építészeti modor után törekedni hiábavaló munka; a míg nincs meg, nem fogja megtalálni senki sem. Ha egyszer kifejlett és létrejött, akkor meglesz. Akkor kiki látni fogja. Egyesnek nem lesz rája szabadalma.

Ezenfelül az igyekvők legnagyobb része — majdnem mind ugyszólván — az egyházi építészetben akarják keresni új modoruk gyökerét és talpkövét.

Félrevezeti őket az, hogy az eddigi modorok az egyház építészetből támadtak.

De azt nem gondolják meg, hogy azokban

az időkben mennyire összeolvadt az egyházi a nemzeti étellel. Akkorában a művelt világnak egyetlenegy vallása volt csak, minden ellenmondások, ellentétek nélkül; akkorában az élet minden mozzanataiban a vallás játszotta a főszerepet. Még pedig egyetlenegy vallás, melynek tekintélye előtt kiki meghajlott. Vallás, melyet a társadalom oly szentnek vallott, hogy ellenszegülést ellene, de még csak más nézetet is: nem tűrhetett. Sokrates méregkehelyt, Huss máglyát kapott. Galilei a vallás kivánságára, s mivel tétele a vallással ellentétben volt, esküt tett le arra, hogy a föld nem forog, pedig forgását ő fedezte fel. A rómaiaknál, görögök-nél, középkori népeknél az illető vallások a nemzeti és magán-élet főmozzanatait képezték. Azért teremthettek építészeti modort.

Ezenfelül tegyük fel, hogy ma is lehetne az egyházi építészet által új modorhoz jutni.

A fennálló vallások közt, azt nem fogja tagadni senkisé a civilisált népek közt, egyedül csak a katholika vallás volna képes ennek

tényezője lenni. A protestantismusban nincs meg az az abszolút, és a lélek s az élet minden űrjét betöltő, mely szükséges, hogy az emberi szellemet úgy betölthetné, hogy abban semmi egyébnek helye ne legyen. A protestantismus modern vallás, és mint ilyen már önmagában tágas tért enged a modern élet mindenféle más tényezőinek. Egész világnézletet nem állapít meg, ha csak nem tekintjük abból a szempontból: hogy alapeszméje a szabad buvárkodás. Ez által azonban mint összes szervezet inkább philosophia mint vallás, és vallás csak az egyénben. A többi felekezetek sokkal jelentéktelenebbek, mintsem hogy új modort teremthetnének.

Marad tehát a katolikus. Ez azonban modorát, a góth építészetet már megteremtette.

Hogy pedig — midőn a modor a szellemi rendszer függvénye — egy és ugyanazon szellemi rendszer két különböző modort teremtsen : az oly lehetetlen, hogy tovább bizonyítani nem kell.

Az egyházi építészet által tehát csak új vallással támadhatna új modor. E vallásnak pedig be kellene tölteni, ha nem is a művelt világ, de mégis egy művelt nemzet egész szellemi életét legalább is egy ember életén át.

Lehetséges-e ez?

Nem hisszük.

Hogy miért nem?

Azt megmondani lehetne, ha lehetne.

A kik figyeltek az előbbiekre, érteni fognak. Az a szellemi tényező mely mainapság egyedül képes volna új építészeti modor teremtésére: csak a politikai és a nemzeti élet.

Itt is, végig járva a tömérdek templomon, csak sajnálhatjuk, hogy számos jóakaratu törekvés és sok jeles tehetség csak meddő eredményt szülhetett. A kedves olvasó emlékezni fog a tarkabarka királyi lakra; ennek egy része római-byzanci modorban van építve, s ez az udvari templom, az Allerheiligen Hofkirche.

V.

Lépjünk be. Szédülünk. Annyi a látni való, annyi a fény, annyi a szín.

Alakban, színben itt van az egész katólika vallás. Itt van történelme, fejlődése, minden tétele, szentsége, rejtélye.

Tömérdek kisebb nagyobb fülke, bolt és ív. Arany és márvány kápráztatja szemeidet, ahol azok valami festményre nem akadnak.

A födélzeten, az oldalfalakon roppant mérvű fresco-képek, mind aranyos háttéren, híven a byzanci modorhoz.

Számtalan különféle alakban találhatod itt

a háromegy istent és a szent szüzet gyermekével. Az egész ó-szentség történetét: Ábrahám, Izsák, Jákób, Mózes és a prófétákat; az apostolokat, Jézus Krisztus egész életiratát és feltámadási történetét; azután a szent-lélek hét tulajdonságát; az egyházatyákat, a hét szentséget; mind itt találod sok színű festményekben. És elvégre, ezeken kívül még a művészetek szent képviselőit: Dávid, Cecilia, Salamon, Gergely, Lukács. A vezető fráter megemlíti kötelesség-hiven, hogy ez ama pártolást és ápolást jelöli, melyben az egyház folyton részesíté a művészeteket. Pedig evvel az igen elterjedt phrasis-sal ép oly rosszul áll, mint akárhány egyéb általánosan elfogadott közhelylyel.

Vizsgáljuk csak kissé a kényes dolgot.

Hogy alapja a vallásnak és művészetnek egy: azt eléggé bizonyitgatta már Hegel, Schelling.

A fogalom és a való öszhangoztatása, a világ kibékítése, kiengesztelése — mindkettőnek eredeti célja.

Minden vallás hitregetant alapítván, már is anyagot szolgáltat a művészetnek.

Ha tehát a közös alap és a kölcsönös támogatás megvan, hiányzik mégis a meg nem szakítható kapocs, sőt a mi még rosszabb, benn van már közösségükben az elválás kiírthatlan csirája.

Mentől jobban fejlődik természeti vallásból szellemi vallássá, annál feleslegesebbnek tartja a benső képzeletnek külső művészeti előállítását; sőt bálványzástól tartván, ellenzi is. A képostromlók és a vallásujítóknál nyilatkozott elegendőképen e visszahatás. És lépünk be az „Allerheiligen Hofkirche“ csarnokaiba az isteni tisztelet foytán. Lám a nép nem imádkozik, hanem báméskodik.

A művészetnek nincs érdeke, a vallásnak van. Ezt tudjuk Kantból. A vallás a művészetet csak eszközül használja céljainak elérésére. De a művészet soha se legyen eszköz és soha se birjon önkivüli céllal.

Céljait a vallás azonban a durva művészeti

kísérletekkel is eléri, sőt ez különleges tisztaságában még kedvezőbb a vallás érdekeire nézve. Az oláh parasztra a szobájában függő, tehetetlen alaku szent kép bizonynyal nagyobb hatással van, mint a sixtini Madonna. A ki átolvasta a görög klasszikusokat, lehetetlen hogy ne emlékezzék Aeschylus, Pausanias nyilatkozataira: hogy a régi zord és szigorú szent képek isteniebbek, mint ama fényes újak.

A szépmű szabaddá, nyugtelenné teszi a nézőt; — félelem és remegés, megadás és alázat megszünik.

Vallás és művészet — és pedig művészet a szó legszebb értelmében — ellenségesen is találkozhatnak.

Borzadálylyal fordul el a valódi művészet a milanói nagy templom szent Bartholomeusától, a ki lenyúzott bőrét vállán hordja, s hogy ez még kirívóbb legyen, oda van írva: „Non me Praxiteles, sed Marcus fecit Agrates!“ Valóban se Praxiteles, se más görög művész ezt nem tette volna soha. Úgy szintén Poussin

vaticani „Erasmus“-ától, kinek belei lógnak ki, és a firenzi „sz. Agatá“tól, kinek emlőit tüzes harapó fogóval tépdelik.

És lám a katholika vallás mindezt igen hatásosnak tartja.

Csodálkozva állunk és el nem képzelhetjük, hogy készíthettek ily műveket kitünő férfiak. Hogy a szentegyház rendeletére történt, nem enyhíthet a dolgon. Látni fogjuk lentebb okát. — Viszont, például, nem igen támogatvák a szentegyház érdekei, ha egy olasz leány, megpillantván Rafael Madonnáját gyermekével, felkiált: *che bella bambino, quanto é grazioso quanto é carmio!* És elvégre tudjuk, a viaszgyertyák hogy feketítik be M. Angelo „ítéletnapját“, mily célszerűtlenül függnék többnyire a festmények a templomokban, és hogy mi lett volna a sixtini Madonnából, ha most is körmeneti zászlónak használnák Piacenzában. — A tapasztalati és az eszményi egyén közt csak úgy helyeselheti a vallás a kibékülést, ha amaz elébb végkép meg lesz törve emez által.

A vallásos szépmű tehát visszautasítandja a természetes akaratot, és felkeresi vagy felkölti az eszményt a nézőben.

Ezt annál teljesebben éri el, mentől jobban közelíti meg a tiszta alakot. Az alak tökéletességével tetőpontját éri a vallásos eszmény. De alakjait a művészet csak a természetben, csak a külvilágban lelheti fel. És ép ezt kell egyszersmind értéktelennek kimutatni. Ép azt kell tehát felvennie, felhasználnia — a mit értéktelennek, bűnösnek, tisztátlannak, a szentségestől kirekesztettnek akar bélyegezni. Ez az ellenmondás.

Az ötet illető légkört halálosnak akarja mondani.

Sokáig nem látszik meg az ellenmondás; a legmagasabb kifejlés küszöbéig le van bilincselve a művészet szárnya; valami régi fanyarság, kemény feszesség megmenti az elutasító szigort. Ez az ellenállhatlanul megkapó, ájtatosan megindító — Fiesole, Francisco Francia és Perugino műveiben. A tökéletes szépségnek

fejlő alakjában valami szégyenlős bűbáj, száraz gyermeketeg soványság. Elvégre feslik a bimbó, érett a szűz, meg van az eszmény — és most ünnepli az illető vallás legnagyobb egységét korának művészetével: egy Phidias, egy Rafael műveiben. De az elválás mozzanatja ez egyszersmind. A megérett szűz nem maradhat többé a zárda falai közt: a világba kell lépnie, férjhez kell mennie, ha el nem akar fonnyadni! A szépség, a természetes alak, melyet bebocsájtott a szentség, elárulta őt. A művész leigázott öntudata felszabadul a typus alól és az egyénítésig halad. Egyszersmind titkosan régen működött már a gondolkodó ész, míg szintén egyszerre felpattan és véget vet a maga részéről is ama egységnek.

A szent festészet legmagasabb tevékenységének egyesülése s mindjárt távozása is a vallásos eszménytől (melynek kezdetét már Rafael műveiben látjuk) M. Angelo alakjai, melyekben hiányzik minden ájtajos szemérem; továbbá a velleenceiek törekvése arcképre, történelmire, hő ér-

zéki életre, régi hitregetanra, vallásos tárgyak genreféle kezelésére, Coreggio kéjes érzelgése — mind ez a vallásujjítás korába esik. Görögországban ugyan ilyen volt a dolgok menete.

Rafael, Coreggio s a velenceiek: megfelelnek Praxiteles, Skopas irányának, melyben a bájos alak kifejlésével a világi is kezd tért foglalni. Mint amazok korába a vallásujjítás, ugy emezekébe a sokratesi bölcsészet esik. Ezt követi aztán ama finom érzékiség, ama érzelgős igézet kerete a vallási eszményben, melyre a tizenhetedik, tizennyolcadik és tizenkilencedik században akadunk. Félig Magdolna, félig Pompadour; félig bűnös, félig ártatlan; valami kacér gyermetség, szinpadi hatás. Az egyházi zene operazenévé lesz, a komoly harang táncol, az építészet ugrál; a keretektől csábító könnyekben uszó kéjhölgyek kacsintgatnak és redős, kopasz kerítő-féle vénnek megigézett vágytelt tehetetlenséggel bangyalítnak utánuk.

És ez a híres „Zopf.“

A vallás és a művészet egyesülésének te-

tőpontját érve, magában hordta az összekocsnás csiráját. A tartalom ellene volt az alaknak, az alak ellensége a tartalomnak. A győzelem, mint mindig, itt is a szabad felé lett. A szabad fél itt az alaki volt.

Mivel azonban az ellenmondó anyagokkal fel nem hagytak, csakhamar létre jött a modoroság a szent festészet kezelésében.

A könnyelműség nyomaira akadunk azért már a vallási eszmény korában is. Rafael ingadozni kezd valóban s z e n t, és csak egyszerűen világi szépségü Madonnák között. A szabadságban már feltűnedezik az önkény. M. Angelo és Coreggio mig egyrészt befejezik a tökélyt, a kihágások sorát kezdik másrészt: amaz a túlzott erőszakos, ez a bágyadt érzélgés és kéjelgés felé; amaz a hamis erő, ez a hamis kecs.

Mint Aeschylus — Sophoklest, M. Angelo megelőzi Rafaelt. A szelid kecs, a szeretet előtte ismeretlen. Az ő eleme a rémítően fenséges, viharos, az isteni teljhatalom. Ezeket erődús, ős lényi hatalmas alakzatokban, az ítélet napjának

borzasztó komolyságában dicsőíti. Tudjuk, hogy e művéhez a kihágások hány csirája van kötve. A firenzei szerkezet és rajzművészet legkifejlettebb gyümölcse — virtuozitásának érzetében átsap az önkénybe: vakmerő állásokat, rövidítéseket alkalmaz, a hol feleslegesek; mutatni akarja magát. Mig szobrain festői redőzetre igyekszik, festményeiben a plastikus mozzanatra fekteti a súlyt elannyira, hogy „itélet napjának“ szemlélésénél felkiált: „Ó vajh hány művészt vezetend tévútra!“ Rafael követi őt, a tiszta szépnek öszhangzatos eszményét kifejti. De M. Angelo tovább él, a fenséges eszményét az erőszakosig, a túlérértig képezgeti; Rafaelt is fenyegeti már-már a veszély, hogy e túlérért virtuozitás magával ragadja, szerencsére azonban meghal még elég korán. M. Angelo túléli őt, és követői öröklék hibáit. Ő a szép egy mozzanatának volt képviselője, a fenségesnek; Rafael mindeniket egyesíti, a legnagyobb mértékben. Igen helytelen volna azt mondani, hogy az egyik a fenség, a másik a báj mestere; nem

igy ; a mi M. Angeloban megvan, az megvan Ra-
faelben is, de e g y e s í t v e még sokkal t ö b b e l.
Csak ha azt hiszi az ember, hogy a fenséges, a
szépnek többi tényezőivel egyesítve ép úgy je-
lentkezhetik, mint ha egyedül áll: csak akkor
kételkedhetik azon, vajjon, kettejük között, me-
lyik a nagyobb mester. — Korunkban azonban
már épenséggel lehetetlennek tartom a szent
festészetet, de különösen a Madonna képet.
Nézzétek csak meg azt a Madonnát a müncheni
Allerheiligenkirchenben. Igenis, bizonyly szép,
egy szelid galamb. De van benne egy vonás,
nem tudom micsoda vonás, valami — gombostű
naptár, valami nefelejts és ibolya! ? Egy vonás,
mely minden újabb Madonnában felismerhető ;
meglátszik rajta a kor, melyben — emlékkönyv,
sok tükör, divatlap és zsebkönyv létezik ! Hogy
is lehetne máskép, hogy hazudtolhatná meg va-
laki korát ?

Századunk világnézlete más, mint a nagy
olasz festészek századának világnézlete.

Ez utóbbit főleg katolikus világnézetnek

nevezhetjük. A római katolikus vallás volt az egész kornak, az egész akkori tudománynak, az államok és népek történelmének nem csak egyik, hanem egyetlenegy főtényezője. Az egyház morális hatalma rendelkezett az egész művelt világ anyagi hatalmával, az uralkodók leg-hatalmasbbjai is önkéntes hűbérnökei voltak a pápának.

Ez most megváltozott. Kétségkívüli ugyan, hogy a katolikus egyház nagyszerű tekintélyét ma is megtartotta és a hol megjelen, mindenütt elsőnek mutatja magát; tömérdek szála-
kon fűzi magához még most is a művelt világ erkölcsi életét, mindazonáltal fennállnak mel-
lette még tömérdek más tényezői is a mai vi-
lágnézletnek, melyek nagy része Rafael idejé-
ben még csirájában sem létezett. Így mai vilá-
gnézletünket nem lehet mindenekelőtt katholi-
kusnak nevezni.

Miután pedig a művészetek még sokkal inkább, mint a tudományok mindenkor a kor szellemén alakúlnak, mivel csak ez által fejlőd-

hetnek nagyra, mert a művészet tápanyaga abban fekszik: hogy a nép felkarolja s érdeket tanúsítson iránta, a nép azonban csak azt karolhatja fel, miben felleli vagy legalább sejti amaz elemeket, melyek öntudatosan vagy öntudatlanul világnézletét képezik.

Miután továbbá korunk szelleme más, mint Rafael korának szelleme:

Világos, hogy korunk művészetének is vagy másnak kell lennie, vagy ha mégis oly alakokra és tartalomra törekedne, mint a korábbi, mely századának nézetét tolmácsolta és abban gyökerezett — okvetlen elmarad a versenyben, melyben az előny és hátrány nincs egyenlően elosztva.

Hogy az egyes mit hisz s mit nem, az tökéletesen közönbös. Vannak festészeink, kik sokkal jámborabbak s ájtatosabbak mint a régi olaszok.

Hisz volt azok közt akár hány nagyon is vig fickó. — De a bökkenő az, hogy hiába igyekszik a tizenkilencedik század gyermeke

magát a tizenötödik, tizenhatodik század világnézletébe beleélni. Ha talán észre se veszi, mégis száz kötelék köti a maihoz, s műve lehet érdekes kísérlet, lehet hasznos és üdvös sok mindenféle szempontból, de tisztán széptani szempontból tekintve — a művészet magaslatára soha se juthat. Az olaszok a szent festészet legmagasabb fokát elérték, hordva a katolikus vallástól. Ez utóbbi a művészeteknek kétségtelenül roppant szolgálatokat tett. De a mit tehetett, azt mind meg is tette. Ujat és nagyobbat aligha teremthet többé. A művészetnek más tért kell keresnie, tért, mely eddig parlagon fektült, mely még nincs kiaknázva. Mint már az építészetnél említettük, e tér a történelem és az államélet.

VI.

E templomban még különösen visszatetsző, vagy legalább is érthetetlen minden egészséges érzelemnek — a használt modor, a byzanci. Annak tényezőiből legpazarabban használták itt az aranyos háttért. Engem a gazdagabb oláh templomokra emlékeztetett.

A keresztény vallás előrenyomulásával lassankint kiveszvé a régi világnézet, természetesen ki kellett vesznie az azon alapuló művészetnek is. Csak némely mesterfogás, valami

csekély technica, és valami csekély, igen csekély utbaigazítások maradtak meg. Evvel az örökséggel a keresztény világnézet új művészeti korszakot kezdett alapítani, és e korszak legelső kifejtettebb iskolája, ugyszólván a byzanci.

A dolog természeténél fogva a téves, a hibás, ez iskolában tömérdek volt. Szépészeti érdekekkel iránta alig viseltethetünk; történelmivel kétségkívül. Ama első keresztény öntudat mindenekelőtt a hitalapítás nagy tényeit ragadja meg: Krisztust és pályáját, szenvedéseit, feltámadását, az apostolokat, száraz és szigorú fenségben. Alig dereng az eleintén nagy ritka Mária-képekben a szeretet és a kedély sugara, és ama szellemet is, mely alakjaikban működik, inkább csak jelvényekben állítják elé, mint a kifejezésekben. Cselekmény alig jelenkezik. A mélyebb művészeti és technikai képesség hiányzik: a benső nagyság kifejezését az alakok óriási tagjaiban állítják elé! Komoly szigort jelöl a nagyszerű jelenet halottias csendje, melyet

csak ritkán vált fel másik, a heves, erőszakos mozgás; az alakok soványsága minden világi gondolatot elutasít, és a nézőt szellemének bensejébe üzi, azonban nem azért, hogy a szeretet bűbáját, hanem hogy a lemondás fájdalmait érezze, hogy bűneinek öntudatában kizárva érezze magát • ama aranyos távol háttérből intő üdvözült szent körből.

Kiviláglik e modor lényeges tulajdonaiból, hogy annak utánzása meddő igyekvés.

Az egész modor magán viseli a jelvényezés bélyegét.

Vagy: csak némely külső tényezőit vesszük fel és egyesítjük valódi, kifejtett tartalommal, s akkor az egésznek nincs értelme és hiányzik a szépmű leglényegesebb mozzanatja: az alak, a tartalom — egysége.

Vagy: szigorúan ragaszkodunk az egész modorhoz külsőben, bensőben, s ekkor készíthetünk talán valami igen sikerült utánzást; kötelesen táncoltatjuk, fején járathatjuk ecsetünket s legjobb esetben jó gyakorlat, tanulmány lesz

művünk — de sokkal exoticusabb, korszerűtlenebb, természetellenesebb, mintsem hogy valódi művészeti értékkel bírhasson, e szó dicső értelmében.

És ha mégis igényli a fénykört, csak visszatetsző leend.

Bármennyi elragadtató részlet legyen templomunkban — és hogy van: senki se tagadhatja, — az egész mégis csak az idétlenség benyomását gyakorolhatja.

VII.

Egy másik elsőrendű templom a Basilica. E diszes épület 66 oszlopon nyugszik. Az oszlopok talpa és feje fehér márvány, féldomboru művekkel gazdagon diszítve. Minden oszlop maga 25 lábnyi és egyetlenegy szürke márvány darabból áll. A fedélgerendák szabadon láthatók egész szerkezetükben és aranyozva vannak. A fedélzet különben égszinkék, arany csillagokkal borítva. A falak Hess Henrik és tanítványainak freskóival diszítvék és főkép szt.

Bonifác — a németországi védszent — életét tüntetik föl.

Ezenkívül tömérdek kép mutatja még a kereszténység történetét Németországban, melyhez (valamelyik kép szerint, melyen valamilyik szent egy malomköbe kapaszkodik hogy a vízbe ne fuljon) szintén magyar honunk is számíttatik !

Egy másik képen egy fiatal ember köpenyegét fekteti a Dunára, hogy azon átmeuessen. A hidépitő mérnökök figyelmébe ajánlandó.

Hadászainkat érdekelni fogja a 33-dik kép, melyen két fehér egyenruhás ifju — talán osztrák bakancsos — valami láthatatlan fegyverrel védi a titslavi templomot az ostromló pogány szászok ellen.

Ezenkívül látható itt valamennyi pápa, és a kinek arcképéért már nem telt a pénz, annak legalább ide irták becses nevét.

A szószék, vaspályán, előre és hátra tolható.
Katholikus templom és vaspálya !

A mellékkápolnánál áll I. Lajos király sir-

boltja. Ő maga azonban még igen jó színben Róma környékén mulat.

Következik maga a Lajostemplom, a Lajosutczában. Fájdalom, ez is byzanci modorban. Különben lehetőleg még diszesebben kiállítva, mint az előbbieik. Tömérdek kép, szobor, mellékoltár és kápolna, oszlop és fülke.

Az oltár fölött ecsettel igen finoman kidolgozott schematismusa az angyalseregeknek: Tironi, Virtutes, Scientiae, Dominationes, Potestates; aztán a küzdő angyalok, az elhárító angyalok, a védő angyalok, a közvetítő angyalok; Mihály a hadvezér, Gábor a hirnök stb.

Mindent azonban, a mi az épületen kívül vagy belül van, túlhalad nagyszerűségben a főoltárkép.

Cornelius „Itélet napja.“

A müncheni festészek iskolája az olaszok tanulmányozásában nevedekve és tömérdek fresko képen erejét kifejtve, gyorsan tett szert önálló modorra, a szó belterjes értelmében. Ez önálló modora Corneliusban nyilatkozik legim-

ponálóbban. Az ő modora nagyszerű, M. Ange-lóval rokon, annak későbbi hibáitól ment és kétségkívül eredeti.

És dacára e meglevő kedvező körülmény-nek, dacára annak, hogy Cornelius ecsetétől, de különösen e képétől a nagyszerű mellék-nevet el nem vitathatjuk, dacára mindezeknek itt is csak ismételhetjük, hogy a fennlévő körülmények közt remek művészeti élet Münchenben nem fejlődhetett.

A modor ismét megvolt, igenis, de nem tudtak vele mit kezdeni ; és ime, a modor legna-gyobb mestere oly tárgyra pazarolja erejét, mely gyermekmesékbe és katolikus korcsmákba, de nem a XIX. századba való, a helyett hogy pél-dául a hösi monda nemes pályáján haladt volna.

Kezelése ellenkezik korunk egész gondol-kodás módjával ; ez a jelvényes, ez a festett menyország, ezek a festett pokoli kinok nem hatnak immár senkire sem.

Mentől inkább tanúskodik e mű teremtmőjé-nek hatalmas, egészséges tehetségéről : annál

jobban sajnálhatjuk, hogy hivatását fel nem ér-
tette. Mily erőt pazarolt „ítélet napjára!“ Igen-
is pazarolt, mert hogy élvezhetnénk egy művet,
mely elmúlt századok természetellenes bor-
zasztó dogmaticáján alapszik, melyet csak ak-
kor csodálhatok, — akkor is csak elvontan
gondolkodó elmével, nem érzelemmel — ha
minden erőmmel leigáztam természetes vissza-
riasztó borzadályomat a rémitő és durva
tárgy elől.

De M. Angelora hivatkozik talán a művész ;
hisz M. Angelo is festett „ítélet napját!“ Igen, de
ő oly eszmének adott általa kifejezést, melyben
minden kortársra hitt, melynek képzelésénél min-
denkinek ereiben fagyott a vér. És Cornelius
ugyanazt festi a scepticus, XIX-dik századnak!
Ez épen a bökkenő.

Akár elkerülte itt aztán M. Angelo hibáit,
akár nem ; akár tett a pokolba néhány jezsui-
tát, akár nem — az egyre megy.

A „Mariahilf“ templom, az Au elővárosban,
roppant nagyságu, szemfényvesztő ragyogásu

üvegfestményeivel a tömérdek ablakban — varázsos, tündérszerű benyomást tesz.

Ezek talán a világ legdiszesebb üvegfestményei. Pontos rajzban a régieket, sajtó színfényben az ujonnan égetetteket, jóval felülmulják.

A Jezsuita templomot érdemes megnézni, Thorwaldsen ama remek szobra kedvéért, mely Leuchtenberg (Eugen Beauharnais) herceg emlékére emeltetett.

Van itt aztán még egy „Hofkirche.“ Érdekes eredeténél fogva is. Szent fogadásból emeltette Adelheid választó fejedelemnő, midőn 8 évi meddő házasság után, fiut szült. A főoltárképen szent Cajetán áll szt. Adelheid császárnéval. Ezekhez közeledik Ferdinand Mária választó-fejedelem nejével, és az örökössel, köszönetet mondva az utóbbiért.

Ennyit a templomokról.

VIII.

Mig a mult időkben az építészet — egyesülve a többi művészetekkel — a nép emelésére és élvezetére szolgált; korunkban a legnagyobb egyesülés melyet ismerünk, egy oly épület: melyben festvények, szobrok, kiszagatva történelmi környezetökből, összehalmoztatnak, mint a letépett virágok a növénygyűjtő dobozban.

A muzeumok, képtárak ép oly szükséges, érdemtelmes, mint sajnos jelenségei korunknak.

Bizonyítják, hogy nem vagyunk teremtők, hanem gyűjtők, szellemi sirboltok, melyeknek papjai sirásók.

Izar-Athenben is természetesen erre fordítottak legtöbbet, és ép oly természetesen ebben is eredményeztek legtöbbet. Az ottani tevékenység, felfogás, művészeti irány, minden igyekezet és valamennyi kitüzött feladat, aránylag evvel volt legbensőbb öszhangban. Nem lehet csudálni tehát, ha a műtárgyi gyűjtemények terén München a legelső helyek egyikét foglalja el. Három-négy, kevésbbé-többé nagyszerű képtár, majdnem annyi kisebb-nagyobb szobor gyűjtemény, rézmetsz-kiállítás, és más efféle.

Mindenik a maga nemében kétségtelenül kitünő.

De hiszen ezt tudja is az isar-atheni nyárspolgár és büszke reá, hallatlanúl.

És a táruk telve is vannak folyvást. Egyrészt idegenekkel, kik kötelességöknek tartják végig futni valamennyi kiállitáson, akár van örömük benne, akár nincs.

Másrészt müncheni lakosokkal, kik szintén kötelességüknek tartják órákig ácsorogni a termekben; nem mintha izlésüket akarnák kiképezni, vagy a nagyok tanulmányozásába elmerülni; nem mintha élveznék a festményeket — óh nem, csak ugy néha-néha telik örömük egy-egy tarka-barka vastag humorú képen, az újabb Pinakothében; — hanem egyedül csak azért, hogy megmutassák az idegeneknek, hogy valamennyi müncheni — azonkívül hogy született sörivó — született műértő is.

Ilyen műértő persze te is lehetsz kedves olvasó, ha nem is mozdulsz pusztádról, és ha nem is bajlódol Winckelmannal, Henszlmannal, és Gregussal.

A r e c i p e igen egyszerű:

Ha mutatnak neked egy képet, eleintén

csak kerülgesd, mint a macska a forró kását, menj jobbra, menj balra és mond: hogy a legcélszerűbb világítást keresed. Aztán közelítsd meg a képet egészen és ujjaddal kövesd a körvonalokat, mormogva folyvást: árny, világítás, szinezés, átfestés, aláfestés; — — ha kérdi valaki határozott véleményedet, csak tedd úgy, mintha lelkesülésből vagy indignatióból megsiketültél volna, vagy mosolyogj avagy sohajts egyet félhalkon mondván: ez gyöngygyöngy!

Valamennyi társai közt minden tekintetben legmagasabban áll a régi Pinakotheka. Régi mesterek és iskolák műveit tartalmazza, ezer háromszáz példányban. Kilenc nagy terem és 23 kisebb szoba.

I. Miksa választó fejedelem által alapítottván, I. Miksa király által bővítettett a düsseldorfi, zweibrückeni és mannheimi gyűjteményekkel, és sok felfüggesztett zárda festményeivel. Újabb korban magángyűjtemények és egyes példányok megvételével.

A gyűjtemény hosszabb tárgyalásába bocsájkozván, legcélszerűbb leendő a tárlat sorrendjét követni, már csak azért is, mert így kezdvén a leggyöngébbeken, a legkitünőbbekkel fogjuk végezni.

Vegyük elé tehát legelőször is a német iskolákat.

Ha azt mondtuk, hogy ezek a leggyöngébbek, nem mondtuk még: hogy egyáltalában nem érnek semmit sem. Van ezek közt is sok mű, egyben másban kitünő. Csak hogy összesen, átlagosan, meghaladja ezeket a következő iskolák mindegyike, még pedig, kevés kivétellel fokozatosan; van Eyk iskolája, például, sok tulajdonban kiváló.

Legjelesebb itt levő példányait a képsorozat vagy v. Eyknak magának, vagy Memlingnek tulajdonítja.

A III. szobában a következők: ,Mária hirdetése', ,az imádó királyok', ,bemutatás a templomban' és ,sz. Lukács, a mint fest'.

A IV-dikben: „keresztelő János“; „királyok imádása“; „Sz. Kristóf“; Krisztus elfogatása’.

E kitünőbbeken kívül van itt még néhány gyöngébb is.

Különösen az első nagyszerű hatással bír, dacára a tulzott figyelemnek, mely a részletezésre fordított. Kivitele tökéletes. — A másodiknál igen találók a kifejezések. József aláztos megadása, az isteni gyermek születésén, és Mária csendes boldogsága, ki karjait nyújtja a kézcsókra, ép oly sikerült, mint a királyok fokozatos tisztelete, ájtatos odaadása, készséges térdhajtása. Azonban e kifejezésteljes csendes öröm és boldogság mellett, kegyetlen ironiaként veszi ki magát a falon függő cifra a r a n y kereszt! Azonkívül a rajz feszes, sőt a redőzetben kemény; a természetesség szenved a sima kivitelen. A mozgás nem egészen szabad, néha szögletes, ámbár a kifejezés életteljes és való. A színezés is kissé hideg és száraz, de mindennütt tiszta.

A „bemutatást“ félreismerhetlen szépér-

zék lengi át, s v. Eyk és Memling iskolájából való kétségkívül, de se v. Eyk, se Memling maga nem festhette, ámbár előbbinek van tulajdonítva: az ő modora azonban nagyobb, szabadabb, rajza életteljesebb, színezése melegebb és zamatosabb. Memling lágyabb, szellemiesebb és mélyebb, de kevésbé nagyszerű.

Leginkább hasonlít Roger v. d. Weyde műveihez. Ennek neve, úgy hiszem, nem is fordul elő a tárlat névsorozatában.

A IV. szobában levő „mannát gyűjtő zsidók“ és „Ábraham Melchisedekkel“ szintén ép oly kevésbé lehetnek Memlingtől, mint „Krisztus elfogatása.“ Ennek éles jellemzését, egyéniítését, Memling nem érte el soha sem. Előadása, elevensége, élethűsége, kifejezései az egész iskola által nincsenek felülmulva egyetlen egyszer sem.

A két előbbi mély, meleg színezés, kerekdedebb mintázás és erős impasto mellett sima kivitele által tér el Memling műveitől.

A VI. szobában van egy szt. János (105)

a compositió jelentéktelen, de rajzban valóságos „gyöngy.“

Egy köre van írva H. v. d. Goes.

Négy más kép (III. IV. VI. szobába 43, 53, 66, 119), ámbár ettől ép úgy különbözik, mint egymás között, szintén neki tulajdonítatik.

E tévedések, figyelmetlenségek, névcserék tetőpontján állunk azonban a VII. szoba 146. sz. képe előtt.

Hátán egy kis félig elmosódott cédulát találtak: „Meister Martin Schongawer Maler genent Hipsch Martin von wegen seiner Kunst geboren zu Kolmar aber von seine Öltern ein augspurger ber — — — — des Geschlechtes von — — — v — — — oben zu Kolm — — — 1499. — — 2-te Hornung. Dem Gott genad — — — Ich sein jünger Hans b — rgkmair in jar 1488.“

Hogy tehát a kérdéses mű Schöngauer ismeretes német festész arcképe, az kétségtelen volt. De ki festette? Ott van a név, de nem

egészen olvasható: b—rgkmair. A kezdő betű sem egészen határozott, lehet b, de lehet l is.

Már most minden elfogulatlan, a kinek csak fogalma van a festészet történelméről, természetesen azt mondaná: ez Burgkmair, Schöngauer igen ismeretes termékeny tanítványa, a kitől majd minden tárlat bir, egy-két művet — a nélkül, hogy csak látná is az arcképet, mely utóbbi esetben azonban véleménye kétségtelen meggyőződéssé válnék, miután ott minden vonás Burgkmairre utal.

A müncheniek sokkal bölcsebbek voltak azonban, mintsem hogy ilyen egyszerű dolgot eltalálhattak volna. Ők a b-t, l-nek olvasták, a csorbát a-val egészítették ki és teremtettek Largkmair urat!

Burgmair már van elég tárlatukban, Largkmair még nincs, legyen tehát Largkmair.

Gazdagított a műtörténet egy új névvel, mely eddig nem létezett sehol sem. És ennek a Largkmairnek tulajdonítottak azután még egy képet!

Más akadémiák csakhamar féltékenyek lettek a münchenire az ártatlan Largkmair végett, és szintén fedezgettek fel egynehányat nem sokára. Például a híres bécsi: kettőt.

Ha nincs, csináljatok!

Igen gyakran alkalmazott elv a képtárlatokban.

A német iskola kitűnőjeiből itt van még Quentin Messis „uzsorása“ és „pénzváltója.“ Az ő modorában van szintén „Mária és Christus“ L u s t e r m a n n; „Mater dolorosa“ C a l c a r és egy „töviskoronás krisztusfej“ M e m l i n g nevével. — Kranachtól „Lucretia öngyilkossága.“ Mily gyönyörű alak! Szegény erényes Lucretia. És még is lám, azt mondja Heine:

„Und hätte Lucretia sich nicht erstochen,

„Sie wäre vielleicht gekommen in die Wochen.“

Holbeinnál nem szabad keresnünk meglepő témát, eredeti felfogást, különös izlést az elrendezésben és részletezésben, számithatunk azonban mindég szilárd és biztos modorra,

ügyes technikára. Itt kevés kép van tőle. „Szt. Erzsébet,“ „szt. Borbála“ kiválók, egyénítő rajz, finoman árnyaló szinezés, és az első különösen még fesztelen szépsége által is. Minden arcról sugárzik a szellem.

If. Holbeintől több kép van itt, de kevésbbé jelentékeny.

Dürertől van azonban itt annál több ki-tünő. Ősz atyjának arc képe ifjúkori munka; lágy mintázás, de még kevés modor. Saját arc képe komoly, szigorú és szorgalmasan van festve, a mintázás csekély, szinezés és kezelés majdnem élettelen, és mégis van benne valami titokteljesen igéző.

Nyolczvankét éves mesterének arc képe már szabadon, nagyszerűen és tökéletes felfogással van dolgozva. Önmagát felülmulja azonban négy „Apostolában“: itt a művészeti lelkesedés tetőpontján áll. A vad tekintetű Márk, a hatalmasan fellépő Pál mellett János szelid alakja, mily megnyugtatólag hat. Péter társaihoz méltó. Nagy és szabad modor, tökéletes

kivitel. Itt Dürert tetőpontján látjuk. Két évvel később halva volt.

Mily más tünemények elé lépünk, a németalföldi iskolák egykoru műveit szemlélvén!

Itt találjuk München legnagyobb kincsét, a régi Pinakotheka IV. nagy termét.

Virágos kert tavaszkor: minden oldalról viruló szinezés ragyog, üdeség, elevenség és erő a szinekbén felfrissíti a néző szellemét.

E terem festményeinek valamennyie Rubens ecsete alól került ki.

Nem képzelhető bájosabb kép, mint ama „vidám gyermek csoport“(263). Nem képzelhető tündöklőbb mint az „üdvözültek fölvétele a mennyekbe“. Itt a napnak ragyogó sugarait varázsolta művére.

És mily szingazdagság hitregetani képeiben: „fürdő nymphák erdei istenek által felháboritva“; a „két szatyr“ stb.

És mindenütt, a váltakozó élénk szinezés

dacára, mennyi öszhang! A fürdő Zsuzsannánál, midőn rárohan a két kéjvágyó vén: az esti nap-sugarak mily természetességgel kacsintgatnak keresztül a sűrű lombozaton. Mintha ők is egyesülni akarnának a két vénnel.

Valamennyi „erényes Zsuzsanna“ között ezt tartom a legsikerültebbnek, ámbár még elég más nagy mester kísértette meg e tárgyat.

Valóban, ha végig járjuk e tárlatot, fél tucat erényes Zsuzsannára akadunk.

Ennyi csak elég egyszerre.

És mily művészekről!

Rubens, Van Dyck, Dominichino, Caraccio, Herrera, Altdorfer stb. — Valami különösen vonzó van ebben a tárgyban a régi derék művészekre nézve.

Talán maguk is érezték néha a német közmondás igazságát: „Alter schützt vor Thorheit nicht!“ — s talán maguk is jöttek néha hasonló kelepczébe.

No de forduljunk a szegény vének kopasz

fejei és sóvár tekinteteiktől — Rubens többi képeihez, kitől a most már Pesten, az Akademia palotája termeiben felállított hg Eszterházy-képtár is oly örökbecsű festményeket képes felmutatni, melyek mindig tanulmány tárgyaiul fognak szolgálni Apelles utódainál, s melyek ha az ugyanitt levő, s Rafael műve után készült másolattal együtt nem is képviselik a festészet mindazon ágát, melyekben Rubens kitűnt, az ő nagyságának és sokoldalúságának kimutatására mégis elegendők.

Ezen férfi képei közt van kicsiny vázlatban Ferdinándnak, Német-Alföld helytartójának jellemző arcképe, s egy ismeretlené; — az el-kárhozottak bukását ábrázoló merész szerkezetű mű, s aztán Mucius Scaevolája Porsenna előtt, melynek hősével együtt ő is elmondható e képről: „nagy még az utána következők sora.“

De itt nem a pesti Rubens-féle művekről, hanem a müncheniekről akarunk csevegni.

— Mily szinezés; valóságos velencei

lágyság! Mily hűség, elevenesség és természetesség, nem csak a külső kezelésben, hanem a jellemben, lényekben is.

Nézzétek azt a sötét tekintetű barátot: a megtestesült katholicismus! Nem a mai megszelídült, hanem az a régi valóságos középkori, a mikor még nem volt korlátolva lépten nyomon a káros felvilágosodás és a korszellem által; midőn még ő képezte a legfőbb hatalmat; mikor még tehetett a mit akart, a mikor még mutatta fogának az élet, a mikor elégette Huszt, elakarta égetni Luthert, a mikor borsodzott az embernek a háta ha valahol megjelent a szent inquisitio, excommunicatio, az interdictus és a kiengesztelhetetlen átok alakjában. Az a katholicismus, mely tüzzel vassal térítgette a népeket, Rubens korának katholicismusa.

És történelmi képei mily drámaiak: az erőtől dagadozó Sámson a kéjt lehelő Delila mellett; Senacharib király megfutamodása; Decius a csata előtt, melyben halni készül — nincs ezekben haszontalan mozdulatlan kéz és

szem, nincs felesleges statista, és mégis szükségtelenül, jelentéktelenül nem mozdul itt egyetlenegy izecske sem és minden taglejtés helyes és való.

És a szörnyünek, a borzasztónak mily ereje van ecsetében! Nézzétek a „bethlemi gyermekgyilkolást!“ A gyilkoló hóhérok állati dühe, az örvöngő, kétségbeesett anyák mindenike egy-egy tigris.

Hajmeresztő mű, látásán az ember vére fagy — — —.

A széptani hatás korlátai közt csak az tartja, hogy a háttérben dereng az eszme: bár mennyi vért ontsatok, bár mennyit irtsatok, bár mennyi áldozatot ejtsetek — el jövend a nap melyen győzni fog mégis az igazság és a jó.

Valóban kellemetlen benyomást tesz azonban a részeg Szilén, szatyrok által tartva, bachans nők által kinevetve.

Részeges nők és férfiak csöcseléke. Sajnálattal fordulunk el szintén a 281-dik képtől.

Itt arra pazarolta erejét, hogy valami szent jeleneteket püspöki bot alakjába öntse.

Néha valóban megsérti a szépészeti érzéket és különösen a ruházatokban hiányzik, itt-ott, a modor.

Sajnálandó az is, hogy oly gyakran veszi tárgyait a bibliából és a vallásból; ez csak sajnálandó — mi nem értjük, mi nem hihetjük gyakran, és kisérteteket, pusztá agyrémeket látunk ott, a hol valami positiv páthosz akar lenni. Kortársai azonban más helyzetben voltak. Előttük mindez lényeges volt.

Mentségre azonban nem akadhat az, hogy a görög hitregetanból is annyiszor vette tárgyát: például a különben oly nagyszerű művet, „az amazonok ütközetét.“ Mily alakok, mily erély, mennyi drámaiság, mennyi élethűség és kifejezés.

És nem élvezhetjük, nem lehet hatással reánk, mert tudjuk, hogy nem való. Egyedül csak csudálnunk lehet a lángelmű művészt. Szint így állunk azon művével, melyet talán a legnagyobb szerűbbnek mondhatnánk különben.

Csak hogy persze nem okozhatjuk őt, hisz olyasmit festett benne, mit kora hitt, minek említésénél némult és borzadt. Ez az „itélet napja.“

Mily erő, mily legmagasabb foka a virtuozitásnak a szó legjobb értelmében, mennyi lángelmű művészet, hatalmas képzelet.

Nézzétek a feltámadók ama csoportját: a halálból való ébredés ólom súlya dereng szintelen merő arcukon. Ez valami, a mit soha, sehol sem láthatott a művész, ezt lángelméje teremtette.

Nem élő és nem halott, képzelni, leírni lehetetlen. És oly egyszerű természetesség van e mysterium megoldásában, hogy szinte hajlandók vagyunk hinni valóságába.

Az a testes kéjhölgy! mezitláb — egész a fogáig. Egy ördög nyargalja. Vastag érzéki-ség minden ízében.

Ezek a kétségbeesett arcok, e dühöngő szenvedélyek, a reménytelenség, a kétségbeesés megrendítő kifejezései.

És fent, messze távolban, a felhők közé el-

veszve — hogy látásának vigasza se maradjon a szünet nélkül tartó végtelen örökévalóságra elkárhozottaknak — rettentő birájuk, az ur, aki így szól: „enyim a boszú!“ . . . . Reám alig gyakorlott más hatást, minthogy borzadtam a valláson, melynek phantasiája ily irtózatost tudott teremteni.

Térjünk a spanyolokra, franciákra.

Előbbiek elrendezésben, szinezésben, hangulatban, öszbenyomásban az olaszokat követték. Közvetlen a valóhoz ragaszkodnak; realisták.

Azonban apostolaik, szentjeik, ámbár csak halászok, juhászok, parasztok, révészek, vagy épenséggel koldusok — nem érzik magukat mint ilyeket, hanem, ellenkezőleg a németalföldiekkal, mint valóságos szenteket.

Valami merengőt kölcsönöz az alakjaiknak, a mi akaratlanúl megindít, a mi kárpótolja az olaszok eszményiségét valósággal, meleg érzéssel. E kiváló irányynak azonban csak egy

képviselőjére akadunk itten. Igaz, hogy ez aztán kitünő példány: „János az úr anyját kíséri a Golgatháról.“

Zurbaran Franciscotól.

Ezek aztán emberi lények, kik nem tekintve széptani szabályokra, a legmélyebb fájdalmat érzik. A kifejezés ereje még fokoztatik a színezés komoly erélye által. E színek emlékeztetnek a jerichoi tárogatóra.

Egy másik kitünő oldala a spanyol iskolának sokkal bővebben van feltüntetve.

Ez az életkép.

Itt még inkább támaszkodnak a németalföldiekre.

Egyben azonban mégis elütnek azoktól. Mig ott t. i. egy bizonyos számú művész a főtröztől elszakadt és e fajnak szentelte magát kiváltkép, Spanyolországban a történelmi festészek ragadták meg ezt, és ép ugy festettek koldúst, matrózt, kofát és vízholdót — mint isteneket és szenteket, csak avval a különbséggel, hogy szem és kéz szokva levén a nagyszerű ol-

tár és palotafestmények által a nagyobb mérvekre, képtelenek voltak a hollandiak aprózására, és életképeket csak életnagyságban festettek. Ha aztán Velasquez egy koldust Diogenesnek, egy matrózt Barbarossának, sőt egy pár suhancot Bachusnak is nevezett el: azt inkább tréfának lehetett venni, mint másnak. — Murillo még ezektől is eltért. Koldusgyermeket, mint ilyeneket, festett kisebb mérvekben. A megelégedést a szegénységben.

Ez emberek alig birnak mással, mint rongyaikon mindenütt keresztül látszó meztelen testükkel és ennek legszükségesebb fentartási eszközeivel.

És mégis — még valamivel.

Valamivel, a mi hiányzik a fényes paloták nagy részében.

A tökéletes megelégedéssel !

Ez teszi a tárgyat széptanivá.

Lám az a kölyök, mily kéjérzettel emeli fejét, hogy kényelmesen haraphasson a

tömött szőlőfürtbe. Balkezeben tartalék gyanánt dinnyeszelet.

Ezt pajtásától kapta, a kinek egy egész dinnyeje levén, neki adta e darabot. Cserében nyilván egy szőlő darabkáért.

Ostoba pofával, tömött szájjal várja a cserre árát.

Kezdi azonban már észre venni, hogy alig ha marad számára valami a szőlőből, de nyugodt közönyéből ez nem hozza ki. — A kifejezések találósága, a kezelés természetessége mellett feltűnő még a legkomolyabb, legerélyesebb óvás minden fényüzés ellen.

Ide tartozik a kérdéses fiatal emberek nézete szerint a mosdóvíz is. Ezt nem látta soha se arc, se kéz, se láb.

Egy második képen egy kunyhóba vezet bennünket a művész. Egy fiatal suhancz a földön henteregve, fejét egy vén asszony ölébe hajtja, a ki rajta, a valamennyi nemzetbeli pórnépnél szokásos operatiót hajtja véghez.

A fiatal ember azonban oly ős eredeti ál-

lapotban van, hogy a jelen esetben talán valami realisabb célja is van a műtétnek.

Ő azonban dacára annak, a legnagyobb kedélyességgel pusztít egy darab száraz kenyeret és kolduló ebecskéje irányában tökéletesen a nagy urat játsza, sajnálatát fejezvé ki, hogy nem segíthet. A kezelés erélye, a kivitel természetessége itt is versenyez egymással. — Ezek kivül alig van itt festmény, mely kiemelné a spanyolok ragyogó tulajdonait.

Legnagyobb művészüik, Velasques, kétszer fordul elő ugyan a képcsoportozatban, de eltekintve attól hogy a képek legnagyobbbika a siralmasnál siralmasabb másolat — Loót Sodomából menekül, — az eredetiek sem valami kitünők. Koldus gyermeke nem mérközhetik Murillóéval. Rospigliozzi bibornok arcképén szintén hiányzik ama erélyes és széles kezelés, mely Velasquest jellemzi.

Ha a franciákat szemléljük, legelőször is a már említett Poussin tűnik fel' előttünk. Ő tájfestész kiválólag. Szólottunk már kitünő tájképeiről, félszeg staffagejáról. Az többnyire hitregetani. Itt kevés kép van tőle; az is alig jellemző.

Valamint Nicolaus Poussin legjelentékenyebb mint tájfestész, ugy általában az egész francia festészet a tájképben culminál. Legalább legnagyobb mesterük e fajban — egyszersmind legnagyobb mestere korának ; mig minden más fajban az olaszok, spanyolok, németalföldiek magasabban állanak.

E legnagyobb mesterük Claude Lorrain.

Két nagyobb, két kisebb kép fordul elő neve alatt.

Egy tengeri, egy esti és két reggeli tájkép.

Körülbelől azonban a nagy mester legkevésbé sikerült művei. Nevezetesen a két nagyobbikán a lombozat oda mázolja, hogy az ember szinte másolatoknak tartaná, ha a ritka finomsággal árnyozott és szinezett lég nem volna. E képeknél különben lehetlen, hogy ne

mosolyogjon az ember a staffageon. Ugy látszik, hogy a szem, mely oly nyílt a természeti szépségek irányában, vastag hályoggal lesz elborítva az ember körében.

Emberei, alakjai, állatai legfeljebb a harmadrendűek között foglalják el az első helyet, s csak néha a másodrendűek között az utolsót. Összefüggésük a tájképpel, a lehető leglazultabb.

Az egyik képen korán reggel elkergeti Abrahám Hagart. A másikon ez fiával együtt már-már szomjan hal. A táj azonban viruló áldott vidék!

Honnan e diszes növényzet, ha nincs víz?

Az olaszok termeibe lépven, emelkedik a festmények értéke, emelkedik élvezetünk, de emelkedik egyszersmind elrémülésünk is a kép és névsorozat baklövésein. Másutt, ha egy kép szerzőjét nem ismerik, oda írják, hogy ismeret-

len „N. N. modorában“ stb. Itt névtelen műveket a legnagyobb művészek nevével diszítik.

Ha egy Madonna arcot a 13. 14. század valamelyik bódéjából Cimabuenek tulajdonítanak, megvan benne legalább a nevezetnek byzanci typusa.

Ha azonban egy Mária kép Gentile da Fabriano modorában (t. 1440.) Sienai Guidónak (1221.) tulajdonítatik, akkor nincs mentség.

Hogy lehetett azt a keresztlevélt rút, eltorzított, fajankós, lakirozott, de nem festett alakjaival — Marco Basseti nevével jelölni, a ki Rocco Marconi, Vittore Carpaccio és Palma vecchioval az ó-velencei iskola büszkesége?

Nem bűn e a hostyának egy számaron sz. Antal által megkisértett büverejét, egy gyöngge utánzó nyomorú másolatát (Gozzoli modorában) Masaccionak tulajdonítani?

Két imádkozó ősz, félreismerhetlenül Quentin Messys modorában, Ghirlandajo nevével!

Kárpótlásul aztán kapott a németek terme egy toscani modorban festett keresztlevélt.

Négy jelenet szt. Ágoston életéből, az ó-bolognai modorban festett gyöngé mű, és egy legalább is kétszáz évvel ifjabb másik, mind a kettő Giotto nevével büszkélkedik; holott e nevezetes mester két igazi, eredeti képe, különbözve ezektől, mint ég és föld, mellettük függ!

Mentül magasb régiókba érünk, annál megbocsájthatatlanabbak lesznek e bűnök.

Egy „Madonna sziklás tájban“ borzasztó mű, alaktalan, szintelen, kifejezéstelen, valóságos gúny a szt. családra és a művészetre, — épen-séggel Leonardo da Vinci nevét viseli! Egy „Mária kép, két szenttel,“ oly modortalan, hogy lehetetlen hazáját csak közelítőleg is meghatározni: Coreggio legyen!

Rafael nevével dicsekszik a huszadik szobában három kép, mely ellen ő maga ünnepe-lyesen óvást tenne. M. Angelo a sorból természetesen nem maradhat el: neki szenteltek egy „imádkozást az olajfák hegységén.“ Ennél azonban lehetséges, hogy legalább a rajz tőle van. Ebben van erély s erő. A festésben alig.

Ha az ilyen némü-nemi octroy ellen könnyel fegyverkezünk, találunk itt elég élvezettest, sőt megigézöt is.

Itt vannak a nagyok: Rafael, M. Angelo, Correggio, Caravaggio. — Tekintsünk bár hova e termekben, mindenütt akadunk gyönyörteljesre. — Ott az a „Madonna gyermekével,” tulajdonkép Fra Fillippo Sippi, a festész, felette rút nejével, kit, miután maga elhagyta a zárdát, szintén zárdából szöktetett el. A képen némi csorba esett, de mégis eléggé jellemzi Filippo szellemét, ki a legmagasabb üdvérzület kifejezését, mint élvezést a valóban leltele fel; míg ájtatos kortársa Fiesole azt majdnem egészen érzékietlennek, test nélkülinek képzelte. Azért oly soványak alakjai.

A 20. szobában van Rafaelnek két ifjúkori műve: „Krisztus keresztelése és feltámadása.“

Nehéz ugyan Rafael ifjúkori műveit Perugino tanítványainak művei közül kiválogatni, miután valamennyi a mester modorának szük körében mozog, nevezetesen a fej, kar és láb

mozdulataiban határozott utmutatást követ; e két képen azonban oly finom érzelem nyilvánul, mint a melyet az egész iskolában nem találunk; a nyűg alatt is mozog már a szabad szellem, az előadás bájával egyesülve. Későbbi, de még mindig elég korai szakból való a „Madonna del Tempio.“ E kép igénytelen ifjúkori művészeti szakának zárkövét képezi. Benső érzés élteti az egészt, az anyai örömök üdve, és a legbűvösebb gyermeki boldogság. Az anya a gyermeket, úgy látszik, ép a fürdéből emelte ki és megigézten nyomja ajkához, kebléhez.

Olyannyira érzés az egész, hogy a művészet igényei majdnem elhanyagolják; a szinezés már-már nagyon is könnyü olajfestménynek, mintha frescoban volna; a rajz, különösen a kezekben, hibás, csaknem alaktalan; a szüz anyának nyitott szája korlátolja szépségét; az elrendezés történetesnek látszik; életképi igénytelen egyszerűség és valóság. A kezelés alig igyekszik külső tökéletességre. A szerénység példányképének nevezhetnők a kivitelt, csak a

legszükségesebbet lelhetjük fel benne ; a benső tartalom hadd gyakorolhassa teljes hatását !

Közvetlen azután festette nyilván ama Madonnáját, mely a kilencedik teremben függ. A festészeti kezelés majdnem azonos az előbbivel, a színezés, a sárgás carnatio, sőt a gyermek typusa is, alig szenvedett változást. És mégis a művész más fejlődési szakában állunk.

A gondos igyekvés a külső alakításban meglátszik rajta. A csoportosítás és elrendezés törvényei pontosan követvék. Kitűnik már itt az akarat : elegettenni tökéletesen a compositió szabályzatának, a nélkül azonban, hogy az előadás melegségéből vesztené valamit. A két gyermek, Krisztus és szt. János, a beszéllő szemek nyelvén fecseg egymással ; bűbájos és kedélydús minden taglejtésük, arcvonásuk. A szűznek állása és testhordozása megigéző, az embernek hevesebben kering a vére, szépsége eszményi ; és még is csupa igénytelenség, természetesség. A vén Erzsébet mellette szinte elijesztően rút. A rajz, a mintázás tökéletes. Fönt

a légben volt még két angyalfej; de azt, mint feleslegest, egy tudós műértő kivakarta, egy-két szürke felhőt tevén helyébe.

A szegény Józsefet, az ifjú szüz anya ősz férjét, majdnem kifeleadtük a csoportból. Ő is ott van, egy bõtra támaszkodik. — —

Ugyan e teremben van még a sokat vitatott „Madonna de la Tenda.“

Spanyolországban, az Eskurialban, később az Asturiai herceg palotájában volt egy Rafaeli „Madonna de la Tenda.“

Azon meggyõzõdésben, hogy ugyanaz, vette Lajos király, még mint korona herceg a jelen képet Sir Thomas Baring-tól 5000 fontért.

Már most azonban feltámadt a Turini-tárlat, az Albani gyûjtemény Romában, és a Bécsi Akademia, azt vitatván mindenki, hogy nála van az eredeti.

Nemsokára azonban „jött a hír“ Spanyolországból, hogy Wellington nem vitte el az Escurialból e képet Angliába, hogy hát az eredeti

még mindig Spanyolországban van, hogy hát az a négy másik hamis!

Átalános rémülés.

Nemsokára azonban vigasztalódás, megnyugvás és kibékülés minden oldalról.

Megegyeztek abban, hogy mindenik tartsa a magáét eredetinek, a másét pedig hamisnak, de hogy a spanyolt tartsák valamennyien hamisnak — vagy még jobb, nem is létezőnek. — Vannak olyanok, kik azt állítják: hogy mind az öt hamis, és csak Rafaelnek egy vázlatos rajza után készült, mely rajz Devonshire herceg birtokában van és kétségtelenül eredeti.

Az elrendezésben emlékeztet e kép a „Madonna de la Sediara,” csak hogy Mária arcélben látszik, szépsége nem valami különös — sőt némileg „hétköznapi”-nak mondható. Szt. János egészen a „Sediából,” Krisztus a „Sixtina” angyalai közül való.

Már ez is másolásra utal, ámbár kitünő másolásra, mert a széles, biztos műkezelés Rafaelre emlékeztet.

E kétséges képtől térjünk át egy kétségtelenre; t. i. egy kétségtelenül hamisra, szt. Cicellére. Nem rég vette Lajos király harmincöt-ezer forintért.

A bolognai Pinakotheka ama ismeretes nagy festményének egy alakja. A később szentté lett Elena del Ooglio számára festette amazt Ráfael.

Eltekintve a kivitel és a kezelés modjától, rögtön felötlik a kérdés, hogy festhette Ráfael ezt a képet, — egyetlen egy alakját egy nagyobb művének.

Csak két eset lehetséges.

Vagy tanulmányul a nagyobbik előtt. Erre nincs egyetlen példa se; Ráfael soha sem festett tanulmányt tökéletes nagyságban, tökéletes kivitelben nagyobb képeihez úgy, hogy ezek csak a tanulmányok másolatai lettek volna. Legvalószínűtlenebb azonban e feltevés Cicelle korában, Ráfael utolsó éveiben, fejlődésének tetőpontján, épenséggel oktalannak mondható.

Marad a második eset.

Másolatúl a nagy kép után.

Ez azonban ép oly valószínűtlen. Rafael, utolsó éveiben tulhalmozva munkával és rendeléssel, honnan vett volna időt, kedvet, műveinek alakjait másolni, ily szolgálai pontossággal?

De a lehetetlent lehetségesnek föltételezve: képzelhető e, hogy „Cicelle“ teremtője azt másolta volna, a nélkül az indok nélkül, mely állását, tartását, elbűvölt felfelé tekintését megmagyarázza: értem az éneklő angyalcsoportot.

Ha ehhez hozzá vesszük még a kezelést, mely a másolás bélyegét homlokán hordja, és a jobb kar hamis mintázását: megleszünk győződve, hogy Rafael ecsetje itt nem dolgozott.--

Szint e teremben van egy negyedik képe Rafaelnek. És ez kétségkívül eredeti. Mégis vitatkoztak rajta. Rafael arcképének állítja a képsorozat, mert Vasari „Rafael életiratában“ előfordul egy hely: „ed a Bindo Altoviti fece il nitratto suo dove era giovine.“

És ez nem lehetett Altoviti herceg

arcképe, hanem egyedül Rafaelé! Természetesen büszkesége volt a Müncheni tárlatnak Rafael sajátkezű arcképét, mint egy őt magát, birni. Pedig, fájdalom, e kép 22 éves fiatal embert állít elő körülbelől, és Rafael 22 éves korában, azaz 1505-ben, így nem festett még.

E kép legjelesebb korába való, talán 1512-be, a mikor épen Bindo Altoviti e képhez illet, miután september hó 26-án született 1490-ben. A müncheniek ragaszkodván „Rafael arcképéhez,” ép oly nevetségesek, mint az ismeretes Dresdai feljajdulás, midőn kisült, hogy „herceg Sforza“ Leonardo da Vincitől — csak „Morett az aranyműves“ Holbeintől!

Coreggio hétszer fordul elő a tárlatban, de e hét mű alig nyújtja képét a nagy mesternek.

A már előbb másolatnak említett Madonnán kívül, az „olvasó Amor“ is másolat — ugyanazon okokból, mint szt. Cicelle. A nagy

eredeti Londonban van: „Amor iskolája“ nevezet alatt.

Egy másik kép, a mester nevével, egy „Ecce homo“, műkezelésében, impastojában, zománcos színeiben emlékeztet ugyan rája, de ily helytelen rajzzal, nemtelen kifejezéssel vakmerőség volna őtet vádolni.

Van még a kilencedik teremben egy „Madonna gyermekével és néhány szenttel,“ szintén Coreggionak tulajdonítva; oly magasan függ, hogy alig lehet róla itélni. Összbenyomása azonban, nehéz színeivel, fekete árnyalásával, közönséges jelenetezésével alig mutat a félárnyék és a szellemdús humor mesterére.

Valamennyi között a legjelesebb egy kis képecske, a „fuvolázó Faunus.“ Az egész alak rajza oly finom, mozdulata oly eleven és helyes felfogású, e mellett oly egyöntetű mesteri kezelésében és színezésében — az átfestett kék ruhát véve ki egyedül — hogy szemeinket alig vonhatjuk le róla.

Ép úgy mint Coreggionál, áll a dolog Ti-

ziannál is; vele sem ismerkedhetünk meg itten tökéletesen. Mégis jobban, mint Coreggioval. Egyik képe ugyan „Jupiter és Antiope“ az idő viszontagságaiban sok csorbát szenvedett; annál épebb egy másik: a „szent család.“

A szinezés és a szépen egybeolvadt festés igen finom. A Madonna szépsége az eszményinek körébe emelkedik, a mi Tiziánnál nem valami gyakori.

És mégis, egészen Tizian. Szemeiből inkább világi örömök utáni vágy tündöklük — mint mennyei megadás.

Pietro Aretino, az olasz költő arcképe éppoly kitünő.

Nem szépsége, hanem történelmi jelentősége miatt nevezetes Tizian egy másik arcképe: „V. Károly római német szent birodalmi császár“ fekete ruhában, támlás széken. Nehány kevés ecsetvonással oda van varázsolva az egész jellem: „a világnak életúnt ura ez, ki a zárda felé siet.“

Az egész mű csak vázlat, és a felfogás határozottsága mégis megközelíti a tökéletes kivitel hatását.

Hasonlít ehhez hatásában egy másik arckép, egy erőteljes férfi teveször ruhában. Nyilván a festész arcképe. Mintha csak magától támadt volna: mintha nem is volna festve, oly igaz, oly erős; és még is oly vonzó, hogy alig válhatunk el tőle; szeretnénk mély, szellemdús szemeibe tekinteni folyvást, ohajtanók, hogy megszóllamlana. Teremtője Palma vecchio.

Guido Renit nem hagyhatjuk említetlenül. „Mária feltámadásában“ a szent igézet kifejezése oly varázsos a szeliden felfelé vitt szüzben, mint a mennyi báj, mely az angyalokon elömlik. Bűvös szépség mozgatója, éltetője, az egész képnek.

Feltűnő a száraz, világos, majd nem sápadt szinezés. Mintha fresco volna. Annál is inkább, mivel Guido szinezése különben belterjes és viritó.

A szegény bolognaiak iránt már azért sem

szabad igazságtalanoknak lennünk, mivel ugy is elég okuk van a szomorkodásra.

Volt kor, midőn rajongtak értük mindenfelé. Most majdnem feledésben vannak.

De vigasztalódjanak !

Csak a technikai ügyességet, ragyogó előadást kell mindinkább csudálnunk, a benső tartalmat, valóságot, tárgyválasztást mellőznünk — és nem sokára ismét mélyen benn leszünk a bolognaiak imádásában.

„Festeni“ tudtak.

De ne szóljunk róluk kicsinylőleg: köztük van az a művész is, kiről Rafael mondja, hogy a legszebb Madonnákat festé.

Francesco Francia.

És a tárlat nem talán egyik legszebbikét — hanem egyenesen legszebbik Madonnáját birja.

És ez az a híres kép, mely Josefin császárné birtokában volt valaha: a „Madonna a rózsalugasban.“

Vidám égbolt, mosolygó vidék, viruló ró-

zsákkal elborított rét. A meztelen gyermek mosolyogva fekszik a fűben és felpillant anyjára ragyogó szemeivel. Ez — maga se tudja, örömhöl, ájtatosságból, anyai szeretetből-e, — kezeit keblére téve térdre akar borulni. A kifejezések mily megindító valósága, mélysége! Az érzés mily tisztasága, mily nemes a rajz és minden mozdulat! És a színezés mégis mily igénytelen.

Hasonló értékű egy másik kép, ugyan abban a teremben. „A szüz megjelenése szt. Bernátnál“ Peruginótól.

E mester műveiben nem a jelenetezés ragadja meg a nézőt. Nehány kevés, csekély változatosságú fejtartásra, állásra, mozdulatra szoritkozik mindég; sz. Bernát is csak alig csodálkozik a tulvilági jelenésen. De a rajz szigora, egyesülve a színezés mély belterjességével, ünnepeles komolyság mellett, valami fellengőt kölcsönöz a festménynek.

Salvator Rosának is találjuk itt néhány kitűnő képét. Többnyire banditák, katonák stb.

Azt mesélik róla, hogy egy ideig a haramják között tartozkodott, hogy tanulmányozza a „Montagna“-t. Gyóntatóatyja halálos ágyán kényszeríté, hogy vegye el könnyelmű gazdasszonyát. „Nem bánom — felelé — ha szarvak nélkül nem jöhet az ember a paradicsomba.“ — Az éber szellem meglátszik minden ecsetvonásán.

És ezennel búcsuzhatnánk a régi Pinakothekától. Csak még a Loggiákat tekintsük meg. Ez ivezetes folyosó, messze elnyulva 25 osztállyal. Elkábító szingazdagság és ragyogás. Valamennyi iv és falrészlet el van boritva félkör alakú frescokkal, többnyire Cornelius tervei után. A festészet egész történelme.

Valamennyi jelenetet leírni lehetetlen volna. Oly szingazdagság, ragyogás, tündöklés: hogy az ember tündér palotába képzei magát.

A legnagyobb ívbolt Rafael halálát mutatja.

X. Leo pápa és Bembo bibornok közelednek a disz ágyhoz, melyen a holttest nyugszik.

Felette utolsó műve: a „Transfiguratio.“ Kétségbeesetten reáborulva szeretője Fornarina könnyekkel áztatja kezét; Giulio Romano és Marc. Antonio barátjai gyászolva ülnek mellette. Ime, a legnagyobb művész halála.

IX.

Ha a régeből az újabb Pinakothekába sietünk, főképp azokról emlékezhetünk meg, miket az előbbi fejezetekben már általánosan mondtunk a korunkbeli képzőművészet állásáról. Hat nagyobb, öt kisebb teremben és tizennégy szobában meglehetősen képét nyújtja e tárlat az egész ujkori festészetnek, kitünő oldalaival, és hibáival. A müncheni iskola nagyja tűnik ki mindenek előtt.

Kaulbach.

Az ő nevét ismerik talán mindenütt. Sokan rajongnak érte.

Ugy beszélnek róla, hogy néha szinte azt hinné az ember: lám megjött a festészet Messiása! Itt a második Rafael. Annál inkább csudálkozunk aztán, hogy művei még sincsenek háttással a népre. Némelyek a hiányos színzománcal akarják ezt magyarázni.

Mások azt mondják, hogy korunkban egyáltalában képtelenné lett már a nép ismerni és élvezni a szépet.

Ha ez áll, akkor csak feküdjünk mentől előbb sirunkba.

Akkor ép oly kevésbé lehetséges ezentúl festészet — értem virágzó — mint zene, költészet; egyszóval bármi féle művészet.

És mi volna az élet művészet nélkül?

De sokan szeretnek, ha valami balul indul, rögtön kételkedni az emberiségen és a jövőn, a helyett, hogy a hibát a dologban magában keressék. Pedig az emberiség, ha már változás

történt benső tulajdonaiban, inkább jobb lett mint rosszabb.

És halad folyvást.

És haladni fog, mert haladnia kell, míg a jó, a szép és az igaz nem lesz többé három különféle dolog, hanem egyetlenegy, és ugyanaz.

Mint sok másban, a hiba itt sincs az emberekben, hanem a dologban, vagy — az emberben, Kaulbachban. Szemléljük azt a művét, melyet az itt kiállítottak közül általánosan a legjelesbnek mondanak.

„Jeruzsálem rombolását.“

E mű, a mint legkitünőbb, legkitünőbbben is jellemzi a ferdeséget. Kaulbach lángelméje és hibája legkiválóbban tűnik ki rajta.

Bizonyítéka egyszersmind annak is, hogy mennyire ingadozó még a talaj, melyen a mai festészet áll. A művész a lángelme helyes tapintatával választja meg anyagát, egy felséges anyagot, mintha magasabb ihletben érezné hivatását: új lendületet, új irányt adni művészetének, egyedül helyes, egyedül életre való irányt,

— és a kivitelben elrontja az egészet, a midőn a roppant történelmi szellemet, mely lángbetükben tündöklék előtte — elannyira, hogy valóban felesleges lesz minden hitregetani gépezet magasabb magyarázatához — legendai visiókép fogja fel.

Itt aztán természetesen vesztegetés minden művészeti mesterfogás, minden különben csodálatra méltó kezelés, minden szellem a részletben, minden lángelme az alapgondolatban.

Az egész mű menthetetlenül tönkre van silányítva legszebb hatásában. A művész állítsa elé a szellemet, mely a történelmi tényben nyilatkozik, egész összefüggésében, minden következetességében; de ne azt a künt álló bűvös szellemet, mely rejtélyes csodával hat az eseményekre kívülről.

Az a visszatetsző, hogy Kaulbach a hatalmasan megkapó rémjelenet mellé oda festi az angyalokat, profétákat és a bolygó zsidót: az esemény és cselekvény *e l v o n t s z e l l e m é t* még *e g y s z e r* oda mázolja a cselekvényhez.

Mivel a túllépő szempontját hamisnak ismertük fel, elhagytuk, és mivel elhagytuk, nem lehet hatással reánk a művész, ki még rajta áll. Kaulbachnak különben más híres képeivel sem tudok megbarátkozni.

Például a hún és római szellemek ütközete.

Az elesett két nemzetbeli bajnokok feltámadván — fent a felhők között újra megkezdik a csatát.

Miféle hatással legyen ez reánk? Hiszen korunkban még a gyermekek se hisznek a kísértetekben.

Mi legyen ez, mit akar evvel a művész? Hiszen ez lehetetlen valami, olyas a mi nem létezett soha se! Itt nincs hús, nincs vér, itt nem érezhetünk részvétet, félelmet, rokonszenvet. Ezek agyrémek, és mi, mi emberek vagyunk. Minket nem érdekel más egyéb, kivéven egyedül az embert. Amahhoz semmi közünk. — —

És mily közel feküdt a tárgyak legnagyobbszerűje, a catalanumi csata. Képzeltünk-e dicsőbb feladatot egy művészi ecset szá-

mára? Itt küzd a régi, rothadozó és roskadozó polgárosodás az új-kor gyermekeivel, kik lerontják azt gyökeresen, de csak azért, hogy véreikkel öntöztvén, frissítvén a mezőt, az újra gyümölcsözhessen üdvösebben.

És a „Reformatio“ mily szinpadias! e szónak csak rossz, de nem jó értelmében. Drámaiság például nincs benne. Egység nincs benne. A részleteken uralkodó fő nincs benne. Luther áll ugyan valami emelt állványon a középben, de a többi azért nem igen gondol vele és mindenik el gondol maga-magának, néz a magadolga után, mintha a többi ott se volna. — —

Az egész csak csoportosítás. Ugy nevezett „élőkép!“ Valahányszor szemlélem, csak azt várom, hogy: „no most villan fel a tulipiros görögtűz!“

A harmadik terem egészen az ő műveivel telt meg. De ezek vagy épenséggel csupa jelvényes művek, vagy oly tárgyuak, hogy hosszadalmas commentár nélkül lényegükben sem lehet érteni, tehát nem is szépművek,— vagy La-

jos király mértéktelen hizelgő dicsőítését tüzték ki feladatúl, minden általános művészeti érdek nélkül.

Egyébb itt lévő művei sem igen szolgáltatnának alkalmat: újat vagy nevezetést mondani bár mily tekintetben.

Hogy Schnorrtól nincs itten több kép, azt őszintén sajnáltam, ép úgy, mint azt, hogy frescoit a királyi palotában nem láthattam.

E művész teljesen a mai művészet feladatának terén mozog. A mai művészet legmagasabb feladata az ugynevezett profán-történelmi kép, és előkészítője a legnemesebb genre. A genre, a mint csak ritkán látjuk, — történelmi, magas modorban érezve és componálva, tele történelmi szellemmel. Van genre képünk, de kevés olyan, melynek alakjait csak cselekménybe kellene hozni, hogy meg legyen a valóságos történelmi kép. A mi történelmi képeinken még az álom ólomsulya fekszik. Minden

iskolának meg van még a nyüge. A franciák legelől vannak, de, mint mindenütt, nagyon is színpadiasak. A müncheniek, ismert hibájukon kívül, még a jelmeztár-kórságban is szenvednek. De még is jó, hogy festészetük legalább halad ez uton.

A magasabb genre és a történelmi kép ugyszólván, csak most született.

Kezdeményezést látunk már a velenceiek-nél, Rafaelnál, s már az előtt a firenzei iskolánál epised alakjában. De a középkor még fel nem ismerhette a történelmi szellemet, nem volt elég tárgyilagossága. A történelmi kép még mindig, úgyszólván parlag tér.

Erre lépett Schnorr.

Legjobban tetszett nékem ama kép a 8-dik szobában, melyen Hagen és Volker, Krimhilde-től megtagadják a köszöntést. Mily felfogás, mily alakok, mily történelmi hűség, nem csak a jelmezben, külsőben, hanem valamiben a mi ennél lényegesebb. — És most valami igen furcsát érintettünk.

Történeti hűség, nem a jelmezben, hanem valómi fontosabban: mi ez? — Tudjuk, hogy valamennyi régi viruló művészeti korszak saját ruháit, jelmezeit, szokásait bele-vonta művészetébe. Mivel jól érezték magukat, azt hitték, hogy soha és sehol sem volt máskép, és mivel egész emberek voltak a hibás különleges jelmezekben, annyival jobban találták el az általános emberi jelmezt. Az oltárkép előtt térdeplő tömeg saját folytatását látta az oltárképen. A népet soha sem fogja érdekelni az egyes történelmi tény — mint olyan, hanem egyedül csak mint tükre saját életének, és egyáltalában balvélemény, hogy a művészet feladata: egyszerüen egy bizonyos tárgyat állítani elő. Az, a kinek festetett, — az öntudat, melynek elébe fog állítatni: kell hogy már előre benne legyen, hogy feltalálhassa magát benne.

Ebből még nem következik a történelmi hűség megsértése: egyesítve lehet a jelmez hűsége e második mozzanattal is, ugyszólván a benső történelmi hűséggel, az alakok hűségével

a tárgyhoz és a nézőhöz. És ez megvan Schnorrnál, és ez hiányzik a legtöbb divatos történelmi festésznél.

A régiéknél a külső hűség hiányzott, a mieinknél hiányzik a belső, hanem megvan a régészeti készlet. Pedig jobb volna, ha megint ott állanánk, a hol állottak a régiek: a benső vidorságnál, jólétük tükrénél, valóságos történelmi érzéküknél, az elhibázott jelmez dacára.

De korunk történelmi képein mily embereket látunk? Mindeniknek vonásain meglát-
szik, hogy vagy maga titkos rendőrszolga, vagy hogy titkos rendőr szolgától fél. Korunk embereit látjuk mindenütt. Álszégyen alatt minden egészséges szenvedélyt elrejtő, minden egyénit megtagadó, regisztrált, reducált, nyakig begombolt, vonalzóval, harapófogóval készített embereket.

Ha ismét egész embereket lát maga körül a művész, akkor nyúljon bele bátran a mindennapi életbe és mutassa be alakjait a mult hőseikép; adjon nekik különben hű vagy hűtlen jelmezt;

igy tettek a régiek. — Most azonban tanulmányozzák a középkori jelmezeket, mint valami színházi szabólegények, és bele dugnak görvély kórban, sápadtságban szenvedő asszonyokat és aszkóros férfiakat. Így támadnak aztán az ujkori Madonnák is.

Ezeknél igaz, más tényező is szerepel. Mi a szentnek helyébe a jót tettük, és helyesen. De nem csak a kezelés jő tekintetbe, hanem a tárgyválasztás is.

Schnorr után Hesz érdemli meg figyelmünket és Adam.

Mind a kettő az újabb haditörténelemben forog többnyire. Oly tárgy, mely helyes tapintattal számíthatik a genrehez, bár mily történelmi fontossága is legyen az egyes mozzanatoknak. A hadviselés divó alakjában hiányzik a művészeti eszmény, a vezér a cselekmény folyamába nem lép, az egész gépies jellemmel bír. —

Van itt aztán sok érzelgős kép is. Természetes, hisz Németországban vagyunk. Sok lyrai

tárgy. A kedély egy-egy dallamos hangulata, a történelmi kép széles és drasztikus modorába felesigázva. Az ilyenek előtt aztán ácsorog a publikum, és a szinpadiasak meg a vastag humoruak előtt: „Seni, Wallenstein holttesténél“ itt a selyem szöveteket csudálják; — „Consilium Medicum“ a hol valamennyi orvos nem tud mit csinálni. — „Szivarzó iskolás gyermekek“ rettenetes arcfintorításokkal; — „Paraszt menyegző,“ a milyen előfordul az operában, de nem az életben, holdvilág és fáklya; „Egy vén paraszt madárijesztőt állít,“ nem tudni, melyik a paraszt, melyik a madárijesztő! —

Aztán a híres „Candidát Jobst“ — egy csuklyás barát számaron, háta mögött egy apró hordó lóg, melyből kiesett a dugasz; a derék barát hallja, hogy folyik ki a tüzes veres bor, de másra gondol, hátra se néz, csak megállítja szamarát és — fütyül neki. — Aztán „Az első hó,“ ez valóban kedves genre kép, úgy mint ama másik is: „Férj és feleség,

kutya és macska,“ valóban csodálatos békességben e kontrás elemek.

Van itt aztán egy-két értéktelen kép a „magasabb és legmagasabb“ kezektől. Ez is akad tömérdek tisztelőre.

Most még mondani kellene valamit a Münchenben „t a r t ó z k o d ó“ szobrokról is; mivel azonban nem láttam őket, nem is szólhatok erre vonatkozólag mást, minthogy szivemből gratulálok a kedves olvasónak, hogy ez egyszer szerencsésen menekült a már-már fenyegető veszélytől — általam még egy néhány fejezetben untattatni.

III. KÖNYV.

EGY SVÁJCI VÁROS.

Jelige :

Mi úgy találtuk, hogy a svájci
és különösen a zürichi nép bőkezű,
nagylelkű és lovagias.

Liedemann Hugó.

Contra jelige :

Alea jacta est !

Ulrik von Hutten.

I.

Ime tehát a nagy nap, melyen először lát engem Svájc. Avagy szerényebben szólva: melyen először látom én Svájcot.

Tizenkettő és egy között szelte át velem a Boden-tó hullámait a büszke gőzös.

Az első tó volt ez, melyet közélről láttam. Hathatós, fenséges benyomást tett reám; annál is inkább, mivel némileg viharos volt.

A távol partokon itt-ott köd borongott, mégis vagy harminc falunál és helységnél

többet számláltam utunkon Lindautól Romanshornig.

De nemcsak köd, hanem erős szél is volt; néha viharrá emelkedett. A hajó folyvást himbálózott, és egy szegény szabó legény, a szó teljes értelmében, tenger-beteg lett.

Romanshorntól csakhamar tovább siettem vasuton; erdős völgyek közt eleintén; nem sokára azonban feltünedeztek messziről a churfirsteni havasok.

Első sejtelme volt ez a Svájcnak.

Négy óra felé lehetett, midőn egy sötét alagut alól kirobogva, előttünk feküdt meszsze elterülve a tó, a város, melynek mind fekvése, mind maga, első látásra rendkívül megtetszett.

Csodálkoztam azonban, hogy a pályafőnél oly kevés kocsi van. A mi pedig van, az is csak egy-lovas s rendkívül ócska.

Azt mondták, hogy örüljek hogy kaptam kocsit; többnyire egy se áll kinn; két lovas meg Zürikben egyáltalán nincs.

Ah! ez a respublikai egyszerűség. Örültem ennek is.

Egy-lovason hajtottam tehát végig az utcákon. Azaz hogy hajtásról szó se volt, mert a kocsi igen lassan ment.

Eleintén ódon kinézésű és ujdonat-uj házak sűrű tömkelegében voltunk; nemsokára azonban tágasb helyiségekbe jutottunk, az ugynevezett kül-községekbe, s ezek egyikében, Flunternben vettem volt szállásomat.

E városrészben aztán soká tévelyegtünk. A kocsis t. i., ámbár megmondtam neki utcát, házszámot, sehogy se tudott rátalálni. Minduntalan megállott és kérdezősködött.

Csodálkoztam ugyan ezen, de mégis örültem neki. Legalább jól körülnézhettem.

Ha hátra tekintettem, — a tó, az Ütli-hegy és a belváros két része — a Limmat folyócskától elválasztva — terület el előtttem.

Homlokban a züriki hegy, mellettem a műegyetem nagyszerű, dombon álló épülete, körülöttem pedig Fluntern.

És mily kedves volt ez!

Csupa tiszta, csinos, könnyü modoru házak. Itt-ott egy egészen svajci építés szerint. Minden háznál verandák, vagy legalább is erkély.

És e tömérdek ház — mindenik inkább nyaralóhoz hasonlítva — tarka-barka, zöldülő, viritó kertek közé volt szórva. Majd mindeniknek meg volt a maga kertje.

A képnek jelleme főkép a csinosságban alapult. Ház, fa, kert, rét, korlát, rácsozat, minden a maga színét mutatta a legnagyobb tisztaságban.

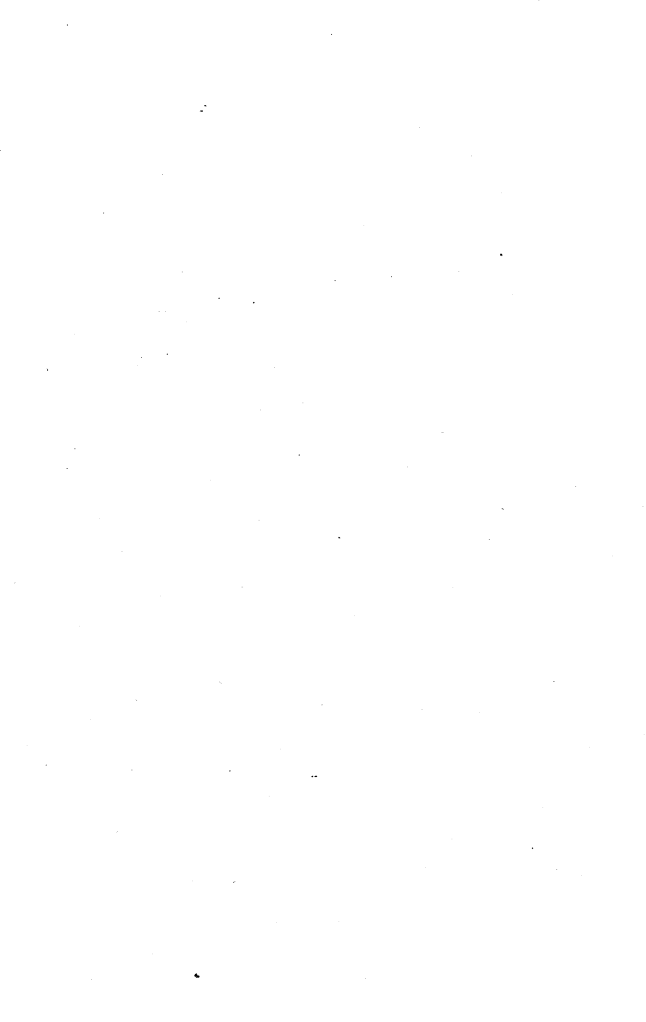
Egy szóval: kedves volt az egész. Majd nem eszményiesen kedves. Csak az nem volt eszményi, hogy a csinos, sőt néha gazdagon felszerelt verandákon, erkélyeken, a legnagyobb közönyösségben kandikált ki a nagy világba, hosszú kötelekre felaggatva, mindennemű fehérre: női harisnya, férfi ing, női és férfi lábravaló stb. a legcordiálisabb egyetértésben, minden géne nélkül lógtak ott, a legszembe-

ötlőbb helyeken. Különben ez is tisztaságra mutat, mert hiszen hála istennek mind szépen meg voltak mosva.

Kocsisom valahára ráakadt lakásomra, és szemlémnek vége volt. — — —

Még az nap estve mentem néhány pajtásommal csónakázni a tóra.

Felséges ladikázás volt. A tó vize varázsoosan rezgett a hold sugarában. Messze s távol a havasok homályos körvonalai látszottak. Mindenfelé különben ház és kert, liget, bokor és fa. A kivilágított utcákon élénk sürgés forgás. A tóból beveztünk a sebesen folyó Limmatba is; ez a tóból ömlik ki. Este rajta evezni majdnem velencei reminiscentia. A házak ugyanis a Limmat mentében többnyire közvetlen a vizből emelkednek ki. A két part be van falazva egészen, és különösen a folyó hátáról nézve úgy néz ki, mint valami velencei csatorna. Hazamentemben meg voltam győződve, hogy Zürik a világ legkedvesebb városa.

II.

October havában a Svájcban rendesen megszűntek már a kirándulások. Csak egy-egy hóbortos angol bolyong még a havasok országában ide s tova.

Ámbár távolról sem akartam ezek sorába számíttatni, mégis tettem otllétem első napjában kirándulást.

Hová? . . . Talán a berni felvidékre? A Jungfraura, a Mont-Cervinre, a Mont-Blancra?

Oh nem.

Csak a „Waydra.“

A ki tovább tartózkodott Zürichben, ismerni fogja e kedves mulatóhelyet. Ide rándultam néhány ismerősömmel.

Jó ideig csak az említett külsőségeken keresztül vezetett az ut. Minden szép, minden csinos, kedves, csak a néha nem sejtett belterjeségben felszálló bűz és a rémítő por háborítja élvezetünket.

E por eleintén igen kellemetlenül hatott reám. Sehol se láttam még oly következetesen, erélyesen, fesztelenül fellépni mint itt. De később csak hozzá szoktam. Nekem megvan az a betegségem, hogy rosszul érzem magamat, ha a csizmám nem fényes és tiszta. Mig Zürichben tartózkodtam, e betegség elhárításáról, enyhítéséről, keresztényi türelemmel lemondtam. Átláttam, hogy lehetetlen itt létezni a nélkül, hogy a lábtyű sáros vagy poros ne volna.

Ez volt a két alternatíva.

A mint mondtam, ehez hozzá tudtam szokni.

De a mindenfelől felbugyogó bűzhöz, bár egy évig tartózkodtam ott, sehogy sem.

Mindig csodálkoztam: honnan veszik a derék zürikiek e tömérdek nemleges illatot.

No de hisz volt kilátás mindkettőtől szabadulni nemsokára. Kiértünk a szabadba.

Mily szorgalmas munkálat, kezelés, mily zöldség! — és huh! mily — illat!

Itt kérdeztem magamat először: honnan jő ez az illat? még az ur Isten szabad ege alatt is! . . . akár fél-, akár egy-két órányira a várostól, mindig üldöz ez.

Honnan származik?

Valamitől „was ich gar nicht nennen mag“ a mint Pali mondja.

Evvel locsolják réteiket, vetéseiket. Látni mint hozzák a házakból, mint viszik a rétekre, hosszú keskeny hordókban. Őszkor ugyanezekben viszik haza a mustot.

„De hisz ez borzasztó!“

„Ah nem;“ hisz jól ki vannak mosva.

Köszönöm alásan. Önök igen is gyakoriak.

A „Wayd“ csinos helyecske, erdő tövében, szőlőktől környezve, egyetlenegy házból áll, mely a nyugati dombláncolat hátára van építve.

Előtted terül el a város; beláthatsz minden zugába, minden udvarába, kertjébe. Élénk, változatos, szingazdag, mozgalmas kép.

Jobbra az Ütli — ez a valóságos kilátási hegy Zürikben, — balra a sokkal kisebb, erdőkoronázta Züribergre támaszkodik.

Tovább, egyenesen : a tó, hosszan elnyulva, élénk zöld színével, tömérdek lobogós sajakától, vitorlás gőzöstől élénkítve.

Szemed követi partjait. Nyaraló, nyaralón, kert, kerten. Tömérdek helység mind a két oldalon, szeliden emelkedő talajon.

És a zárkő?

Messze, messze, mintha a tó tulsó végéből délibáb gyanánt emelkednének ki az örökös hó és jég borította havasok.

Nemde pompás lehet?

Egy pohár bor mellett még szebb lehet Megrendeltem. De meg nem ittam. A mi hiányzott erőben, zamatban: helyettesítve volt savanyúsággal. Lőre, Még pedig rossz lőre.

A legszomorubb volt, hogy a mint egy ezekben jártas ismerősöm mondá, — magyar bornak hágtak ebben a nyakára!

Valóban budai bor volt, kétharmadrészben zürikivel keverve.

Hogy ez utóbbi nem inni való, azt még a zürikiek maguk is átlátják. Elrontják vele tehát a magyart is.

Svájcba sok barmot, lisztet és bort hoznak tőlünk, de ez utóbbit ritkán hagyják meg a maga szüzességében, azt mondják: nagyon erős, nagyon jó és — nagyon drága volna még a legközönségesebb is!

A takarékoság szép tulajdon; de a svájciak a martyromságig fokozzák ezt, többi közt a borban is.

Hát miféle nevezetességet lehetne itt látni? kérdém, midőn másfél órával később a város utcáiban bolyongtunk.

Zürich — e roppant gazdag város — legnagyobb nevezetessége az, hogy semmi nevezetessége sincs. Ha csak nem akarja ilyennek tekinteni a „Kreuzgang“ hóbortos, gondosan újított torzképeit, a templomokat, s egy műtárlatot művek nélkül.

A nevezetességek holt tőkék. A művészek szintén. Legalább is keveset jövedelmező tőkék. Ilyeneket ez iparos városban keresni sértés.

Kislelkűen suttogám :

— De színház csak van?

— Ah! Hogy ne. — Ne higgye, hogy mi semmit sem áldozunk a múzsáknak. Ha más nincs is, de színház van.

No ennek valóban örültem. Mindjárt az nap szándékoztam még a színházba menni.

A nevezetességeket megnézi az ember egyszer-kétszer, legfelebb háromszor, aztán ismét

vége a mulatságnak. De színházba mehet az ember naponta.

— És jó-e a színház?

— Ah! A zürikiek legalább lelkesülnek rajta. Van opera és szinmű.

Egészen mint a nemzeti színháznál.

Ugy találtam, hogy kíséromnek igaza van. Volt opera és szinmű. A közönség lelkesült is mindeniken. De miután néhányszor meglátogattam, elhatározám, hogy a züriki színház engem ne lásson többé!

Szenvedélyes barátja vagyok a színháznak; azaz a jó színháznak! A rossz legnagyobb kínom. Félttem, hogy ha gyakran megyek, elvégre úgy hozzászokom, hogy nem is tudnék többé bosszankodni rajta és rossz előadásain. . . Szomorú, rendkívül szomorú képek, kilátások kezdtek felmerülni bennem.

III.

Ezek váratlan mértékben teljesültek is.

Egy évi tartózkodásom alatt oly dolgokat tapasztaltam, melyek lehetetlen hogy visszatetszők ne lettek volna.

Már az egész társadalmi életmód alapja ellenkezik a magyar ember természetével, szokásával.

Zürikben nincs se nyilvános, se családi élet. Nyilvános élet, nyilvános szórakozás, mulatság, a rossz színházon kívül semmi sincs.

Családi élet sincs. Alig van város, melyben annyi elvált nőt találna az ember mint itt.

Valaki azt mondá ugyan, ha már önmagában minden nő angyal, az elvált nő — kettős angyal!

A nő kezével boldogítva egy férfit, angyallá lesz. Ha néhány év mulva e férfit másodszor is boldogítja az által — hogy elvál tőle, világos: hogy kettős angyal! . . . Ha ez operatókat aztán folytatja, több izben boldogítva még néhányat: hármás, négyes angyal is lehet; . . . elvégre oda is juthat, hogy valamiként az emberszerető Titus — mindennap boldogít egyet.

Ez kétségkívül kellemetes lehet egyesekre, sokakra nézve, de nem lehet üdvös az összesre.

Különben hogy is fejlődnék ott családi élet, a hol a két nem, mint valami idegen, ellentétes, egymástól szorosán el van választva. Szembeötlő ennek mély erkölcstelensége, midön alig találkozhat a férfinem a másikkal, mint egy bizonyos helyen; s így csak erkölcstelen oldaláról ismeri azt.

Valóban ezt feltaláljuk a Svájc legnagyobb részében, a hova Délnémetországból szakadt.

Az ember hiába keres vegyes társaságot, nőt, férfit, együtt. A nemek elkülönítik magukat egymástól. A nők együtt ülnek a kávé körül. A férfiak napról-napra 8—11-ig estve együtt ülnek a kocsimában. Nötelenek, házasok ott ülnek a nap fáradalmi után, isznak, dohányoznak, beszélgetnek. Ezalatt a nők, leányok otthon maradnak, vagy női társaságokban jönnek össze és a szükséges férfiúi élesztő nélkül csak meddő fecsegésben töltik az időt.

Mi hatással van ez nőkre, férfiakra?

Kétségtelenül igen szomorúval. Én művelt férfit nem képzelhetek, a ki nők társaságában nem forgott volna sokat.

A tudomány műveltségét tanuljuk az iskolában, könyvből, tudóstól etc.

A tapasztalat műveltségét tanuljuk a nyilvánosságban. Az élet műveltségét csak a nőktől tanulhatjuk.

Müvelt férfiúnak mind a három szükséges.

A francia, ha nagy gorombaságot akar kifejezni, azt mondja: „Grossier, comme un Zürikois.“ És valóban ennek eredetét főképp az említettben kell keresnünk. Valami durvaságot, nyerseséget, sőt rendetlenséget találunk mindenkin, a kit a nők nem neveltek, csiszoltak. Az ilyen embernek szögletes, feszes minden mozdulata. Ha egy-egynél nem az, ha fesztelen, akkor sértő.

Kétséggel meg van jogosultsága az elkülönzött társaságoknak. Ebéd után pipázás mellett szeret beszélni az ember olyanokról is, a mit nő előtt, idegesebb nők előtt nem lehet tárgyalni, átalán véve, különböző okoknál fogva. A nők viszont szintén szükségesnek találják néha-néha olyanokról tanácskozni, a mi elől a legudvariasabb férfi is megszöknék: rusche, foulard, konyha-recept etc.

De a kivétel ne váljék állandóvá. Kik mindig ilyen társaságban vannak, mindig ilyenekről akarnak beszélni. Ha nem tehetik: rossz-

szül érzik magukat. Borzasztó nézni, ha egyszer valami rendkívüli körülménynél fogva még is találunk nőt és férfit együtt svájci társaságban. Az egyik fal hosszában ülnek a férfiak, a másikon a nők; unatkoznak, szeretnének maguk lenni. Senki se tudja, mit tegyen. És ez kiterjeszkedik a nyilvános táncmulatságokra is.

Tudják-e önök, hogy mint járja ezeknél? Nem, bizonynyal nem, nem is sejtik.

A fiatal ember felkér egy kisasszonyt táncosnéjának. Aztán együtt mennek a bálra. Együtt beszélgetnek, együtt vacsorálnak, együtt táncolnak minden táncot. Csak kivételkép, ha a táncos maga mutatja be az illetőt, táncolhat mással is a leány. Ugy-e bár, hogy furcsa?

És ez nem kivétel, ez a szabály. Csak az a különbség: ha a szülék szegényebbek, ekkor nem mennek a leánynyal, s a táncos fizet kocsit, beléptijegyet, vacsorát. A lány, bármily nagy különben az álszemérem, ez által cseppet sincs compromittálva. Nemde, mintha csak párisi grisette-bálokról szólana az ember.

A mint említettük, az álszemérem is nagyon elharapódzott. A „kneip-system“ mellett ez nem is lehet máskép. A nőkre is a legnagyobb hatással van az.

A nők nem bírnak elég nagy-városi szabad műveltséggel, hogy az idylli gyermetegséget túlszárnyalva, ama biztossághoz jutottak volna, melyben a művészet ismét egyszerűség, elfogulatlanság lesz: — és még sem elég gyermetegek, hogy elfogultak ne legyenek.

Igen boszantó keverék ez.

Egész magaviseletük nyíltság, és a tájszólás is, melyen beszélnek a legműveltebbek is: biztat, hogy ne légy feszes, szertartásos, álszemérmetes — és egyszerre oly szertartásokra, az illendőségi fogalmak oly feszeségére akadsz, oly elutasító hidegségre, mely féltékenyen tolakodásnak tekinti még a legártatlanabbat is, sőt azt is, a mit másutt az illendőség követel. Az ember elvégre nem tudja, hogy viselje magát. Ingadozás, bizonytalanság, korlátoltság az egész. Összefügg ez természetesen az

erkölcsi pedanteriával is, melyről később fogunk szólni.

Ez ingadozó ellenmondásban vélem föltalálni különben a vörös fonalat, mely keresztül huzódik az egész svájci életen, társadalmon. Feltételezve találok ezt már különleges földirati helyzetük által is. Ők hegylakók; mi több, bérclakók. Századokon át el voltak különítve az általános európai polgárosodástól és a legnagyobb gyermetegségben maradtak.

A gyermetegség kétségtelenül igen szép, rokonszenves valami. De e rokonszenvben, a gyenge iránti rokonszenv nagyobb szerepet játszik, mint sokan gondolják. Bármily szent és isteni állapot legyen is a gyermetegség, mégis mindig jobb az ész uralkodása, a megismerés, az öntudat, bár essék ezeknek áldozatul számos illusio.

Az élet mutatja, hogy mi sincs kitéve inkább a csábításnak, mint a tiszta, valódi gyermetegség; épen mert egészen tiszta és ártatlan.

A gyermetegség, e tulajdonánál s ellent

nem állhatóságánál fogva, természetesen el nem zárhatta magát végkép a modern elemtől. Miután ezt azonban nem fejlesztette önmagából, belülről kifelé, tehát kívülről lép hozzája a cultura, és ennél fogva üdvös hatása méreggá válik sok tekintetben.

A gyermetegség felveszi rossz oldalát mindenekelőtt: az elfajultságot és túlfejlesztést, mint a vadember a pálinkát, mielőtt még behatott volna a jó.

Az utazók özöne viszi a polgárosodás posványát Svájcba, és a természet nyersségét a cultura büneivel látjuk szövetkezni.

Igy származnak emberek, a kik gyermetegségükkel kacérkodnak, a kik nemzetiségükkel, vérükkel kereskednek, minden természeti szépség előtt bódét emelnek, megfizettetvén nézését azokkal, kik nem a természet és nem a polgárosodás emberei többé.

Képzeljének önök gatyás szegény legényt frakkban. Valami hasonló nyilatkozik a társalgásban is.

az iskolában, egyetemi felolvasáson ezt halljuk. Sehol se menekülhetünk tőle. A szabadban sem. Ha azt hisszük, most megmenekültünk tőle, egy lovassági csapat jó elénkbe és halljuk, mint mondja félhalk hangon az egyik tiszt a másikhoz :

„Wemer wüsch, das mer nüt abe chait were, chunt mer chli galöppli anschlaga. . .“

(Ha tudnók, hogy le nem esünk, kissé száguldhatnánk.)

Ha néha a mindennapi élet egyhanguságából kiemelkedik a svájci, még se tud vidor, gondatlan, elfogulatlan élvezésig, szórakozásig emelkedni, mint a hogy találjuk az ő szomszédainál, a franciák, olaszok, délnémeteknél.

Van valami gondolkodó, vagy inkább gondteljes, valami siralmasan egyhangú, vidortalan még multságában is.

Oh, lerészegszik ő is, ha erszényétől kiteelik ; kurjant, táncol, verekszik ; de a ki látott

olyas francia vagy magyar népünnepet: nélkülözni fogja itt a színélénkséget, feltétlen vidorságot, változatos rögtönzést. Túleröltetett, gondteljes, fásúlt, nyomott arcok. Fájdalom minduntalan egy tökéletesen buta is, egy golyhó, kába.

A faj eredeti épsége, szépsége elkorcsosult, eltorzult súlyos munka alatt. Csak egy-egy kiváló alak — nőt egyet se láttam széptermetűt — mutatja milyen volt eredetileg.

Hol már a gyermek nehéz terhet hord, fát hoz az erdőből, földet visz a szőlőbe, hol fagy, éheznie, kapálnia kell: ott szép hús nem fejlődhetik.

E külső okokon kívül, bensők is hatottak; mindenek előtt a sötét szigor, mely a prótestantismus behozatalát kísérte. A protestans nem oly szerencsés, mint a katolikus; ez a bánat és lemondás küzdelmét belsejéből gyóntatójára hárítja.

A népviselet épen nem képes kedvező benyomást tenni. Csak egészen kis kerületekben tartotta fenn magát a nőknél valami regé-

nyes szabás, tarka szín; különben mindenütt a méla fekete, szürke uralkodik. A férfiaknál féldivatos szabásban, természetesen torzképpé fajulva.

Oly feltűnő ebben a különbség [katholikus és protestans között, hogy határos falvak egészen máskép öltözködnek. A kath. vierwaldstädti cantonokban, a kath. Wallisban sok tarka színt látunk. A protestansoknál minden alakatlan, fekete.

Ez is a vallásujjítók szigoráról tanuskodik.

Ily látszólagos külsőségek fontosabbak, mint sokan gondolják. A regényesnek számkivetése a valótól megváltoztatja az öntudat alakját is.

Hogy lássuk mily hatással van a ruházat, menjünk egy fokkal feljebb, a miveltebekhez.

Zürikben, és talán Genfet kivéve, Svájcban nem kapni jó ruhát.

A züriki szabó megfizetetti munkáját, mint a londoni, párizsi, és ruházatot mégis okvetlen

el lesz torzítva. Svájcban nem tudnak jól álló ruhát készíteni.

Ez is fontosabb körülmény mint sokan hinnék.

Kinek rosszúl szabott ruhája van, annak egész magaviseletén elvész a fesztelenség, bizottság, szabadság, szabatosság. Lehetetlen, hogy ne vegye el a fellépés benső biztosságát is.

Az ing feldomborúl, a nyakkendő csokra sehogy sem akar sikerülni, köntös, nadrág lótyog, vagy olyan szűk, hogy a bolha is sírva megy alatta. Ily állapotban ki tudna fellépni, oda állani, representálni? Hogy valakinek gazdag, diszes öltözéke legyen, az épen nem szükséges; de kötelessége mindenkinek a ki a társaságban fel akar lépni, hogy az első, legalább a lehető legjobb szabónál dolgoztasson.

A divatban is, nemcsak a szabásban, de a színben is — mindig tiz évvel legalább hátra vannak.

Képzeljék csak kedves olvasónöim, tavaly még a havanna-barnát elegánsnak tartották,

holott akkor már rég a sokkal ifjabb bleu mexique is el volt temetve!

A divatos szabás még inkább szükséges mint a divatos szín; ép oly szükséges, mint a jó szabás. . . Miért?

Igen egyszerű okból.

Az ember természetes ösztöne folyvást a szépre törekszik; mindenütt, mindenben és mindenha. Természetesen a ruházatban is.

Innen származik a divat. Az emberi szellem törekszik az abszolút szép öltözék előállítására; mindeddig e törekvése sikertelen volt. Eléállítottak már sok szépet, de abszolút szépre még nem jutottak.

Minden eddigi alakokban, melyben az öltözék szépsége nyilvánult, volt valami széptani nemleges, valami viszonylagos, azaz rút, nem eszményi.

Ha az emberi szellem a létezőben ezt felismeri, szép érzékénél fogva rögtön elfordul tőle és törekszik új alakra. Ezt fellelvén: egy ideig az abszolút szépnek, vagy legalább meg-

közelítésének tartja. A meddig ennek tartja, az illető alak divatosnak mondatik. A nemlegest, a viszonylagost nem látják benne, egyedül csak az abszolútot.

De a midőn felfedezik, — és felfedezik nemsokára, ép a szépérzeknél fogva — az alatt megszűnik divatos lenni. A rútat látja mindenki. A rút, ha a szép tulajdonát bitorolja — nevetséges. A ki ragaszkodik tehát a régi divathoz, szintén nevetséges. — Az ember legnagyobb bűne a nevetségesség, az unalmasságon kívül!

A meddig abszolút szép ruhát fel nem találunk, addig minden ember köteles a divatot követni.

Az öregek kevésbé. Ezeknél mint egy lejárt nemzedék maradványainál, természetes, sőt tiszteletreméltó is gyakran, ha ragaszkodnak a régihez.

És ezennel megvan a bizonylat, Hegel philosophiai rendszere szerint.

A svájci nők szemlélésénél az elegancia

a divat, a kecs e hiánya is kellemetlenül hat. Mindezekkel a kevésbé szép is kellemessé teheti magát — a szemnek természetesen, mert hisz ezek nélkül is kellemetes lehet azért különben.

De ifju nőnél szeretjük ezt látni. A svájci nők nem szépek, evvel enyhíthetnék a dolgot. De ruházatuk minden testi hibát még jobban kiemel. Szép lába például alig van egy-egynek, de ha van is, eltorzítja az idomtalan cipő. Menjünk feljebb, fontosabbhoz. Szép mellel még kevesebb dicsekedhetik. — Erről szólani nem tréfa, még kevésbé ledérség. Nagy hordereje van, jellemzi az egész fajt és kihat az egész jövő nemzedékre. Tekintsük tisztán orvosi szempontból a dolgot. Nőnek, kinek szép, fejlett, egészséges melle nincs, nem lehet egészséges gyermeke sem. Mindenki tudja: mily befolyással van az anyatej a gyermekre. A svájci nők, ugy hiszem, alig tudják hogy anyatej létezik. Legalább soha se szoptatják maguk gyermeküket, képtelenek reá. Az ember csak szá-

nakozva nézheti e lapos melleket. Olyanok, mint egy deszka. Nem egyeseknél, hanem majd mindeniknél; némelynél nem is lapos, hanem épenséggel befelé megy. És nem betegség, egyéni baj tette ilyenné. E mellett pirosak, pozsgások, vastagok, sőt gyakran idomtalanok derékban. Másutt legalább volna az illetőnek annyi szép érzéke, hogy a hiányt vattával pótolja . . . felebaráti szeretetből. Hisz az ember kinnal nézi. Itt nem. A dolog átalános.

A francia Svájcban ez már kevésbé található.

Virginie például a francia Svájcból volt. Valóban csinos, kedves leány. Milyen jól állott neki, ha mondta: méchant! Alakjában, hordozásában félreismerhetlen volt a francia kecs. És mily természet! Ah, elbódul az ember, ha reá gondol. Oly tiszta fehér — rózsaszínű. Csak derekán volt egy kis barna stráf. — Ah! Virginie, comme je vous aime. . . .

Ezeknél fogva természetes a zürikieknek az a rossz szokása is: ha valakit látnak, a ki

mind e tulajdonokat velük nem osztja, rögtön tömegesen megállnak, néznek, báméjszkodnak. Ezt különösen nyáron tapasztalni, a midőn tömérdek idegen özönli el a Svájc valamennyi városát. Pedig ezekhez ugyancsak hozzá szokhattak volna. Annyian jönnek évente, hogy az ország nagyobb része jobbadán tőlük él. Szoros összefüggésben van evvel még valami.

Az erkölcsi kémkedés.

Az erény-képmutatás.

Magát más dolgaiba való kémkedő beleártás.

Összejönnek, tanakodnak, susognak, rugdalóznak: lám, lám, ez ni! Így meg úgy, ki hitte volna.

Lehet valakinek mindenféle rossz tulajdona. Az mindegy. De ha netalán bizonyos tekintetben emberi és természetes oldaláról mutatkozott volna, akkor jaj a szegénynek. . . A ki pedig az ilyenekről szeret sokat beszélgetni, mindig rosszabbnak mutatja magát, mint az a kiről beszélt. Kétségtelenül nagyon is szerette volna

elkövetni azt, a mit ime bélyegez, és el is követte volna, ha ettől-attól nem fél, mások beszédétől, előítéletétől etc. Most midőn látja, hogy a másikat mindez nem hátráltatta: — irigyen boszankodik és hirnév gyilkolással igyekszik magának elégtételt adni.

Mutatja, hogy a kárhoztatott tulajdon benne is megvan, de nincs meg benne ennek jó tulajdona: a nyíltság, egyenesség, előítéletnélküliség, gyakran áldozatkészség etc., a mint az a különféle egyes esetekben igen különbözik.

Itt az elítélt mindig kisebb vétkes, mint az, a ki ítéletet mer mondani fölötte.

A dolog önmagában nem kárhoztatható, mert — ki merné az első követ dobni? ki érzi magát tisztának?

Tehát csak alaki hibáról, nem bűnről lehet a szó, és nem tarthatom becsületesnek azt, a ki ilyen miatt becstelenné akar bélyegezni valakit, ki a legroszabb esetben szerencsétlenné mondható.

Kiben volna annyi ledérség, blasphemia,

hogy mondaná : a dolog önmagában rossz, az ur Isten csak egy gyöngé pillanatában engedte meg az emberiségnek, és csak a házasság feltétele mellett.

Ha az, a ki ezt állítja, istenfélőnek mondja magát, én istenkáromlónak mondom őt.

A rosszát semmiféle szertartással se lehet jóvá tenni. Vagy jó volt a nélkül is, vagy rossz marad azután is.

Nem az erkölcstelenség állítja ezt, nem a cynismus vagy ledérség, — hanem többek között a legnagyobb emberek egyike : Luther is ezt mondja.

Ha ketten valóban szeretik egymást, felesleges a házasság. Így szólt Luther.

És azért mégis örült tévedés volna a házasság eltöröltetése ; azért a házasság mégis s z e n t és s z ü k s é g e s.

Nem önmagáért ; hanem az emberi társadalom állapotának jelen gyarlósága miatt.

Ha ketten valóban szeretik egymást, nem szükséges. De a vesékbe senki se lát, a társa-

dalom se, és azért méltán követeli a biztosítékot a visszaélés ellen. Ez a házasságkötés, — mindkét fél jogainak védelmére.

A ki mellözi, visszaélési szándokból, az bűnös, kárhoztatásra méltó.

De ez ugyszólván csak a férfi lehet, és ép ezt nem kárhoztatja a társadalom.

Igaztalan itt is, mint gyakran a nő irányában.

Ha a házasság nem ily szándékból mellöztetik, akkor csak forma-hibáról lehet szó. A ki e felett kigyót, békát kiált: az pharisäus.

A Svájcban, dicséretére legyen ez mondva a többieknek, főkép csak a pietisták ilyenek.

De az a baj, hogy ezen pietista a soknál is sokabb.

A pietismus német találmány. Még pedig a német protestantismusé. Talán megfelel annak, a mit a katholikusok jezsuitaságnak neveznek.

A pietisták kenyere a vallás, vagyis in-

kább a vallásosság. Ebből élnek, ez az ő mesterségök.

A pietistán félreismerhetlen a vallásos szag. Szólj hozzá így: szeretek bottal járni. Ő válaszol: jól van, de az igaz kereszténynek legjobb vándorbotja az Ur! — Szólj: esik az eső, meneküljünk fedél alá. Ő válaszol: jól van, de a legjobb menhely az Ur! — Szólj: a légszesz igen világosan ég. Ő válaszol: jól van, de a legjobb világosság az Urban van! stb.

Az Uristent, Krisztust, a szent Lelket nevezni kell mindig. Minden tett csak az által lesz jó, ha imát mond el mellette az ember. Vele nem lehet közlekedni, beszélni, élni; semmit se lát a maga minémiségében; mint a vízben, mindennek sugara megtörik nála, egyáltalában izetlen, hóbortos, képmutató.

Az érzékiség önmagában természetes, és mint ilyen, lehet szép is. Mindenkor legalább is jogosult. Ha e jogosultsága kétségbe vonatik, kór gyanánt nemes részekre veti magát és megszülemlik a képzelet érzékisége: a titkos, rossz

lelkiismeretü, rút, elnyelt és elharapózott érzékiség.

Mint mindennek, a legjobbnak, legüdvösebbnek is — és ki tagadná, hogy a legjobb, legüdvösebb közé tartozott a kereszténység — ugy ez utóbbinak is meg volt a maga visszahatása.

A túlzott átszellemültség szülte a titkos érzékiséget.

A pietismusban mindkettő kettözötten mutatkozik.

Ha a folytonos természetlen polemia által titkosan éltetett érzékiség kitör nála, rútan jelentkezhetik csupán. És ő mások mentségével nem élhet; ő maga nem bocsáthat meg semmit se, a hibát kutatja, felturja, légből kapja, hazudja a hol nem találja. Egyedességében bizton érzi magát. Ha maga vétkezik, akkor csak a rágalmazott, üldözött, átkozott, kinezott természet áll boszut rajta. E vétkét aztán képmutatással akarja leplezni.

Az ilyen ember képmutató okvetlen.

Az ember a természet része, természetszerűen nem kelhet ki a természet ellen. A szent köpeny leple alatt ott van a természet és minden örökkévaló, szükségképi, leküzdhetlen törvénye, követelménye. A ki ellene működik, képmutató. A ki azt hiszi, hogy kenetesen kell tenni mindent, a ki kenettel koppantja meg a gyertyát is, az okvetlen képmutató.

Legutálatosabb rajta a legtitkosabb benső érzelmeknek szemtelen leleplezése, a leggyöngédebb érzelmeknek nyilvánossá tétele, a szent nevek bekeverése minden apróságba, a kiállítás és mutatványszerű imádkozás, mindenféle siralmasan ájtatos taglejtéssel.

Hol marad a szent irás ama szép mondata : „Ha imádkozni akarsz stb.“

IV.

Bizonyos azonban, hogy bármily sokan legyenek a nyilvános életre, a vallási szabadságra nincsenek hatással. Ebben a tekintetben bizonyos, hogy a szabadelvű párt határozottan túlnyomó.

Mentül rajongóbb volt a türelmetlenség tekintetében századokon át a református zürichi nép, annál örvedetesebb mostani vallási állapotjait szemlélni.

Hogy éppen nem rajongók többé, már ama

egyszerü tényből is látható, hogy nagy egyházakban gyakran tartanak zenészeti előadásokat, hangversenyeket. Nem oly átvitt értelemben, mint azt sokan akarták a katholika egyháznak szemére hányni, hanem a szó valóságos, teljes értelmében.

Hirdetik nyomtatásban, falragaszokban, helyeket árulnak és pénzért adják ki a szentegyház padjait, székeit, a honnan aztán a közönség hallgatja az előadásokat, melyek minden egyházi jellem nélkül, tisztán csak mint zenészeti élvezetek nyújtatnak.

Tagadhatlan, hogy van ebben valami ellenmondás. Korszellemünk elveinél fogva senki se kárhoztatható vallásbeli nézetei miatt. De következetességet elvárhatunk mindenkitől. Vagy szent a vallás és háza — s akkor ne használtassék világi célokra; vagy nem szent, és mint ilyen felesleges mindkettő, akkor országos és nyilvános jellemét töröljék el. Legyen magánegylet.

Sokkal következetesebben, tehát sokkal

örvendetesebben mutatkozik a zürikiek vallásbeli szabadelvűsége, más tényben, mi folyó év elején Svájcban és Svájcon kívül roppant fel-tűnést okozott.

Egy református pap, a Zürik mellett levő Uster községének egyházi feje, Vögeli, különben igen egyszerű, igénytelen és közbecsülésben részesülő férfit, a szószékről nagy hatású beszédeket tartott.

Ezen, mindig nagy tömeg által hallgatott beszédeiben oly elveket adott elő, fejtegetett s igyekvék megvilágosítani, melyek már századok óta többször és különböző alakban, de mindig egy és ugyanazon lényegben találtak nagynevű tudós theologusokban hirdetőkre.

Elveinek századok előtt is voltak s ma is vannak hívei.

Vögeli tana messze elterjedt. Mint szónoknak: előadása egyszerű, következtetései logikaiak.

De tette nagyszerű, ritka. Ebben fekszik érdeme még akkor is, ha tana hamis volt.

Ő a biblia szerint (Korinti levelek) szólott,

mert hitt. Ő nyíltan hirdeté benső meggyőződését.

Ő nem elégedett meg, mint sok más, avval, hogy az igazságot felismertnek vélte.

Ő hozzá csatlakozott ama jeligéhez, mely az emberiség haladásának szent zászlójára van kitűzve: „az igazság és felvilágosodás üdvös mindenha!”

Ez igének, természetes, vannak sok elleni. Ezek is igazság embereinek hirdetik magukat, de hirdetik egyszersmind az igazság veszélyét is. Hirdetik, hogy az igazságot kárhozatos nyilvánvalóvá tenni.

Könnyen átlátható, hogy a kik a felismert igazságot beleplezni akarják, nem az igazság, hanem a hazugság és sötétség emberei.

Ezek ellen küzdött Vögeli, ha tana hamis is lett volna, tette nagy maradna, mert szívbeli meggyőződését nyíltan hirdeté.

Természetesen rögtön találkozott 7—8 pap, a ki ünnepélyes óvást tett, nagy zajt csapott, reclamált, hirdetgetett, röpiratokat és jajszava-

kat küldött a világba. Anathemát mondott az usteri papra és követelte elbocsáttatását.

S mi eredménye volt ennek ?

A 7—8 feketét kinevették, az illető hivatalok ép úgy, mint a nép; Vögeli mellett közsé-
ge nagy tüntetést tett. A 7—8 elmerült az örök-
kévaló obscuritásba. Vögeli ma is hirdeti a va-
lóságos protestantismus elvét.

Mi ez ?

A szabad kutatás elve.

Nem tanának sallangjai, hanem eme elve
miatt nagy Luther, a mint nagy humanismus
elvei miatt Krisztus.

Azonban a vallási szabadelvűség és türel-
messég kalászai nem állanak mindenütt a sza-
bad Helvetiában oly szépen, mint Zürikben, a
mint egyáltalában Helvetia az a föld, melyen a
logika gyakran cserben hagyja az embert, me-
lyen hemzseg az ellentmondás, és melyben ne-
héz egyről a másokra következtetni. Svájc az
ellenmondás földe.

A ki tekintetbe veszi, hogy a korunkbeli polgárosodás különlegest és ellentétet eltörültni látszó terjedésének dacára is: angol marad az angol, francia a francia és hálósapka a német, — az nem lesz meglepetve.

Az ember azt hinné, hogy a független svájci köztársaságban a szabadelvűség és haladás elveit a legszebb virágzásban találja. De rövid kutatás után észreveheti csalatkozását.

Sőt inkább csak kevés elve van modern szabadelvűségünknek, mely az egész helvét területen egyaránt gyökeret tudott volna verni.

Például itt a vallásbeli türelmesség virágzik, sínlik azonban az igazi democratia. Amott minden kapás kormányférfiu, s a legfensőbb hatalom a fenséges nép. A vallás állapotjai azonban minden szomszéd monarchiában jobban állanak mint itt. Ez alatt nem az $x-y$ vallás dolgait értem, hanem a vallás ama nyílt szabadságát, mely minden ember kebelében él; a mit valaki igaznak, meggyőződésének vall: ez az a vallás, melyről szólunk. Nem

lehet erre nézve szembeötlőbb valami, mint Ryniker esete.

Ryniker most őszkor irt egy ártatlan füzetet, melyben tárgyalja a vallás viszonyát a társadalomhoz.

Egészen ártatlan valami. Nem zavart volna egy csepp vizet sem. Olyan dolgokat mondott el százegyedszer, a mik már százszor elváltak mondva, minden büntetés nélkül, valamennyi szomszéd monarchiában, Francia- és Olaszországban, Németországban és Austriában. Egyszóval majdnem mindenütt, kivéven Oroszországban, Chinában és — Magyarországon! t. i. magyar nyelven.

És Svájcban, a szabad Uri cantonjában mi történik Rynikerrel ez ártatlan füzetkéje miatt?

Elfogják, elítélik! Ó fellebbez. Az első ítéletet megerősíti a főtörvényszék. Az ítéletet végrehajtják rajta.

Huszonöt bot!

Önök összenéznek, csodálkoznak. Való-

sággal! Én nem vagyok örült. Ne mosolyogjanak kétkedően. A szabad Helvétiaiban ez a sajtótörvény. Ryniker Altdorf piacára hurcoltatik, ott nyilvánosan pellengérré állittatik, aztán rámér a hóhér huszonöt botot.

Másnap a „Schwyzer Zeitung“ örömsugározva hirdeti „die Prügel sind vorbei.“

Egy író, ártatlan véleményének kimondása miatt, mivel az ellenkezik a katolikus vallással, nyilvánosan megbotoztatik. Oh! köz-társasági állapotok, szabadelvü intézmények!

Sok svájci lap, sok polgár felkelt később, óvást tett és zugolódott.

De a gyalázatot, a kettős gyalázatot, mert magát szabadelvünek valló országban történt, nem törli el ez.

Nem mentség az, ha mondják: ime a nép nem akarta!

A mecklenburgi nép és az orosz volt job-bágy sem akarja, hogy botozzák.

Nem mentség az, de kettős gyalázatot, ha a nép nem akarta, és mégis megtörtént egy köz-

társaságban! Mutatja, hogy a köztársaság csak cég; és a hatóság, a kormányzat — rosszabb az abszolutnál.

Hogy lehet séges volt a tény, — az a rémitő! Európa más országában nem volna lehetséges.

Talán mérséklet nélkül szóltam?

De kinek e tény hallatára fel nem buzog vére, annak békanyál foly ereiben.

Ha ily visszaéléseket szül a köztársaság, akkor isten őrizzen a köztársaságtól!

Ha valaki kiáll a szószékre, és a magyar köztársaságot hirdeti, óh kormány! ne csukd be, hanem küldd el Svájcba. Meggyógyul.

V.

Zürik városának szórakozásai tehát abból állanak, hogy az ember mehet sétálni, uszni, csolnakázni nyáron. A rossz színházba és a korcsmába télen. E rendes multságokon kívül vannak aztán nagy, néha rendkívüliek is.

Ilyen például az ujévi-éj és a Sechseläuten.

Ujévkor „szabad éj“ van.

Zürikben t. i. valamint Hessen-Kasselben és más szabad államokban, tizenegy órán túl senkinek se szabad vacsorálni.

Tizenegy órakor minden vendéglőbe bejön a rendőr és jelenti „Polizeistund!“ Erre minden ember felkél és csendesen hazamegy. Csendesen; mert ha füttyülni vagy hangosan beszélni talál, megbírságotlatik, és ezt egy svájci se szereti kockáztatni.

A ki tehát akkor éppen szájába akarta dugni a villát, gyorsan leteszi; a kolbász fele a tányéron, az utolsó korty a pohárban marad.

A ki oly könnyelmű volt: vacsorájáról tizenegyig sem gondolkodni, az maradjon éhen.

Sylvester éjén azonban a köztársaságban szabad tizenegy órakor és később is vacsorálni.

E rendkívüli szabadságán úgy megőrül a nép, hogy megfélekedzik a vacsoráról — legfőlebb iszik egy jó nagyot — és virradtig folyvást az utcán tolong. A csendes nyárspolgárság énekel, kiabál, ordít, verekszik, ölelkezik stb. Mintha jelleméből kifordult volna.

Minden meg van engedve. E különben oly józan emberek a legszélsőbb tréfákra vetemednek. Gyermekesek, nők, férfiak álarcos jel-

mezekben mutatják magukat. Nők férfiruhában, férfiak krinolinban. Ekkor nagy vigságukban éltetnek mindenkit. Éljen ez! éljen az!

Vivat Hungaria! Vivat Polonia! Harsogva viszonoztatnak e kiáltások, ámbár a lengyeleket a nép nem szereti. Sajnálja a kormánytól megszavazott segélypénzeket.

Vivat Schleswig-Holstein! kiáltja valaki. Ugy látszik azonban a „verkaufte Bruderstamm“ nem részesül nagy részvétben. Míg azelőtt hangos viszhangra talált minden éljenzés, erre csak nevetést lehetett hallani.

Szegény Schleswig-Holstein, szegény Augustenburger! Hát itt is roszal állanak az akciók, gondoltam magamban . . .

Ennél még eredetibb ünnep a Sechseläuten a tavasz kezdetén. Délután két és három óra között nagy rendetlenségbe jő az egész város. Az egyik csoport ide, a másik oda tolong. A város minden községe, a bensők és a külsők, kisebb-nagyobb menetet rendeznek. Hó csillog még az utcákon, de szép világos nap van. A

város álarcos ballá lett. Innen is, onnan is jő egy hosszan elnyúló csoport. Elrendezve a mint épen lehetett. Többé-kevésbé fényes és élces. Gyalog, lóháton, kocsin. A lovak, kocsik ép úgy ki vannak díszítve, mint az emberek. Minden korbéli öltözetet, alakot látni. Egy egész évi élvét e napra őrzi a züriki. Ennélfogva természetes (ha különben nincs is sok) hogy e napon van elég. Az alakok, álarcosok, csoportok legnagyobb igyekvése arra irányul, hogy valami átalánosan ismert tényt gúnyoljon. Az előljáróság, a papság, e vagy ama népszerűtlen személyiség kikapja ilyenkor rendesen a maga részét. Képzeltető, hogy a 7—8 tiszteletes, a ki Vögeli ellen tüntetett, szintén nem maradt feledésben.

Ezenkívül vagy hat-hét „Sechseläuten-Tagblatt“ jön ki e napon és árultatik nyilvánosan minden utcasarkon sok színű papiroson, s szóban, képben igyekszik lehetőleg felülmulni, gúnyos élceken társait.

A gúnyra készítő tárgyak halmaza mindig oly nagy, hogy marad elég mindeniknek.

Egy harmadik mulatságra is akad az ember télen. Ez az előbbi kettőtől különbözik az által, hogy szakadatlanul tart míg csak hó fekszik az utcákon és kizárólag csupán az apróbb polgárok számára létezik. A milyen kellemes ezekre nézve, ép oly kellemetlen minden részt nem vevőnek.

Ez a gyermekek szánkázása. Másutt sem ismeretlen valami. De nem találtam mindeddig civilizált országban a nagy városok kellő közepén. Ott, hol a belváros a külközségekkel határos, majdnem mindenütt igen lejtős, dombos a talaj. A hó ott háborítlanul tornyosul fel, és arra járni, némely tartós téli hidegekben veszélyesebb a jegesi sétánál is néha. Az utcák rendben tartásáról ebben a tekintetben szó sincs.

Mindenütt, a hol csak legkisebb ily lejtős hely felfedezhető, legyen az bár a város legnépesebb terén, elfoglaltatik a jövő ivadék zajgó tagjai által és kora reggeltől késő sötét estig felhurcolják kis kézi szánkájukat a magaslatra, hogy nyilsebességgel csúszszanak le. Termé-

szetes, maguk se tudhatják, mily irányban fognak megállapodni. Az arra menőknek gyakran percekig kell várniok, és láttam több nőt s idősebb férfit, kit lábáról leütött e sereg. Sereg, mert százanként lehet olvasni őket, különösen vasárnapokon. Kinek ne telnék öröme a gondatlan, szerencsés kor mulatozásain? Ki ne nézné vigan és táguló szabadabb szivvel a fiuk bár kissé pajkosabb időtöltéseit is?

De, hogy a bölcs züriki rendőrség át nem látja, hogy a város közepére ez a multság nem való: azt csak az értheti, ki a züriki bölcs rendőrséget ismeri.

Há valahol ki van írva, hogy az, ki oda lép, vagy arra jár, ide úszik, erre csolnakáz: ennyi meg annyi frankot fizet, akkor mindig kéznél van a rendőrség.

Soha se látni azonban: ha az utcákat kellene tisztán, büztelenül fentartani, a sarat, port eltávolítani, verekedést csitítani, rendetlenséget elhárítani.

A hol pénzre nincs kilátás, ott azt hiszi, nincs semmi dolga.

Azért el is nevezte a züriki nép „Fränkli fresser“-nek.

Magam voltam tanuja sok ily esetnek.

Mult nyáron például egy szerelmes pár boldogságában egyenesen neki evedzett egy gözösnek és csolnaka felfordulván, nemsokára mindkettő önkéntelen fürdőt vett.

A rendőrség az egész jelenetet nagy phlegmával nézte, midőn azonban csakhamar két bátor emberbarát az úszni nem tudókat szerencsésen partra hozta, akkor vélték elérkezettnek az interventió pillanatát a rendnek őrei. Szépen megfogták ketten-ketten a még fuldoklókat és vitték a város házához, hogy a — birságot, 12 frk fizessék meg!

Nem kell sok logika annak átlátására, hogy itt a birság értelme elveszett. A birság csak elriasztó lehet. De e büntetésnél és elriasztásnál kétségkívül hatásteljesebb volt már a majdnem pórias eljárás.

Itt azonban tulságosan ragaszkodott kötelességéhez a bölcs rendőrség. Másutt igen elhanyagolja azt. Három uri ember elsétál például egy épülő ház mellett. Egy ott ácsorgó kőmives legény hirtelen örömében egy darab téglát dob az egyiknek fejéhez. Uri emberünk a másik kettővel oda lép és a merénylet miatt interpellálni akarja a legényt. Ez azonban vitézségét akarja kimutatni és jól megöklözi mind a hármat, kik a botrány elkerülése miatt természetesen hátrálnak, az egészet nemsokára egy rendőrnek feljelentve.

„Hjah! Uraim, ha testi sérülést nem kaptak, mit se tehetek.“ Ez volt a válasz, mert a kőmives legénytől természetesen volt kilátás ütlegetek, de nem frankokat kapni.

Zürikben előfordul minduntalan kisebb-nagyobb verekedés. A verekedő felek rendszeren maguk végezik el az egészet. Csak egy esetet tudok a hol a rendőrség végezte.

Éjjel észreveszi egy tanuló, hogy valaki egy ismerősét, a ki tökéletesen részeg volt, ha-

talmasan döngeti. A tanuló megszólítja az embert, hogy hagyjon fel műtételével, ez el is hagyja a részegét, a ki már mozdulni se tudott, de folytatja gyakorlatait a józanon. A józan azonban ügyes gyerek lévén, nem hagyja magát egyhamar és egy ideig eltart a lovagias viadal. Egyszerre előjő egy rendőr, a már-már megszorult tanuló örülni akar, de csakhamar észreveszi, hogy nincs oka rá, mert a rendnek öre — mit tesz? kihuzza kardját és kezdi vagdálni a szegényt. Az három hétig meg nem tudta mozdítani karját és semmi elégtételt nem nyerhetett.

A felsőbb hatóság nem igen különbözik az alsóbbtól.

Ha egy idegen az egyik városrészből a másikba hurcolkodott a nélkül, hogy feljelentse, gyorsan megbírságozzák. Ha bántás miatt elégtételt kér, ritkán kapja meg. Erélyes férfi még inkább. De védtelen idegen nőről tudnék mondani mesét, a szebbnél szebbet, ha nem látnám máris, mint unta meg ezeket a kedves olvasó.

VI.

A züriki élet és társadalmi jelleg egy különleges alkotó részét képezi a tanulóság.

A mily mértékben el vannak hanyagolva az ugynevezett szellemi érdekek és túllépő tanulmányok a közép és főiskolákban egyaránt, ép úgy virágzanak azok az anyagi érdekek tekintetében. Természetes, hogy e virágzás az e pályát követő ifjuság tetemes részét Zürichbe vezérli. Valóban alig — mit mondok! — épen-séggel nincs nemzetiség, melynek képviselőit az

ottani tanulóság soraiban fel ne találhatnók. Világos ennél fogva, hogy a szokások, viseletek, szórakozások tarka vegyületét találni náluk. A tanuló életben azonban kétségkívül a németországi játsza a főszerepet. Németországon kívül talán ez az egyetlen város, a hol a német tanuló élet megfoghatatlan hóbortosságaival elharapózott volna.

Ha az ember legelőször lát egy ilyen „Bursch“ot, alig menekülhet a kacagástól.

Kezdjük felülről lefelé. Fején van valami tarka valami. Másképp nem nevezhetem. Leginkább hasonlít alakjában, nagyságában közönséges kávés alsó-csészéhez. Valóban cseppet sem nagyobb. Ezt kalap helyet viselik. Hogy le ne essék, vékony ruggyántás zsinórral hajzatkhoz erősítik, körülbelül úgy mint a nők a magyar kalapot.

E célra természetesen sűrű haj igen célszerű. Valóban többnyire sörénynek mondható.

Felső ruha helyett szürke vagy tarka nagy plaidet viselnek. A legvadregényesebb ala-

kokba tudják öltetni. Néha csak öv; máskor lepedő gyanánt hurcolják maguk után vállaikon. Mellükön át széles szalag huzódik. Ennek színe jelöli a társaságot, rendet, melyhez tartoznak. Lábaik, lábikraik, combjaik roppant magas bugyogó csizmában lotyognak. Látni néha hasonlót a szinpadon. Kezükben nagy bot, nyomukban nagy kutya van mindenütt.

Még ezeknél is sokkal különösebb alapszabályzatuk. A fődolog a sörivás. E nemes célra naponta összegyülekeznek és mást alig tesznek mulatságaikon. Minden tréfa, minden büntetés, minden játék csak a sörivásra irányul.

A másik főfoglatosság a párbaj. Itt azt a különös elvet követik, hogy csak barátjaikkal verekszenek, ellenségeikkel nem. A különböző társulatok ugyanis két fő pártra szakadnak. Halálosan gyűlölik egymást a Corps-ok és a Burschenschaft-ok. Időről-időre összejönnek a Corps-ok előljárói — barátságos összeköttetésben állván — és tanakodnak, hogy ez evvel, amaz avval etc. fog ezen és ezen a napon pár-

bajt vivni. Minden további ok nélkül, egyedül csak barátságuk bizonyítékául.

A „Burscherschaftokkal“ nem verekszenek, csak rendkívüli kivételkép, csupa ellenségeskedésből. Ez utóbbiak ismét maguk közt vívnek.

Itt azonban nem értetik valami közönséges párbaj; oh nem. Ennek veszélyessége igen nagy volna. Karukat, nyakukat, felső és alsó testüket jól beburkolják, szemükre pápaszemet, fejükre sapkát tesznek háritóul. Aztán valami hosszú vékony spádéval egészen egymás mellé állanak és kezdenek kegyetlenül vágni az arcokra. Mindenik mellett áll egy-egy másik, a ki szintén felfoghatja spádéjával az ellen csapásait. Ha aztán az egyik kapott egy kisebb-nagyobb karcot, néhány pohár sört iszik, hogy jó sokáig meglássék a sebhely.

A harmincből álló züriki magyar tanulóság közül csak egynek telt öröme ez időtöltéseken.

Lám mi magyarok mennyire hátra maradtunk civilisátoraink mögött.

VII.

De hagyjuk e gyerekeskedéseket. Van a züriki tanulószágban valami sokkal feltünőbb ritkább, fontosabb és elvitázhatlanul nagy horderejü jelenség. Térjünk erre.

Értem a női tanulószágra.

Természetesen Zürikben is, mint minden más városban, van leánynövelde. De nem e kis jövendő családanyákról akarok beszélni, hanem ama megnőtt lányokról, kik a tudomány sikján versenyre szállottak a férfi nemmel, az eddigi szabadalmazott egyedárussal.

Az oly sok tekintetben óriási lépésekben előrehaladt Amerika Philadelphiában már rég állított fel orvosi tanszéket nők számára. Abban az országban már évek óta alkalmaztattak nők a távirdákban, postaügyekben, kereskedelmi könyvvitelben. Angolországban a dolog hasonlóképen áll. A legutolsó időkben politikai jogokat is nyertek és a parlamenti választásokban részt vehet minden független nő, a ki önálló adót fizet, — tehát leányok és özvegyek.

Az európai continensen azonban még csak igen csekély mértékben részesítették a nők az általános emberi jogokban.

Mindenesetre figyelemre méltó jelenség, ha egy európai városban nők az egyetemre bocsájtatnak. Zürikben, az orvosi karban, három orosz kisasszony be van jegyezve az egyetemi tanulók sorába.

A dolog így történt.

Petersburgban néhány év előtt tizenegy leány folyamodott a kormányhoz, hogy bocsájtassanak az egyetemre. Sok ide-oda beszélge-

tés után az engedély végre megjött. Az illető vizsgák letétele után a tizenegy kisasszony felvétetett.

Nem sokára erre ama tanuló zavargások törtek ki a cár fővárosában, melyre a szorgalmas ujságolvasók kétségkívül még emlékeznek. Több utcai tüntetésnél a katonai hatóság lépett fel a zavargók ellen, kik közt magukat rendkívül kitüntették a női tanulók is.

Néhányan fél férfi, fél női öltözékben a csoportok élére állottak és képzelhető mily hatást szült fellépésük.

Többek közt azonban azt a hatást is szülte, hogy valamennyien kizárattak és nőket többé a tanulók közé fel nem vettek. A tizenegy közül nyolc, kinek csak inkább tréfa volt az egész, elállott a tervtől, három azonban szívósan kitartott és a szabad Svájcba sietve, ugy buzgólkodott ügye mellett, hogy elvégre felvétetett a zürichi egyetembe. Köztük az egyik, mint rendkívüli hallgató a műegyetembe is.

Már most naponta látni őket a tanuló ifju-

ság közt és nem sokára doctorátusi téren meg fogják kezdeni az orvosi gyakorlatot.

A tanulóság eleintén mosolygott felettük ; a tanárok mogorván nézték őket. A mosolygók komolyabbak , a mogorvák nyájasabbak lettek csakhamar.

A tanárokat, e komoly férfiakat, kik előtt az első a tudomány, könnyü volt legyőzniök. Csak kimutatták egyszerüen, hogy komoly szándékkal, figyelmes szorgalommal tanulnak és meglepő eredménnyel egyszersmind. A tanárok látván, mennyire tudják felkarolni a tudományokat, csakhamar letettek előítéletükről. Az a ki leginkább ellenezte a dolgot, utóvégre a tanuló kisasszonyokat legjobb tanítványainak mondá. De a collega urak is nemsokára szerte dicsérték őket. A boncteremben kiváltkép — hisz itt volt a legnagyobb nehézség — oly finom női tapintattal léptek föl, a legkényesebb feladatokat oly annyira legjobb módon végezték mindig, hogy a legátalánosabb becsültesben részesültek folyvást.

Vannak talán, kik mindezekén csak mosolyogni tudnak s mosolyognának mindazokon, kik a dolgot komoly fontolóra vennék.

Oh! Tudom, hogy vannak bölcészek, kik a vajudó emberiség minden válságát és tévedését egy csengő phrázissal meg tudják oldani.

Erre például csak azt mondják: „A nő hivatása a családi élet.” Szép és magasztos hivatás, de mi a férfiak számára is merjük igénybe venni és merjük úgy találni a dolgot, hogy apa is tartozik a családhoz. A mint ennek van hivatása ezen kívül is, úgy a nőnek is. Meglehet kisebb mértékben, mert nagyobb van a családban.

De ez csak — tessék tekintetbe venni — rendes állapotban áll így. Egy igen egyszerű tényállással fogjuk az említett phrazis észnélküliségét kimutatni, ha alatta az értetik: hogy nem kell gondoskodni más hivatásról a nő számára. De igen, kell gondoskodni társadalmilag; s nemcsak egyeseknek rendkívüli engedélyt adni erre-arra kivételkép, iróságra

stb., hanem átalján valamennyinek, hajlama szerint.

Minden statisztikai kimutatás bizonyítja, hogy több nő születik — mint férfi, és hogy általában a nők számtöbbségben vannak. Már most feltéve még azt is — a mi hogy nem áll, köztudomásu — hogy valóban megnősül minden férfi, még mindig marad elég hajadon.

A ki azt akarja, hogy minden nő hivatását a családi életben találja: az e tényállással szemben a soknejűsögre és evvel együtt az absurdumra jő.

Ha a világbölcsek nem is, a gyakorlati élet rég átlátta ezt.

És ott, hol a gyakorlati élet, s nem az állambölcészek és törvényhozók — az irányadó: ott a nőnek már évszázadok óta széles hivatási és hatásköre van a családon kívül is.

Az alsó osztályokban a nő a férfinak ugy szólván minden munkáját megosztotta. A felsőbbekben is ledöntötte a keserü életszükség a fakó elméletet.

Sok mesterségben, művészetben, tudományban osztja a munkát és babérját a nő a férfival.

De mindez csak türt kivétel, nem szentesített jog, nem pártolt és felismert elv. Pedig erre vezethetett volna rég a gyakorlat minden eme ténye. Ha a szükség kimutatta: hogy a nőt a családon kívüliekből teljesen kizárni nem lehet, minek e tény fejlődését akadályozni, minek törvényességét, észszerűségét el nem ismerni. Szerezzenek önök minden nőnek családot. Mi több, minden nőnek családi boldogságot. Mert lehet-e követelni, hogy támogassa a családi életet a nő, kinek az pokollá tétetett?

Mutassák ki, hogy a nő nem szükség mást is. Mutassák ki, hogy nem az önök elve — mely a munkával fennállását rabolja el — oka évenként száz meg száz nő iszonyu bukásának. Azután beszéljenek elvük célszerűségéről.

Mutassák ki, hogy a nő nem ember. Azután beszéljenek elvük jogosságáról.

Mert ha ember, akkor az emberi jogokban kell őt részesíteni. Az emberi jogok legszen-

tebbike a munka. Mivel ez adja meg neki értékét, s csak azon embernek van értéke, kinek van munkája.

Azt észszerűen nem állithatni, hogy hát munkálkodjék a nő ama téreken, melyek már nyitva állanak számára. Evvel amaz elv már megdőlt. Ha valahol szabad, akkor mindenütt szabad munkálkodnia; mindenütt, hol az egyes hivatást, képességet mutat; nem szabad oly szűkre — csak néhány szakra — szorítani körüket, mert hisz ez által az is, kinek határozottan másra van tehetsége, emezekre szorul.

Az egyénre és a társadalomra egyaránt alig lehet kárhozatosabb valami, mint ha hivatásával ellenkező térre szoríttatik egy tehetség.

Legyen szabad a verseny, és csakhamar egy két kísérlet ki fogja mutatni, hol állhat a férfi mellett a nő, s hol nem. A tények logikája a legjobb logikának fog mutatkozni itt is. A hol képteleneknek mutatkoznak, önként hátrálniok kell a szabad verseny előtt.

Nagy az elfogultság a nő emancipatiója

ellen. Állandó élc tárgya lett az. Némely don Quixotte-szerű bajnokának köszöni ezt.

A nő emancipatiója nem az, hogy bugyogót öltön és szivarozzon, hogy vívjon, lőjön, kávéházba és casinóba járjon; hanem az: hogy legyen joga minden egyesnek magát az anyagi és erkölcsi bukástól megóvni.

VIII.

„Cigányok vannak itt! . . .“

E szavakkal fogadtak honfitársaim, midőn egy hosszabb kirándulásról visszatértem ez egyhangu és unalmas svájci kis nagyvárosba.

Zürik, a hol egész télen át halálilig unatkoztunk a sok tözsér és szatócs közt, egyszerre mint valami Oberon-sípra megélénkült.

A lapok, melyek csak tüzvészről, méregkeverésről, részvényekről és a selyem áráról szoktak írni, lelkesülten beszéltek most a nagyszerű „Schaffhauseni Schützenfest“-ről, az ide

érkezett bécsi udvari színészek összes vendégjátékáról, és az „Ungarische Salon National Musik-Gesellschaft“-ról.

Ez utóbbi és a két előbbi között az a különbség, hogy emezekről, még mielőtt itt lettek volna, sokat irtak, — míg magyar zenészeinket illetőleg csak akkor folyt javában a tinta és a sör, midőn már egy párszor játszottak.

Az itteni nyárs-polgárság, azaz Zürik egész lakossága — kijött rendes sodrából. Ámulnak, bámulnak, és — óh hallatlan dolog egy svájcitől — száz között találkozik néha egy-egy olyan is, ki a követelt belépti díjon fölül fizet — 10 vagy 20 centime-ot.

Mert cigányaink, bármennyire sajnálják is hogy a hazai szokástól el kell térniök, kényszerítve vannak itt belépti díjak mellett játszani, lévén csak a magyarnak szokása az, hogy akkor is ad, ha nem — k é n y t e l e n. (Azért is van kevesebbje, mint a svájcinak !)

Mikor először huzták cigányaink, mivel a bécsiek is épen játszottak, nem volt nagy kö-

zönségük. Nem csoda, hisz még a magyarok is a német Tháliához sereglettek többnyire.

De másnap reggel már az egész város nem beszélt egyébről, mint Vörös Jancsi győri bandájáról és a „Cymbel“-ről.

A kis közönség lelkesíti a nagyot.

Este már csak úgy tódultak a cigányokhoz.

Áhitattal hallgatták a Rákócit, a Hunyadit és mind ama édesbús dallamot, melyekben tengernyi bú és fájdalom mellett, benn van egy tengernyi büszkeség, dicsőség, dac és remény.

És dörgő taps vegyült a magyarok, t. i. az itt tartózkodó magyaroktól körülült asztal éljenek közé.

Ilyenkor aztán a jó zürikiek nem tudták min bámuljanak inkább, a zenészeken-é, kikről ép most hallották, hogy a hangjegyet nem ösmerik, vagy pedig a szokatlanul zajos magyar üdv-kiáltáson.

Egy-egy magyar aztán fölvezette ismerősét a zenészi emelvényre. Leirhatlanul mulatságos látványt nyújtott ez folyvást.

A jó polgárok igen is nagy alázatossággal lépven be a cigányok körébe, ezek csakhamar föltalálták magukat, és sejtették, hogy kell e népnek. — Igazi mágnási kegyes leereszkedéssel fogadták őket és bámultatták magukat, a mire nézve nagy előny volt férfias deli alakjuk és az egyszerü, de izlésteljes magyar ruha. Ez ritkább itt a fehér hollónál. A svájci mindig tíz éves divatot visel, azt is úgy, mintha vasvilával hányták volna rá, — nő és férfi egyaránt. „Erlauben sie Herr von Cigány“, mondja az egyik és tömérdek mentegetőzés, hajlongás és cilinder-levétel mellett félénken sompolyog a cimbalomhoz, megnézegetve, érintgetve rajta minden deszkát és húrt. Egy másik Párisba küldi őket, egy harmadik ide, egy negyedik oda. De ha a primás kezébe veszi ismét a nyirettyüt, a zürichi aristokraták visszavonulnak megint, kezükben a cilindert tartva nagy respektussal. Mert aristokraták itt is vannak, csakhogy pénz-aristokraták, a születési aritokrácia minden rossz tulajdonával annak jó tulajdonságai nélkül.

És játszanak a cigányok tovább; keringőt és négyest többet, mint magyart, és a jó régiektől — Lavottától, Rózsavölgyitől, Csermáktól, alig-alig egyet. Ez a nép nem érdemes rá, azt mondják. Eszik harminc forint árát, és fizet — öt krajcárt.

De mikor „ez a nép“ elszéled tiz óra után — mert hiszen tovább fönmaradni kicsapongás, korhelység volna — akkor lejő a banda, oda ül a magyar asztalhoz, és huzza egészen más-kép, mint azelőtt.

És foly a vörös bor (persze nem magyar, ahoz képest csak löre) és cseng az ezüst meg az arany, és sirva szól a hegedű, és dörmög a brugó, míg közbe-közbe tiszta érces hangon hallik a cimbalom.

A „sirva vigadók“ országában vagyunk megint.

Az egyik egészen elmerülve, mintha lelke elhagyta volna testét, majdnem összeesve önmagában, ül ott merengő tekintettel; de egy-

egy kapós üténynél elkurjantja magát, úgy hogy egyik másik idegen megrezzen rémültében.

Némelyik meg járja a csárdást. Egy darab Magyarország ez itt a havasok között.

Csak vagy tiz tizenöt idegen, azaz: hogy idevaló, áll itt-ott, meghuzva magát egy szögletbe, a mig meg nem hívjuk őket asztalunkhoz. Ott aztán nem győzik csodálni a pazarlókat, kik annyit adnak egy nótáért, mint ők két heti élelemért; a zenészeket, kiknek minden vonása érzés és tűz, és a zenét, mely oly varázsos idegenszerű előttük, melynek egy-egy húrjában száz hang van, és mely ugyanazon pillanatban a legkeserűbb bút és a legtúlcsapongóbb örömet büvöli a különös öltözetű idegek arcára.

És másnap még több a közönség, és növekszik folyvást, úgy, hogy korán jöjön az, ki helyet akar kapni.

És az itteni trombitás-bandák rimáncodnak: hogy tönkre jutnak, mert a hirlapok, a ze-

nészek és a közönség mindenütt a magyar zenéről beszélnek.

De legjobban örülünk mi magyarok, hogy van megint valamink az édes hazából, melynek hő szivvel kívánjuk a nagy költővel, hogy :

„Ha visszatérek boldogulva, hon,
Hadd lássam népemet virányidon.

IX.

Az elébbi sorokban olvasott a kedves olvasó valamit az aristokratiáról és talán nem győzte csodálni, hogy a helvét köztársaságban is van ok ellene panaszkodni.

És mégis úgy van.

A pénz-aristocratia a szabad Svájc egyik legnagyobb kórsága. Van születési aristocratia is; de az, úgy mint majd minden polgárosult országban, itt is telj esen lemondott kiváltságairól és megnyugszik polgári öntudatában.

A pénz-aristokratia azonban néhány cantonli-ben annál szivósabban áll ellent az egyenlítő korszellemnek. E működése valamennyi között Zürik cantonjában a legsikerdúsabb.

Itt felhasznál minden eszközt a valóságos népuralom mellőzésére. Itt a demokratiát csak névben lehet feltalálni.

Ily körülmények közt nem igen használ sokat a szépen hangzó köztársaság szó. Nem az alak a fődolog, hanem a lényeg.

A köztársaság, királyság etc. csak az alak. Mindenikben, a legszebbikben is, a legsiralmasabb tartalom lehet. Ismerünk akárhány köztársaságot, mely csak az emberi jogok, a szabadság, az egyenlőség szent elveinek elnyomását leplezi.

Ellenben a látszólag sokkal gyöngébb alak is tartalmazhat üdvös és erőteljes magvat.

Senki se tagadhatja, hogy a köztársaság legeszményibb nyilvánulása az államéletnek, ha ezt abstract szempontból tekintjük.

Mint ilyen, kétségtelenül igen kívánatos.

De nem tekinthetjük irányadónak, abszoltnak. Igen is, képzelhetünk lényegesebb, tartalmasabb és minden tekintetben magasabb érdekeket, melyeknek szívesen feláldozzuk.

Le fogunk mondani szívesen az eszményi alakról, ha azt csak a haza, a nemzet érdekeinek csorbitásával vásárolhatnók meg.

És igen is alkothatunk, dacára ennek, oly államot, mely lényegében lehetőleg megközelelti azt, mi az államnak célja. Az emberi jogok közös viszonyos biztosítását, a nemzetiség fentartását és védelmét. A gyakorlati életben nem mindig a legcélszerűbb az, a mi pusztán a tiszta ész törvényein alapszik és csak ennek jellegeivel számít.

Mert — akár sajnós, akár nem — az élet alkotó tényezője nem egyedül a tiszta ész. Fel lépnek más számbaveendők is, melyek nélkül a számadás hiányos.

Midőn Kant felállította rationalistikus rendszerét, alapítva a tiszta ész törvényeire, egyszersmind kimondta, hogy ez nem az ember

philosophiája, hanem egy olyan lényé, mely az észen kívül más szellemi tehetségekkel nem bír.

És azért az ilyen alapra vetett elméletek meddőnek, gyakran ellentétes sikerünek találtnak az életben.

Azért épen nem csodálkozásra készítő paradoxon, ha úgy találjuk, hogy helvét földön gyakran van mellözve a szabadság, egyenlőség és testvériség összege — a democratia.

Ez a szó századunk szava; korszelle-münk éltetője. Ebben bennfoglaltatik a mai emberiség minden érdeke; ebben benn egész evangeliumunk.

A tizennyolcadik század három szót tűzött zászlajára: testvériség, egyenlőség, szabadság.

A tizenkilencedik csak egyet: democratia. És ez egy többet mond, mint a három. Ez a nemzetek éltetője, fenntartója.

A magyar nemesség, midőn zászlajára kitűzte önkényt e jelszavat, e tettel mindörökre lemondva valamennyi előjogairól, azért tette

ezt, mivel érezte, hogy csak ebben van a nemzet megmentetése.

A mely nemzet fel nem karolja azt, az el lesz sodorva az időnek előre törő folyamától. Kétszeresen sajnós volna, ha a különben oly dicső Helvetia ezek sorában volna. Hogy a demokratiával számos tekintetben valóban szomoruan áll, azt tömérdek egyes tényen könnyű volna kimutatni.

A mi célunk ez nem lehet. Két fő-fő mozzanattal meg kell elégednünk. Engedje meg a kedves olvasó, hogy ezeket néhány szóval fel- említssem.

A pénz-aristocratia minden eszközt felhasznált, hogy a közügyek vezetését saját kezében összpontosítsa. E célra legsikeresebb eszköz a többek közt ez volt: a törvényhozó gyűléseken oda irányult működése, hogy lehetőleg csekély legyen a tisztviselők fizetése.

Ezt elérni nem volt nehéz. A nép kész sokat áldozni, ha hivatkozás tétetik hazafiságára

és ha magas eszmékre buzdíttatik. Hát ha még arra ösztönzik, hogy keveset fizessen! — akkor éppen nem vonakodik.

A tisztviselők évi jövedelme oly csekély összegre szorítottatott, hogy belőle megélni — gyakran nemcsak állásszerűen, hanem egyáltalában is — lehetetlen. Ez által mindenki, a ki kénytelen munkájával keresni kenyerét, hivatal-képtelenné tétetett. Egyik legszebb jogát, szolgálni a hazának: elvesztette. Az egyenlőség üres phrásissá tétetett. A közügyek egész vezetése egy osztály kezében van; ez természetesen kizsákmányolja állását és a maga érdekei szerint vezeti az ügyeket.

Ez nevezetesen Zürik cantonjában annyira ment, hogy minden érzék az élet magasabb javai iránt eltompult.

Nem akarok magam szólani. Rosszul értesültek, talán elfogultnak is mondhatnának. Beszéljen helyettem a nyilvánosság maga, a sajtó.

A „Bund“, a legtekintélyesebb svájci lap, e

nyáron közlött egy züriki levelet, melynek tartalma egyetlen egy jeremiad volt a közügyek állapota fölött, végződván azon: hogy a züriki sajtónak kevéssé hizelgő dolgokat mond léza és álmos részvétlensége miatt.

A züriki lap erre így felelt: „Hogy ne lenne részvétlen a sajtó, ha részvétlen az egész nép minden iránt, mi nem illet anyagi érdekeket.“

A többi lapok csendesen igazat adtak neki.

A zsidó-kérdés egy második sajtó sebet mutat.

A zsidó még tegnap jogtalan lény volt a szabad, helvét területen.

Vallásáért, meggyőződéseért valakit jogtalanlannak, alábbvalónak, becstelennek nyilvánítani: az emberi jogok szentségtörésével egyenlő.

Gyalázatos szégyenfolt a zsidók jogtalan-sága mindenütt.

Kettősen az, oly országban, mely magát

köztársaságnak nevezi. A zsidó-emancipáció rég keresztül vitt tény a Svájccal szomszédos monarchiák legnagyobb részében, Franciaország, Olaszország s a minden tekintetben oly szabadelvű Bádenben.

Helvétiaában csak most kezd életbelépni. Most sem a szabadság és egyenlőség elvei miatt, hanem pusztán anyagi érdekből. E föltétel nélkül nem kötötte volna velük Franciaország az oly előnyös új kereskedelmi szerződést.

A svájci zsidók emancipálásában is ama fejedelem keze működött, ki mindenütt magasan tartja fenn a nemzetiség, a népsouverainitás és a democratia zászlaját.

És ki tagadná, hogy a pénzaristocrazia sokkal kárhozatosabb a születésinél. Birja ennek hibáit, nélkülözi erényeit.

Ettől eltekintve, a pénzaristokrata, már a midőn mint ilyen mutatkozik, ellensége a democratianak; holott a született nemes, a nélkül,

hogy e jelleméből kivetkőznék, igenis lehet tiszta szívvel barátja a népnek és a szabadságnak. Ha születésénél fogva külön állást, külön jogot és szabadalmat akar a társadalomban: akkor való hogy ellensége a társadalomnak, akkor méltán éri a gyűlölet és megvetés és végre a pusztulás, mint elérte például a francia nagy forradalomban.

De gyűlölni, gyanúsítani a nemességet, mivel nemességét becsüli, mivel tart rája, és családi emlékeit, apáit tiszteletben tartja: hóbor-tos tulzás és esztelen félszég.

A magyar nemesség maga is önként felragadta az egyenlőség zászlaját; eltörülte minden előjogát, szabadalmát, kiváltságát; de nemességét azért csorbitatlanul megtartotta, sőt ez újabb honfiui tettel még tetézte.

E tette után méltán nevezheti magát magyar nemességnek, kétszerte nagyobb büszkeséggel mint azelőtt.

Büszkeség! Hisz épen evvel vádolják el-lenci.

E vád fogalomzavaron alapszik.

Különböző dolog a gőg és a büszkeség.

A milyen alávaló a gőg, ép oly nemes tulajdon a büszkeség.

Én olyan embert nem tisztelhetek, nem szerethetek, barátja nem akarok lenni, a kibennincs büszkeség. A kinek van értéke, lehetetlen, hogy értékét ne érezze.

És a nemesnek büszkesége talán rosszabb volna e? És észszerűtlen-e az ösökre való büszkeség?

Nem szeretjük-e mindnyájan büszkén a magyar nevet? Nem nemzeti tulajdonunk-e ez? és mégis ez a büszkeség sem hivatkozhatik személyes érdemre. Ez is csak multakra támaszkodhatik.

Mégis lehet-e az magyar ember, a kinek fel nem buzogna vére, nem tágulna keble: Mátyás az igazságos, Nagy Lajos, Zrinyi, Rákóci és sok más névre. És lehet-e magyar, a ki nem volna büszke arra, hogy magyar? És a ki mind ezt szük keblével nem értené, nem érti-e azt

sem : hogy apa fiúra, testvér testvérré lehet méltán büszke ? És a fiúnak nem volna megengedve büszkének lenni apjára, nagyapjára, ennek apjára ? stb.

Észszerületlen-e, ha szülőink emlékét magasra tartjuk ? — Mért ne tarthatnók tehát magasra szülőink szüleinek emlékét is, ha fennmaradt. Ez az ősök tisztelete. Nem egyéb. Én szentnek tartom.

A nemesség az ősök emléke ; apáink emléke. Oly emlék, mely nagyságukról tanuskodik.

Természetellenes-e ha büszke vagyok arra : hogy Rákócitól a tegnapi napig családom mindig a hazafiság és szabadság pártját fogta ; — hogy valahányszor veszélyben volt a haza, nem egy, hanem gyakran öt, hat, hét tagja egyszerre oda hagyta nejét, gyermekét, kiállván a síkra, hol a véres kocka döntött ; — hogy sílódtek a börtönök mélyében, sanyarogtak messze idegen földön, keserves számkivetésben, hogy álltak a bitófa alatt . . . és hogy ezt mind

szenvedték a hazáért és mivel fegyverrel kezökben védték a törvényt és a jogot; hogy történetükben tükröződve látom a haza történetének utolsó századait.

Akkor volt legjobb dolguk mindig, ha legjobban virágzott a haza; akkor volt állapotuk a legsanyarúbb, ha a végbukás szélén állt a haza.

A ki mind erre büszke nem tudna lenni: az képtelen volna példájokat követni akár csak akaratjában is.

És ezért ki volnék-e zárva ama szentegyházból, melynek vallása: szabadság, testvériség, egyenlőség!

Nem, nem!.. Tiszteljük az ősoket.

TARTALOM.

	Oldal.
Ajánlat	V
Előszó-féle	XV

I. KÖNYV.

Röptében I—VII	17—76
--------------------------	-------

II. KÖNYV.

München. I—IX	77—237
-------------------------	--------

III. KÖNYV.

Egy svájci város. I—IX.	239—331
---------------------------------	---------
